

EDİTÖR

Doç. Dr. Sena TÜRKMEN

**BÖLGESEL
ÇALIŞMALAR**

Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

**MART
2025**

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editör • Doç. Dr. Sena TÜRKMEN

Birinci Basım • Mart 2025 / ANKARA

ISBN • 978-625-388-263-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

Bölgesel Çalışmalar Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

Mart 2025

Editör:
Doç. Dr. Sena TÜRKMEN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER KAPSAMINDA DÜZEY-2 BÖLGELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

İhsan DENLİ.....1

BÖLÜM 2

MUTLULUĞUN EKONOMİSİ: TÜRKİYE'NİN REFAHI YENİDEN TANIMLAMA YOLCULUĞU

Abdallah ABUKALLOUB, Filiz KUTLUAY TUTAR.....29

BÖLÜM 3

KRİPTO PARALARIN TARİHSEL SÜRECİ VE TÜRKİYE'DEKİ MEVCUT DURUMU

Filiz KUTLUAY TUTAR, Burak Mustafa BİRER55

BÖLÜM 1

SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER KAPSAMINDA DÜZEY-2 BÖLGELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

İhsan DENLİ¹

1 İhsan Denli, Öğretim Görevlisi, Şırnak Üniversitesi Cizre Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, Şırnak, ihsandenli7@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5128-4486

Giriş

Küreselleşme sürecinde tüm dünyada sınırların ortadan kalkması ile birlikte ülkeler arasında bir etkileşim artmıştır. Bu durum gelişmiş ülkelere önemli birtakım fırsatlar sunduğu gibi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ise önemli tehditlere yol açmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tasarruf düzeyi, iç talep oranı, yatırım potansiyeli ve rekabet gücü düşük olup, rekabet gücü yüksek olan gelişmiş ülkeler ile ekonomileri arasındaki farkın daha fazla olmasına yol açmaktadır. Küreselleşme sürecinde ülkeler arasında ekonomik anlamda bir yakınsama yerine bir ıraksama meydana gelmiştir. Ülkeler arasında meydana gelen bu ıraksama sonucu gelişmişlik farklarının olmasına yol açmıştır.

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları yanı sıra ülke içi bölgesel gelişmişlik farklılıkları da söz konusudur. Türkiye’de, İstatistiki Bölge Bitimleri Sınıflandırması (İBBS)’na göre, toplam 26 tane düzey-2 bölgesi vardır. Bu bölgelerin birbirinden farklı kılan tarihi, kültürü, sosyal yönleri, coğrafi konumu, demografik yapısı, ekonomik yapısı ve gelişmişlik düzeyi söz konusudur. Bu bölgelerin gelişmişlik düzeyini ortaya koyan güçlü yönleri ile avantajları olabildiği gibi aynı zamanda gelişmişliğini yavaşlatan zayıf yönleri ile dezavantajları da vardır. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de yer alan düzey-2 bölgelerin sosyo-ekonomik göstergeleri kapsamında bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ile bölgeler arasındaki farklılıkları değerlendirmektir. Çalışma, düzey-2 bölgelerin sahip oldukları avantaj ve dezavantajları hakkında doküman oluşturarak böylece bölge planları, bölgelere yönelik uygulanacak yatırım ve teşvik uygulamaları açısından önem kazanmaktadır. Çalışmada, TÜİK verilerinden, araştırma kurumlarından ve literatürde yer alan benzer çalışmalar analiz edilerek veriler elde edilmiştir.

Sosyo-ekonomik göstergeler kapsamında düzey-2 bölgelerin karşılaştırılması çalışmasında öncelikle bölgelerin nüfus ve demografik yapısı ele alınacaktır. Daha sonra bölgelerin eğitim, sağlık, istihdam ve işsizlik ve dış ticaret yönleri analiz edilecektir. Son olarak ise bölgelerin Ar-Ge durumları ve yoksulluk göstergeleri değerlendirilecektir.

Düzyey-2 Bölgelerin Önemi

Türkiye’de, 2002 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile İstatistiki Bölge Bitimleri Sınıflandırması kapsamında tüm iller farklı düzeylerde olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bu karar ile Türkiye’de bulunan iller, düzey-1 kapsamında 12 bölgeye, düzey-2 kapsamında 26 bölgeye ve düzey-3 kapsamında ise 81 bölgeye ayrılmıştır (Resmi Gazete, 2002). Düzey-2 kapsamında yer alan bölgeler, ekonomik ve sosyal gelişmişliği sağlamak, yatı-

rım ve istihdamı artırmak, ülkenin geri kalmış bölgelerindeki ekonomik gelişmeyi teşvik etmek amacıyla kurulmuş bölgelerdir.

Tablo 1: Düzey-2 Bölgelerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı
TR	Türkiye
TR10	İstanbul
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR31	İzmir
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR52	Konya, Karaman
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR62	Adana, Mersin
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Kaynak: TÜİK, 2024.

Düzey-2 bölgeler, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde önemli olup, bu bölgelerde yatırım ve istihdam sağlayacak işletmeler için bir takım teşvik ve avantajlar sağlarlar. Fakat her bölgenin gelişmişlik düzeyini ortaya koyan güçlü yönleri ile avantajları olabildiği gibi aynı zamanda gelişmişliğini yavaşlatan zayıf yönleri ile dezavantajları da vardır. Bunun

için bölge planları, kalkınma politikaları, teşvik uygulamaları ve kamu veya özel sektör yatırımları gibi konular hakkında bilgi edinmek için bölgeler üzerinde ayrıntılı bir araştırma yapmak gerekmektedir.

Nüfus ve Demografik Göstergeleri

Nüfus ve demografik göstergeler, sosyo-ekonomik konusu ile ilgili olarak sosyal bilimlerde önem arz eden bir konudur. Bu göstergeler, bir ülkenin/bölgenin nüfus ve demografik yapısını ve özelliklerini analiz etmeye yarayan önemli bir göstergedir (Köse ve Sertkaya Doğan, 2022: 248). Bu bağlamda İstatistikî Bölge Bitimleri Sınıflandırması (İBBS)'na göre, Türkiye'de yer alan 26 tane düzey-2 bölgesi vardır. Nüfus ve demografik göstergeler, bölgelerin farklı özelliklerini ve demografik yapısını vurgulamaktadır. Türkiye, düzey-2 bölgelerin 2023 yılına ait demografik verilerin dağılımı tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Düzey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait Demografik Verilerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Toplam	Nüfus yoğunluğu (km ²)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)	Toplam yaş bağımlılık oranı (Yüzde)	Aylık bebek doğumları / Toplam	Aylık bebek ölümleri / Toplam
TR	Türkiye	85.372.377	111	1,09	46,34	79.867	3514
TR10	İstanbul	15.655.924	3013	-15,97	38,72	13.059	423
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	1.964.128	105	19,34	43,94	1.557	40
TR22	Balıkesir, Çanakkale	1.844.018	76	14,77	47,98	1.257	35
TR31	İzmir	4.479.525	373	3,91	43,21	3.228	124
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	3.287.520	101	10,63	46,08	2.496	91
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	3.179.735	71	2,44	46,59	2.639	96
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	4.358.047	153	6,45	44,04	3.580	82
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	4.240.456	210	14,02	44,36	3.845	121
TR51	Ankara	5.803.482	237	3,66	40,95	4.522	142
TR52	Konya, Karaman	2.584.201	54	10,51	48,62	2.591	105
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	3.423.478	96	4,79	43,06	2.691	72
TR62	Adana, Mersin	4.208.687	143	4,32	48,22	3.986	184
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	3.218.924	138	-61,44	52,06	3.419	168
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	1.664.501	53	20,91	47,63	1.453	60
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	2.516.783	42	8,74	47,94	2.138	108
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	1.053.972	111	9,58	43,83	625	19
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	824.207	31	36,48	52,67	551	20
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	2.852.360	76	8,81	48,56	2.095	83
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	2.733.265	78	15,94	48,91	1.994	82
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.079.439	27	5,78	48,73	1.082	53

TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.092.130	36	9,75	54,99	1.371	84
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	1.722.108	48	-27,99	47,44	1.528	67
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	2.174.863	52	8,12	54,86	3.125	191
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2.924.291	191	-4,38	55,88	3.851	277
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	4.032.097	119	14,26	65,09	7.247	574
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2.454.236	94	24,94	58,58	3.926	213

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 2’de yer alan düzey-2 bölgelerin toplam nüfus sayıları karşılaştırıldığında, toplam nüfus büyüklüğü en fazla olan bölgeler sırasıyla TR10, TR51 ve TR41 düzey bölgeleri olduğu görülmektedir. Toplam nüfus büyüklükleri en az olan bölgeler ise sırasıyla TR82, TR81, TRA1 ve TRA2 düzey-2 bölgeleri olduğu söylenebilir. Tablodaki verilere göre, ülke toplam nüfusun % 18’i TR10 düzey-2 bölgesinde bulunarak toplam nüfusun en fazla olduğu düzey-2 bölgesidir. Ülke toplam nüfusun sadece % 0,97’si TR82 düzey-2 bölgesinde olup, toplam nüfus sayısının en az olduğu bölge düzeyindedir. Bu durum ülke nüfusun sanayileşme ve hizmet sektörlerin yoğun olduğu bölgelere doğru yayılarak bu bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin artmasında etkili oldukları söylenebilir.

Tablo 2’de yer alan demografik göstergelerden nüfus yoğunluğu verileri ele alındığında, nüfus yoğunluğunun ülke ortalamasının (111 kişi) üstünde bulunan düzey-2 bölgeler TR10, TR31 ve TR51 bölgeleridir. Bu durum bölgelerin toplam nüfuslarının fazla olup, aynı zamanda diğer bölgelerden sürekli göç alan düzey-2 bölgeler oldukları söylenebilir. Nüfus yoğunlukları ülke ortalamasının altında olan bölgeler sırasıyla TRA1, TR82 ve TRA2 düzey-2 bölgelerdir. Bu durum bölgelerin hem toplam nüfus sayılarının az olması hem de yüzölçümlerinin büyük olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2’de yer alan yıllık nüfus artış oranları değerlendirildiğinde, ülke ortalamasının %0 1,09 olduğu görülmektedir. Ülke ortalamasının üzerinde yer alan düzey-2 bölgeler TR82, TRC3 ve TR71 bölgeleri iken, ülke ortalamasının altında bulunan bölgeler ise TR63, TRB1 ve TR10 düzey-2 bölgeler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum doğum artış oranlarının bir sonucu olduğu söylenebilir. Yıllık nüfus artış hızı yüksek olan düzey-2 bölgelerde doğum oranlarının fazla olduğu ve aynı zamanda ortalama yaşam sürelerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 2’de yer alan aylık bebek doğum ve ölüm sayıları analiz edildiğinde, hem aylık bebek doğumlarının hem de aylık bebek ölümlerinin ülkenin doğu bölgelerinde en yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum bu bölgelerde sağlık imkânlarının sınırlı olduğu bunun için de sağlığa yöne-

lik yatırımların artması önem kazanmaktadır. Türkiye, düzey-2 bölgelerin 2023 yılına ait evlenme ve boşanma verilerin dağılımı tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Düzey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait Evlenme ve Boşanma Verilerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Ortalama evlenme yaşı / Damat	Ortalama evlenme yaşı / Gelin	Toplam Boşanma Sayısı	Kaba evlenme hızı (%0)	Kaba boşanma hızı (%0)	Kaba intihar hızı (%000)
TR	Türkiye	30,9	27,7	180.954	6,76	2,13	4,88
TR10	İstanbul	31,5	28,7	35.000	6,66	2,2	3,2
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	31,2	28,2	4.696	6,42	2,46	5,81
TR22	Balıkesir, Çanakkale	32,1	28,9	4.560	6,5	2,52	6,46
TR31	İzmir	32,8	29,8	13.813	6,82	3,11	4,64
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	32,4	29,3	9.211	6,84	2,85	7,34
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	30,3	27,3	7.140	6,74	2,26	5,63
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	31,2	28,3	9.949	6,56	2,31	5,04
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	31,1	28,1	8.894	6,79	2,15	4,22
TR51	Ankara	31,6	28,8	15.262	6,41	2,65	4,81
TR52	Konya, Karaman	29,8	26,7	5.637	7,07	2,21	4,87
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	32,5	29,5	9.394	6,65	2,78	6,08
TR62	Adana, Mersin	31,1	27,9	10.545	6,96	2,53	6,54
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	30,2	26,2	7.125	7,34	2,09	4,52
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	30,2	27	3.710	7,22	2,28	5,29
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	30,6	27,3	5.391	6,78	2,16	6,06
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	31,6	28,7	2.232	6,02	2,14	7,29
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	31,1	28,1	1.354	5,39	1,71	4,92
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	30,8	27,8	5.628	6,49	1,99	5,79
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	31,4	28,2	4.120	5,96	1,53	4,35
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	29,9	26,5	1.288	5,91	1,2	4,09
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	28,6	24,3	1.114	6,55	1,02	5,77
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	31	27,8	2.851	6,52	1,61	5,04
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	28,5	24,6	1.307	6,84	0,6	4,71
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	29	25,3	5.516	7,77	1,89	4,72
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	28	24,7	3.647	7,6	0,92	4,48
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	28,4	25,2	1.570	7,07	0,66	4,96

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 3'de yer alan ortalama evlenme yaş verileri ele alındığında, Türkiye'de evlenme yaşı damat ortalaması % 30,9 iken, gelin ortalaması ise % 27,7 olduğu görülmektedir. Türkiye'de damat ve gelin ortalama evlenme yaş ortalamalarının üzerinde bulunan düzey-2 bölgelerinin kıyı bölgeleri

iken, damat ve gelin ortalama evlenme yaş ortalamalarının aşağısında bulunan bölgelerin ise Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu sınırları içerisinde bulunan düzey-2 bölgeler olduğu söylenebilir. Bu durum toplumsal yapı ve dini inancın etkilediğini söylemek mümkündür.

Tablo 3’de yer alan kaba evlenme hızı ve kaba boşanma hızı oranları ele alındığında Türkiye’de kaba evlenme hızı oranı % 6,76 ve kaba boşanma hızı % 2,13 olduğu görülmüştür. Türkiye’de kaba evlenme hızı oranının yüksek olduğu düzey-2 bölgeler TRC1, TR63 ve TR71 bölgeleridir. Türkiye’de kaba boşanma hızı oranı yüksek olan yerler ülkenin batı, kıyı ve iç kesimleri iken, kaba boşanma hızı oranı doğu, güneydoğu ve Karadeniz bölgelerinde ise düşüktür. Bu durum bölgeler arasında kültür, eğitim ve ekonomik özelliklerin birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Türkiye, düzey-2 bölgelerin 2023 yılına ait göç verilerin dağılımı tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Düzey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait Göç Verilerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
TR	Türkiye	85.372.377	3.197.600	3.197.600	0	0
TR10	İstanbul	15.655.924	412.707	581.330	-168.623	-10,71
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	1.964.128	95.618	64.635	30.983	15,9
TR22	Balıkesir, Çanakkale	1.844.018	89.208	61.628	27.580	15,07
TR31	İzmir	4.479.525	147.765	125.643	22.122	4,95
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	3.287.520	135.649	98.669	36.980	11,31
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	3.179.735	104.310	98.769	5.541	1,74
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	4.358.047	145.857	126.194	19.663	4,52
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	4.240.456	178.437	135.700	42.737	10,13
TR51	Ankara	5.803.482	232.700	208.740	23.960	4,14
TR52	Konya, Karaman	2.584.201	84.312	66.981	17.331	6,73
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	3.423.478	141.965	105.588	36.377	10,68
TR62	Adana, Mersin	4.208.687	133.227	131.937	1.290	0,31
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	3.218.924	81.645	263.198	-181.553	-54,85
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	1.664.501	99.135	63.983	35.152	21,34
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	2.516.783	111.588	88.031	23.557	9,4
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	1.053.972	53.627	41.781	11.846	11,3
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	824.207	74.916	40.957	33.959	42,07
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	2.852.360	143.878	106.729	37.149	13,11
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	2.733.265	160.287	108.469	51.818	19,14
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.079.439	61.281	62.642	-1.361	-1,26
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.092.130	54.596	60.978	-6.382	-5,83

TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	1.722.108	77.238	127.946	-50.708	-29,02
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	2.174.863	82.825	101.763	-18.938	-8,67
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2.924.291	88.532	116.775	-28.243	-9,61
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	4.032.097	108.112	122.904	-14.792	-3,66
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2.454.236	98.185	85.630	12.555	5,13

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 4'te yer alan 2023 yılına ait net göç verileri değerlendirildiğinde, TR63, TR10, TRB1, TRC1, TRB2 ve TRC2 düzey-2 bölgelerin dışarıya en fazla göç veren bölgeler olduğu görülmektedir. Özellikle TR63 ve TRB1 bölgelerin diğer bölgelere göre dışarıya daha fazla göç verdiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle bu iki bölgede deprem doğal olayın etkili olduğu söylenebilir. Diğer bölgelere en fazla göç veren düzey-2 bölgelerden biri TR10 olup, bu durum son yıllarda bu bölgede tersine göçün meydana geldiği söylenebilir.

Tablo 3'te yer alan veriler ışığında, diğer bölgelerden en fazla göç alan bölgeler sırasıyla TR42, TR83 ve TR61 bölgelerdir. Bu durum bu bölgelerde sanayi ve turizm sektörlerinin gelişmişliği etkili olmuştur. Dolayısıyla tabloda yer alan verilere göre, Türkiye'nin doğu ve iç bölgelerinden batı ve kıyı bölgelerine doğru göç verdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum ekonomik koşullar, bölgesel gelişmişlik ve çevresel faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Eğitim Göstergeleri

Bir ülkenin/bölgenin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyan göstergelerden biri eğitim ile ilgili göstergelerdir. Bu göstergeler bir ülkenin/bölgenin eğitimdeki başarı, farklılık, kalite, eksiklik ve eğitim sisteminin performansını değerlendirmektedir (Canatan vd., 2024: 855). Eğitim göstergeleri sonucu eğitimdeki eksiklikler, farklılıklar ve çözüm stratejileri geliştirerek eğitim politikaların uygulanmasında ve eğitim sistemlerinin geliştirilmesi noktasında katkı sağlamaktadır. Türkiye, düzey-2 bölgelerin 2023 yılına ait eğitim verilerinin dağılımı tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Düzey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait Okullaşma Oranlarının Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	İlk ve ortaokul / Derslik	Ortaöğretim / Derslik
TR	Türkiye	93,85	91,21	91,7	23	22
TR10	İstanbul	94,36	91,32	93,87	29	24
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	94,44	92,56	90,48	23	20
TR22	Balıkesir, Çanakkale	94,3	92,96	94,71	19	19

TR31	İzmir	94,07	92,36	93,95	25	22
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	94,11	92,34	93,31	19	19
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	93,76	92,14	92,4	18	20
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	94,24	92,29	94,41	26	21
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	94,24	91,78	97,13	21	22
TR51	Ankara	94,51	93,12	97,21	21	18
TR52	Konya, Karaman	93,75	91,05	92,63	22	19
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	93,26	91,97	94,6	21	20
TR62	Adana, Mersin	93,9	91,9	90,83	27	22
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	94	91,26	88,99	21	26
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	92,94	91,18	92,29	17	18
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	93,37	91,65	94,82	20	21
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	94,41	93,05	98,2	17	19
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	93,18	91,37	94,94	17	17
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	93,16	91,6	97,33	17	20
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	93,16	91,39	97,72	17	17
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	93,82	90,01	93,19	16	18
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	93,09	89,29	81,98	16	23
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	93,84	90,91	94,29	19	20
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	92,71	88,3	82,79	20	25
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	94,42	90,82	86,63	27	24
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	93,4	88,46	79,21	30	27
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	92,37	88,33	84,14	23	23

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 5'te yer alan 2023 yılına ait düzey-2 bölgelerin okullaşma oranlarına yönelik eğitim verileri analiz edildiğinde, Türkiye'nin farklı eğitim düzeylerindeki okullaşma oranların ortalamaları ilkökul düzeyinde % 93,85 oran, ortaokul düzeyinde % 91,21 oran ve ortaöğretim düzeyinde ise % 91,70 oranında olduğu görülmektedir. İlkokul düzeyinde okullaşma oranları açısından düzey-2 bölgeleri arasında Türkiye ortalamasının üzerinde yer alan bölgeler arasında TR51, TR21, TR81 ve TRC1 bölgeleri yer almaktadır. İlkokullarda okullaşma oranlarının Türkiye ortalamasının aşağısında bulunan düzey-2 bölgeler ise TRC3, TRB2 ve TR71 bölgeleridir. Bu durum ilkökul düzeyinde okullaşma oranının diğer bölgelere göre doğu bölgelerinde düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 5'te yer alan düzey-2 bölgelerin ortaokullarda okullaşma oranların Türkiye'nin ortalaması üzerinde bulunan bölgeler TR51 ve TR81 bölgeleridir. Türkiye'nin ortalamasının aşağısında yer alan bölgeler arasında ise TRC3, TRC2 ve TRB2 bölgeleridir. Bu durum ortaokul düzeyin-

de okullaşma oranlarının ülkenin doğu bölgelerinde diğer bölgelere göre düşük bir düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5’te bulunan Türkiye’nin ortaöğretim ortalama değerinin üzerinde yer alan düzey-2 bölgeler TR90, TR83, TR51 ve TR42 bölgeleridir. Ortaöğretimde okullaşma oranının Türkiye ortalamasının aşağısında yer alan bölgeler ise TRC2, TRB2, TRA2 ve TRC3 bölgeleridir. Bu durum Türkiye’nin doğu bölgelerinde ortaöğretim düzeyinde okullaşma oranının diğer bölgelere göre düşük olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de farklı eğitim düzeylerinde olmak üzere okullaşma oranların ülkenin gelişmiş olduğu bölgelerde olmak üzere daha fazla ilerlediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum eğitim açısından okullaşma düzeylerinde olmak üzere bölgeler arasında farklılıkların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle okullaşma oranları düşük kalan bölgelerde eğitime yönelik yatırımların artması önem kazanmaktadır. Türkiye, düzey-2 bölgelerin 2023 yılına ait okuma yazma bilen/bilmeyenlerin dağılımı tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: Düzey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait Okuryazar Verilerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Toplam	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen	Bilinmeyen	Okuma yazma bilmeyen oranı	Okuma yazma bilen oranı
TR	Türkiye	77278264	1815479	75016453	446332	2,36	97,64
TR10	İstanbul	13968646	219667	13624376	124603	1,59	98,41
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	1815022	25929	1782564	6529	1,43	98,57
TR22	Balıkesir, Çanakkale	1724513	24234	1691930	8349	1,41	98,59
TR31	İzmir	4172061	50053	4105618	16390	1,2	98,8
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	3027560	39764	2971070	16726	1,32	98,68
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	2929818	51035	2869576	9207	1,75	98,25
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	3969919	68291	3877613	24015	1,73	98,27
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	3839031	68474	3752953	17604	1,79	98,21
TR51	Ankara	5287062	79434	5187843	19785	1,51	98,49
TR52	Konya, Karaman	2348457	41494	2291613	15350	1,78	98,22
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	3056071	37669	2992872	25530	1,24	98,76
TR62	Adana, Mersin	3816642	90032	3712287	14323	2,37	97,63
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	2923789	83700	2815151	24938	2,89	97,11
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	1501933	38648	1451607	11678	2,59	97,41
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	2304402	62722	2223077	18603	2,74	97,26
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	980912	35246	941105	4561	3,61	96,39
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	767731	26250	738891	2590	3,43	96,57

TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	2638919	62224	2565843	10852	2,37	97,63
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	2538416	87861	2438038	12517	3,48	96,52
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	983833	39142	940140	4551	4	96
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	977079	51104	921357	4618	5,26	94,74
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	1583171	63339	1512896	6936	4,02	95,98
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	1921446	88367	1826307	6772	4,62	95,38
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2592115	79285	2499890	12940	3,07	96,93
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	3467527	189458	3267297	10772	5,48	94,52
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2142189	112057	2014539	15593	5,27	94,73

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 6’da yer alan eğitim verilerinden okuma yazma bilen/bilmeyenlerin oranlarına ait veriler analiz edildiğinde, Türkiye’de okuma yazma bilenlerin oranı % 97,64, okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise % 2,36 oranındadır. Düzey-2 bölgeleri arasında okuma yazma bilenlerin Türkiye ortalamasının üzerinde olan bölgeler arasında en fazla TR31, TR61 ve TR32 bölgeleri bulunmaktadır. Bu durum okuma yazma bilenlerin ortalamasının bölgesel gelişmişlik düzeyi yüksek olan bölgelerde daha fazla olduğu söylenebilir. Okuma yazma bilmeyenlerin Türkiye ortalamasının üzerinde olan düzey-2 bölgeler TRC2, TRC3 ve TRA2 bölgeleridir. Bu durum okuma yazma bilmeyenlerin oranı bölgesel gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgelerde daha fazla olduğu söylemek mümkündür. Bu nedenle bu bölgelerde bir eğitim seferberliği politikasının hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Türkiye, düzey-2 bölgelerin 2023 yılına ait mezuniyet verilerin dağılımı tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Düzey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait Mezuniyet Verilerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Yükseköğretim mezunu	Yüksek lisans mezunu	Doktora mezunu	Bilinmeyen	Ortaöğretim mezunu oranı (%)	Yükseköğretim mezunu oranı (%)
TR	Türkiye	12.563.347	1.569.093	254.203	403.174	27,55	19,23
TR10	İstanbul	2.783.676	410.325	62.882	109.474	28,87	23,4
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	278.250	28.791	4.549	6.199	28,67	17,57
TR22	Balıkesir, Çanakkale	301.105	31.803	5.264	8.019	26,06	19,66
TR31	İzmir	822.304	99.784	18.663	14.970	28,3	22,52
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	519.179	54.190	9.054	15.807	26,56	19,7
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	388.494	41.464	6.042	8.244	24,7	15,29

TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	681.660	73.419	11.942	22.048	29,54	19,98
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	635.701	69.485	10.332	16.251	30,46	19,39
TR51	Ankara	1.223.192	203.334	41.023	17.370	30,67	26,78
TR52	Konya, Karaman	325.931	44.291	7.484	13.979	24,53	16,51
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	548.795	59.498	10.242	23.098	29,27	20,97
TR62	Adana, Mersin	583.931	64.143	8.480	13.066	27,36	18,27
TR63	Hatay, Kahramanma- raş, Osmaniye	372.667	38.593	4.108	23.418	24,76	15,71
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	198.854	23.475	4.153	10.663	27,14	15,52
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	334.501	38.608	6.507	16.794	27,94	17,12
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	139.783	14.370	2.703	4.334	27,34	16,07
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	99.240	10.314	2.037	2.393	24,23	14,47
TR83	Samsun, Tokat, Ço- rum, Amasya	386.026	41.244	6.908	10.053	24,88	16,81
TR90	Trabzon, Ordu, Gi- resun, Rize, Artvin, Gümüşhane	391.349	39.789	7.525	11.675	27,97	17,57
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	142.415	18.185	4.426	4.296	28,45	17,16
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	103.787	11.364	1.864	4.359	23,09	13,31
TRB1	Malatya, Elazığ, Bin- göl, Tunceli	239.862	28.937	5.072	6.397	29,14	17,83
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	196.842	22.785	2.918	5.795	25,8	13,08
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	304.253	35.155	4.089	11.241	24,44	14,9
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	330.212	39.332	3.943	9.535	22,76	12,62
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	231.338	26.415	1.993	13.696	27,19	14,02

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 7’de yer alan eğitim verilerinden ortaöğretim mezunu ile yüksekokul mezunu oranlarına ait veriler analiz edildiğinde, Türkiye’de ortaöğretim mezunu oranı % 27,55, yüksekokul mezunu oranı ise % 19,23 oranındadır. Düzey-2 bölgeleri arasında ortaöğretim mezunu Türkiye ortalamasının üzerinde olan bölgeler arasında en fazla 42 ve TR351 bölgeleri bulunmaktadır. Bu durum ortaöğretim mezunu ortalamasının nüfus yoğunluğu ve gelişmişlik düzeyi yüksek olan bölgelerde daha fazla olduğu söylenebilir. Yüksekokul mezunu Türkiye ortalamasının aşağısında olan düzey-2 bölgeler TRC2, TRB2, TRA2, TRC3 ve TRC1 bölgeleridir.

Bu durum yüksekokul mezunu oranı bölgesel gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgelerde daha fazla olduğu söylemek mümkündür. Bu nedenle bu bölgelerde eğitime yönelik birtakım teşviklerin uygulanması gerekmektedir.

Sağlık Göstergeleri

Sağlık göstergeleri, bir ülkenin/bölgenin sağlık durumunu değerlendirmek ve sağlık ile ilgili stratejiler geliştirmek amacıyla ortaya konulan verilerdir (Saygın ve Kundakçı, 2020: 912). Bu göstergeler, personel sayıları, kurum sayıları, hekim başına düşen doktor/yatak sayıları, ölüm oranları, doğum oranları ve yaşam beklentisi ile ilgili konuları kapsamaktadır (TÜİK, 2024). Bu göstergeler, eksiklikler, başarısızlıklar, farklılıklar ve kaynakların doğru bir şekilde aktarılması konusunda önem taşımaktadır. Bu göstergeler ile bölgelerin sağlık olanaklarının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Türkiye, düzey-2 bölgelerin sağlık personel sayılarının dağılımı tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Düzey-2 Bölgelerin 2022 Yılına Ait Sağlık Personel Verilerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Diğer sağlık personeli	Hemşire	Ebe
TR	Türkiye	183.569	39.851	37.211	219.630	232.442	57.908
TR10	İstanbul	42.268	10.083	7.445	39.415	42.410	6.279
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	3.661	764	786	4.586	4.930	1.359
TR22	Balıkesir, Çanakkale	3.328	709	811	4.995	4.998	1.927
TR31	İzmir	12.224	2.571	2.253	12.000	12.618	2.698
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	6.466	1.547	1.634	8.392	8.067	2.875
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	5.607	1.112	1.343	8.072	8.853	2.858
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	8.402	2.033	1.855	10.296	11.864	2.700
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	7.626	1.839	1.497	9.816	10.211	2.704
TR51	Ankara	20.950	4.207	3.042	17.345	20.582	3.500
TR52	Konya, Karaman	5.235	1.095	1.143	6.643	7.823	1.844
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	7.690	2.163	1.842	9.833	9.061	2.633
TR62	Adana, Mersin	8.121	1.730	1.965	10.386	10.660	3.115
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	5.368	1.105	1.416	7.962	7.935	2.365
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	2.607	543	671	5.096	4.057	1.433
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	5.152	1.072	1.131	7.286	7.896	2.177
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	1.931	422	439	3.032	3.127	870
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	1.228	252	305	2.607	2.017	672
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	5.589	1.189	1.239	8.606	8.956	2.489
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	5.504	1.062	1.191	8.811	8.400	2.471
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	2.457	420	400	3.534	4.100	1.034
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.524	228	284	2.480	2.131	948

TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	3.808	758	716	5.579	6.174	1.981
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	3.178	487	539	4.626	5.023	1.409
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	4.810	954	1.130	6.312	7.587	1.963
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	5.703	955	1.395	7.144	8.378	2.108
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	3.132	551	739	4.776	4.584	1.496

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 8’de yer alan 2023 yılına ait sağlık verilerinden hekim, hemşire, ebe ve diğer sağlık personellerin dağılımları ele alındığında, düzey-2 bölgeleri arasında hekim, hemşire, ebe ve diğer sağlık personeli sayılarının en fazla olduğu bölgeler sırasıyla TR10, TR51, TR31, TR62 ve TR41 bölgeleridir. Bu durum Türkiye’nin nüfus sayısının çok olduğu bölgelerde sağlık çalışanların sayısının yoğun olduğu söylenebilir. Düzey-2 bölgeleri arasında hekim, hemşire, ebe ve diğer sağlık personeli sayılarının en az olduğu bölgeler ise sırasıyla TRA2, TR82, TR81 ve TR71 bölgeleridir. Bu durum Türkiye’nin doğu, Karadeniz ve iç bölgelerinde sağlık personellerin sayısının düşük olduğunu göstermektedir. Bu bölgelerde sağlık atamaların sayısının artması gerekmektedir. Türkiye, düzey-2 bölgelerin kurum ve yatak sayılarının dağılımı tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Düzey-2 Bölgelerin 2022 Yılına Ait Kurum ve Yatak Sayılarının Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Kurum Sayısı	Yatak Sayısı	Yüzbin kişi başına toplam hastane yatak sayısı
TR	Türkiye	1547	254.497	301
TR10	İstanbul	234	46.960	296
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	41	6.172	326
TR22	Balıkesir, Çanakkale	39	5.164	286
TR31	İzmir	63	12.329	279
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	68	8.972	280
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	72	10.344	328
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	65	12.634	296
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	74	10.328	252
TR51	Ankara	84	19.250	335
TR52	Konya, Karaman	51	9.356	369
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	69	10.510	315
TR62	Adana, Mersin	58	12.590	303
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	53	9.007	265
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	41	4.738	293
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	63	9.068	364
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	21	3.469	333
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	33	2.381	301
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	64	10.165	358

TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	83	9.313	346
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	32	4.668	433
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	24	2.220	201
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	46	7.288	413
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	35	5.293	243
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	47	8.368	288
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	48	9.126	232
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	39	4.784	202

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 9’da yer alan sağlık verilerinden toplam kurum sayısı verileri değerlendirildiğinde, düzey-2 bölgeleri arasında kurum sayısının en fazla olduğu yerler sırasıyla TR10, TR51 ve TR90 bölgeleridir. TR10 ve TR51 bölgelerindeki toplam kurum sayısının diğer bölgelere göre fazla olması bu iki bölgede toplam nüfus büyüklüğünün çok olmasıdır. Ancak TR90 bölgesinde yer alan toplam kurum sayısının diğer bölgelere göre fazla olması son yıllarda bu bölgede sağlık yatırımların artması etkili olduğu söylenebilir. Düzey-2 bölgeleri arasında kurum sayısının en az olduğu yerler sırasıyla TR81 ve TRA2 bölgeleridir. Bu durum bu bölgelerdeki toplam kurum sayısının diğer bölgelere göre az olması bu iki bölgedeki nüfus ve gelişmişlik düzeyin düşük olduğu söylenebilir. Dolayısıyla düzey-2 bölgeleri arasında sağlık kurumları sayısının az olduğu bölgelerde sağlık alanında yatırımların artması sağlık imkânların gelişmesine katkı sağlanabilir.

İstihdam ve İşsizlik Göstergeleri

İstihdam ve işsizlik kavramı ekonomik büyüme ve kalkınma açısından büyük önem sahip iktisadın temel kavramlardan birini oluşturmaktadır. İstihdam kavramı, bir ekonomide çalışan kişi sayısını belirtirken, işsizlik kavramı ise işgücüne dâhil olan, çalışma gücünde ve arzusunda olan fakat iş bulamayan kişilerdir (Çelik, 2011: 141-142). İstihdam ve işsizlik göstergeleri, bir ülkenin/bölgenin ekonomik görünümünü ortaya koymada ve kaynakların etkin aktarılmasında önemli bir rol oynar. Türkiye, düzey-2 bölgelerin istihdam ve işsizlik verilerin dağılımı tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10: *Düzyey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait İstihdam ve İşsizlik Verilerinin Dağılımı*

Bölge Kodu	Bölge Adı	Girişim Sayısı	İstihdam Sayısı	İşgücü Sayısı	İşgücü Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon oranı (%)
TR	Türkiye	4.640.564	31.632	34.896	53,3	48,3	9,4	19,6
TR10	İstanbul	1.144.953	6.569	7.209	57	51,9	8,9	18,6
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	106.449	841	911	59	54,5	7,6	19,73
TR22	Balıkesir, Çanakkale	109.577	736	784	52,3	49,1	6,1	19,58
TR31	İzmir	280.685	1.759	1.985	54,1	47,9	11,4	18,96
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	226.636	1.305	1.421	54,2	49,8	8,1	21,51
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	167.976	1.276	1.374	55,4	51,5	7,1	20,57
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	235.252	1.739	1.893	55,2	50,7	8,2	19,64
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	212.590	1.721	1.890	58,2	53	9	20,51
TR51	Ankara	338.871	2.226	2.506	54,6	48,5	11,2	18,39
TR52	Konya, Karaman	138.163	936	996	52,2	49,1	6,1	20,27
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	239.654	1.475	1.589	58,5	54,3	7,2	21,63
TR62	Adana, Mersin	211.617	1.448	1.625	50,2	44,8	10,9	19,33
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	149.915	965	1.141	45,6	38,6	15,5	20,3
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	85.956	555	608	48,9	44,7	8,6	21,39
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	118.839	872	961	50,7	46,1	9,2	20,42
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	49.155	389	435	52,4	46,9	10,5	21,2
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	38.439	324	341	53,3	50,7	4,9	20,98
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	138.161	1.103	1.207	53,4	48,8	8,6	21,75
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	135.524	1.112	1.214	56,5	51,7	8,4	21,88
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	39.968	374	404	51,3	47,6	7,3	20,49
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	30.676	340	384	53,5	47,4	11,5	20,25
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	74.551	584	629	47,2	43,9	7,2	23,2
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	57.440	561	677	48,3	40	17,2	18,88
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	130.229	878	977	48,2	43,3	10,2	19,97
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	117.058	977	1.096	43,2	38,6	10,8	20,78
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	62.230	566	639	42,3	37,5	11,4	19,62

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 10’da 2023 yılına ait girişim, istihdam ve işgücüne katılım toplam sayılarına yönelik veriler değerlendirildiğinde, düzey-2 bölgeleri arasında toplam sayıları en az olduğu bölgeler sırasıyla TRA2, TR82, TRA1 ve TR81 bölgeleridir. Bu durum tablo 3’te yer alan göç verileri ile karşılaştırıldığında da bu bölgelerin ortak özelliği dışarıya sürekli genç nüfus göç vermeleri ve girişimci adayların sayılarının az olmasıdır. Sonuç olarak

bu bölgelere yönelik girişimci ve istihdamı artıracak birtakım yeni teşvik politikaların uygulanması önem taşımaktadır.

Tablo 10'da yer alan işgücüne katılma oranına yönelik veriler ele alındığında, Türkiye'de işgücüne katılma oranı % 53,3'tür. Düzey-2 bölgeleri arasında işgücüne katılma oranı ülke ortalamasının üzerinde olan bölgeler arasında TR21, TR61, TR42 ve TR10 bölgeleridir. Bu durum bu bölgelerde istihdam oranları yüksek sanayi ve turizm gibi sektörlerin gelişmiş olması nedeniyle diğer bölgelerden bu bölgelere doğru sürekli dışarıdan göç almasıdır. Düzey-2 bölgeleri arasında işgücüne katılma oranı ülke ortalamasının aşağısında olan bölgeler arasında TRC3, TRC2, TR63 ve TRB1 bölgeleridir. Bu durum bu bölgelerde istihdam oranları yüksek sanayi ve turizm gibi sektörlerin gelişmiş olması ve aynı zamanda TR63 bölgesinde yaşanan deprem nedeniyle bu bölgelerden diğer bölgelere doğru sürekli dışarıya göç vermesidir.

Tablo 10'daki istihdam oranları analiz edildiğinde, Türkiye 2023 yılı istihdam oranı % 48,3'tür. İstihdam oranı ülke ortalamasından yüksek olan düzey-2 bölgeler arasında TR21, TR61 ve TR10 bölgeleri vardır. Bu durum bu bölgelerde farklı sektörlerin ve girişimci adayların gelişmiş olmasıdır. Düzey-2 bölgeleri arasında istihdam oranları ülke ortalamasından düşük olanlar sırasıyla TRC3, TRC2 ve TR63 bölgeleri yer almaktadır. Bu durum bu bölgelerde genç nüfus oranının yüksek olup, sektörlerin yeterince gelişmemiş olması ve aynı zamanda TR63 bölgesinde yaşanan deprem olayının etkili olduğu söylenebilir. Türkiye, düzey-2 bölgelerin sektörel istihdam verilerin dağılımı tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11: Düzey-2 Bölgelerin 2023 Yılına Ait Sektörel İstihdam Verilerinin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	Tarım (1000)	Sanayi (1000)	Hizmetler (1000)	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
TR	Türkiye	4695	8708	18230	14,8	27,5	57,6
TR10	İstanbul	30	1922	4617	0,5	29,3	70,3
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	112	328	402	13,3	39	47,8
TR22	Balıkesir, Çanakkale	171	176	389	23,2	23,9	52,9
TR31	İzmir	111	577	1071	6,3	32,8	60,9
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	237	313	755	18,2	24	57,9
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	374	368	534	29,3	28,8	41,8
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	132	730	876	7,6	42	50,4
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	185	628	908	10,7	36,5	52,8
TR51	Ankara	85	588	1552	3,8	26,4	69,7
TR52	Konya, Karaman	208	267	460	22,2	28,5	49,1
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	237	223	1015	16,1	15,1	68,8
TR62	Adana, Mersin	247	357	843	17,1	24,7	58,2
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	147	254	564	15,2	26,3	58,4
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	137	122	297	24,7	22	53,5
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	206	228	439	23,6	26,1	50,3
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	85	109	195	21,9	28	50,1
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	126	66	132	38,9	20,4	40,7
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	369	206	528	33,5	18,7	47,9
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	399	199	515	35,9	17,9	46,3
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	141	50	183	37,7	13,4	48,9
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	153	48	139	45	14,1	40,9
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	169	129	286	28,9	22,1	49
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	156	129	275	27,8	23	49
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	96	313	469	10,9	35,6	53,4
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	280	247	450	28,7	25,3	46,1
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	100	129	337	17,7	22,8	59,5

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 11’de yer alan sektörlerin istihdam verileri değerlendirildiğinde, düzey-2 bölgeleri arasında tarım sektörünün en fazla geliştiği bölgeler arasında TR82, TRA1 ve TR90 bölgeleri gelmektedir. Düzey-2 bölgeleri arasında sanayi sektörünün en fazla geliştiği bölgeler arasında TR41, TR21 ve TR42 bölgeleri yer almaktadır. Düzey-2 bölgeleri arasında hizmet sektörünün en fazla geliştiği bölgeler arasında ise TR10, TR51 ve TR61 bölgeleridir. Bu durum istihdam sağlayan sektörlerin ülkenin farklı bölgelerine doğru yayıldıkları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dış Ticaret Göstergeleri

Dış ticaret göstergeleri, bir ülkenin iç ve dış piyasaya yönelik ticaret faaliyetlerini analiz etmek amacıyla ortaya konulan verilerdir. Bu göstergeler, ithalat ve ihracat oranları, ithalat ve ihracat değerleri, net ihracat oranları ve değerlerini içermektedir (Kaya, 2012: 9-11) . Bu göstergeler ile ülkenin ekonomik politikalarının uygulanması ve dış ticaret stratejileri oluşturulmaktadır. Türkiye, düzey-2 bölgelerin dış ticaret verileri tablo 12’de düzenlenmiştir.

Tablo 12: Düzey-2 Bölgelerin 2022 Yılına Ait Dış Ticaret Verilerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Net İhracat (Bin \$)
TR	Türkiye	254.169.748	363.710.575	-109.540.827
TR10	İstanbul	124.661.773	178.524.528	-53.862.755
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	3.487.090	3.484.830	2.260
TR22	Balıkesir, Çanakkale	1.126.976	763.328	363.328
TR31	İzmir	17.014.901	13.576.367	3.438.534
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	6.664.840	3.529.164	3.135.676
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	4.325.254	3.649.490	675.764
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	14.228.703	11.339.450	2.889.253
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	20.848.966	23.424.210	-2.575.244
TR51	Ankara	12.004.809	14.496.010	-2.491.201
TR52	Konya, Karaman	3.609.945	1.550.248	2.059.697
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	3.302.104	2.057.482	1.244.622
TR62	Adana, Mersin	9.279.324	11.738.531	-2.459.207
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	5.851.995	10.305.331	-4.453.336
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	782.995	638.674	144.321
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	4.074.288	1.925.501	2.148.787
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	959.288	3.316.676	-2.357.388
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	669.685	479.368	190.317
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	3.385.632	5.049.454	-1.663.822
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	2.091.527	436.371	1.655.156
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	54.167	64.151	-9.984
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	159.063	137.371	21.692
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	836.172	220.209	615.963
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	338.909	367.097	-28.188
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	11.406.449	8.635.387	2.771.062
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	728.269	465.607	262.662
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2.275.470	815.354	1.460.116

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 12’de yer alan ülke ve düzey-2 bölgelerin 2022 yılına ait dış ticaret verileri analiz edildiğinde, Türkiye’nin 2022 yılı net dış ticareti -109.540.827 bin \$ olup, dış açık veren bir ülke olduğu görülmektedir. Türkiye’de düzey-2 kapsamında toplam 26 adet bölge bulunmaktadır. 2022 yılı net ihracat değerlerine göre düzey-2 kapsamında toplam 10 tane bölge dış açık verirken, toplam 16 bölge ise dış fazla verdiği görülmektedir. Bu durum ülke genelinde düzey-2 bölgelerin yarısından fazlasının dış ticaret fazlası vermesine rağmen dış ticaret açığı verdiği söylenebilir. Dolayısıyla dış ticaret fazlası veren bölgelerin faktör verimliliği yüksek ve aynı zamanda ihracat oranını artırmaya yönelik ihracat teşviklerin sağlanması ihracatın gelişmesine yönelik katkı sağlanabilir. Türkiye, düzey-2 bölgelerin faaliyet kollarına göre kişi başı GSYİH Oranları verilerin dağılımı tablo 13’te gösterilmektedir.

Tablo 13: Düzey-2 Bölgelerin Faaliyet Kollarına Göre Kişi Başı GSYİH Oranları, 2023

Bölge Kodu	Bölge Adı	Tarım (Bin TL)	Sanayi (Bin TL)	Hizmetler (Bin TL)	Gayrisafi Katma Değer (Bin TL)	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (Bin TL)
TR	Türkiye	972.301.593	4.697.750.266	7.766.734.934	1.343.678.679	1.501.177.598
TR10	İstanbul	4.226.747	1.120.513.616	2.960.669.598	4.085.409.962	4.564.280.141
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	32.984.520	215.531.424	128.388.032	376.903.976	421.082.669
TR22	Balıkesir, Çanakkale	46.356.750	101.382.025	112.333.560	260.072.336	290.556.641
TR31	İzmir	42.249.991	368.154.206	459.829.338	870.233.535	972.237.714
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	65.859.241	147.256.002	235.781.870	448.897.113	501.514.462
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	68.290.838	201.086.653	150.021.598	419.399.089	468.558.836
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	40.919.222	381.345.567	313.370.655	735.635.444	821.862.745
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	24.463.940	465.188.959	378.146.142	867.799.041	969.517.862
TR51	Ankara	23.680.982	376.975.520	789.633.527	1.190.290.029	1.329.809.540
TR52	Konya, Karaman	73.386.921	111.459.860	138.517.095	323.363.876	361.266.882
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	61.863.761	105.652.372	368.335.619	535.851.752	598.661.465
TR62	Adana, Mersin	68.122.060	180.779.796	304.293.522	553.195.378	618.038.019
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	38.379.331	148.726.053	168.866.623	355.972.007	397.697.166
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	45.562.227	66.576.320	79.179.799	191.318.345	213.743.671
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	34.458.094	115.249.145	139.801.192	289.508.431	323.443.080
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	9.182.125	68.271.744	51.679.888	129.133.757	144.270.133
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	17.867.179	29.218.236	41.013.929	88.099.345	98.425.885
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	47.955.701	65.993.957	148.731.171	262.680.829	29.3470.888
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	29.225.386	67.499.931	139.948.046	236.673.364	264.414.966
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	20.794.293	23.967.174	54.647.896	99.409.362	111.061.603

TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	21.510.605	7.712.808	41.970.597	71.194.010	79.538.996
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	19.439.472	44.710.423	87.805.395	151.955.291	169.766.688
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	23.636.892	15.623.689	84.306.880	123.567.461	138.051.386
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	27.723.105	170.628.070	139.417.566	337.768.741	377.360.208
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	60.391.220	50.426.229	128.807.106	239.624.555	267.712.079
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	23.770.991	47.820.485	121.238.289	192.829.765	215.432.252

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 13'te yer alan 2023 yılı kişi başı GSYİH oranları ele alındığında, düzey-2 bölgeleri arasında tarım sektöründe kişi başı GSYİH oranı en fazla olan bölge TR52 iken, en az olan bölge ise TR10 olduğu görülmektedir. Sanayi ve hizmet sektörlerinde ise kişi başı GSYİH oranı en fazla olan bölge TR10 iken, en az olan bölge ise TRA2 olduğu görülmektedir. Bu durum tarım sektörün en fazla geliştiği bölge ülkenin iç kesimlerinden Konya ve Karaman illeri olup, en az geliştiği bölge ise ülkenin batı kesimlerinden İstanbul ili olduğu söylenebilir. Ancak sanayi ve hizmet sektörlerinde ise en fazla gelişmiş il İstanbul iken, en az gelişmiş iller ise Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illeri olduğunu söylemek mümkündür.

Ar-Ge Göstergeleri

Ar-Ge kavramı ile ilgili literatürde farklı tanımlar söz konusudur. Bu tanımlardan birine göre Ar-Ge, bireylerin beşeri sermayelerinin artırılması ve bu beşeri sermaye için gerekli yeni teknolojilerin üretilmesi için ortaya konan çalışmaların bütünü olarak adlandırılır (OECD, 2002: 29). Diğer bir tanıma göre Ar-Ge kavramı teknolojik gelişme sağlanarak yenilikler ortaya konulmasına olanak sağlamak için geleceğe yönelik nitelikli çalışmalar şeklinde tanımlamak mümkündür (Meçik, 2014: 670). Ar-Ge göstergeleri, bir ülkenin/bölgenin ekonomik büyüme ve kalkınmasının önemli ölçütleridir. Türkiye, düzey-2 bölgelerin Ar-Ge ve tüketici güven endeksi verilerin dağılımı tablo 14'te gösterilmektedir.

Tablo 14: *Düzyey-2 AR-GE ve Tüketici Güven Endeksi Verileri, 2023*

Bölge Kodu	Bölge Adı	Tüketici Güven Endeksi	AR-GE Harcaması (1000 TL)	AR-GE İnsan gücü (Kişi)
TR	Türkiye	100	198.669.744	378.157
TR10	İstanbul	113,9	60.008.213	116.658
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	102,2	4.028.977	7.637
TR22	Balıkesir, Çanakkale	100,9	1.729.479	4.411
TR31	İzmir	108,3	8.511.097	22.107
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	105	2.279.014	7.181
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	98,6	4.698.724	9.144
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	104,2	11.021.406	20.277
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	103,1	16.785.073	29.194
TR51	Ankara	102	59.100.052	75.870
TR52	Konya, Karaman	96	3.184.497	8.480
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	105,2	3.431.018	9.793
TR62	Adana, Mersin	100,9	2.922.586	7.044
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	93,6	1.316.154	3.836
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	96	1.548.688	4.963
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	96,7	3.131.491	8.516
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	99,8	964.437	2.990
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	97,8	589.058	1.823
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	100,6	2.028.664	6.459
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	105,3	2.025.809	7.307
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	98,6	2.328.128	5.059
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	93,1	592.399	1.797
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	94,5	2.084.952	6.005
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	95,2	970.451	2.580
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	95,7	1.575.568	4.192
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	98,1	1.295.578	3.251
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	94,7	518.229	1.583

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 14'te yer alan 2023 yılına ait verilerden tüketici güven endeksi oranları ele alındığında, düzey-2 bölgeleri arasında tüketici güven endeksi 100'den büyük olan bölgeler sırasıyla TR10, TR31, TR90, TR61, TR32, TR41, TR42, TR21, TR51, TR62 ve TR22 bölgeleridir. Bu durum bu bölgelerde yaşayan bireylerin diğer bölgelere göre genel ekonomik duruma ilişkin beklentilerinde tüketici güveninde iyimser bir durum ortaya koydukları göstermektedir. Dolayısıyla ülkenin batı ve kıyı kesimlerinde yer alan bölgelerde yaşayan bireylerin ekonomiye yönelik politika ve uygulamaların gelecekte başarılı sonuçlar sağlayacaklarına yönelik olumlu beklentiler içerisinde oldukları söylenebilir. Ancak ülkenin doğu ve iç kesimlerinde hayatlarını idame eden bireylerin gelecekte ekonomi ile ilgili beklentilerinde iyimser yönlerinin düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 14’te 2023 yılı düzey-2 bölgelerin AR-GE harcamaları ve AR-GE insan gücü ile ilgili verileri değerlendirildiğinde, düzey-2 bölgeleri arasında AR-GE harcamaları ve AR-GE insan gücü en fazla olan bölgeler TR10, TR51, TR42, TR41 ve TR31 bölgeleri oldukları görülmektedir. Bu durum bu bölgelerin ortak özelliği diğer bölgelere göre sanayi ve hizmet sektörleri başta olmak üzere katma değeri yüksek üretim alanların ve girişimcilik kültürün daha fazla gelişmiş olduğu söylenebilir.

Yoksulluk Göstergeleri

Yoksulluk kavramı, bireylerin temel fizyolojik ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılanamaması veya alım gücünün düşük olması şeklinde tanımlanabilir (Alpdoğan, 2023: 260). Yoksulluk, ekonomik düzeyin düşük olması ile açıklanabileceği gibi eğitim, sağlık ve konut koşulların yetersizliği ve toplumdan geri kalma gibi birçok unsuru içermektedir. Yoksulluk düzeyi, bir takım sosyo-ekonomik göstergelerle açıklanabilir. Türkiye, düzey-2 bölgelerin medyan gelirin % 60’ına göre yoksulluk verilerin dağılımı tablo 15’te gösterilmektedir.

Tablo 15: Düzey-2 Bölgelerin Medyan gelirin %60’ına göre Yoksulluk Verileri, 2023.

Bölge Kodu	Bölge Adı	Yoksulluk sınırı (TL)	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)
TR	Türkiye	35.024	18.219	21,7
TR10	İstanbul	46.505	3.601	21,8
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	45.080	367	18,7
TR22	Balıkesir, Çanakkale	37.425	361	19,6
TR31	İzmir	40.572	950	20,7
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	37.754	557	16,7
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	31.946	572	17,9
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	44.815	950	21,3
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	39.234	731	17
TR51	Ankara	41.760	1.109	18,6
TR52	Konya, Karaman	30.017	400	15,4
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	40.375	717	20,6
TR62	Adana, Mersin	28.280	792	18,3
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	-	-	-
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	32.710	318	19,4
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	33.311	516	20,4
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	35.426	159	15,4
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	35.670	174	22
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	32.978	567	19,7

TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	34.185	478	17,5
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	25.292	172	16,2
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	19.780	236	21,7
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	26.046	350	19,5
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	18.718	355	16,1
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	23.080	315	10,4
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	19.436	590	14,2
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	19.664	317	12,9

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 15’te 2023 yılına ait düzey-2 bölgelerin medyan gelirin %60’ına göre yoksulluk verileri analiz edildiğinde, Türkiye’de 2023 yılı yoksulluk sınırı 35.024 TL’dir. Düzey-2 bölgeleri arasında yoksulluk sınırı ülke ortalamasından daha fazla olan bölgeler sırasıyla TR10 (46.505 TL), TR21 (45.080 TL), TR41 (44.815 TL), TR31 (40.572 TL) ve TR61 (40.375 TL) bölgeleridir. Bu durum gelişmişlik düzeyi yüksek olan bölgelerde yaşayan bireylerin gelir düzeyi ve alım gücünün diğer bölgelere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Düzey-2 bölgeleri arasında yoksulluk sınırı ülke ortalamasından daha az olan bölgeler sırasıyla TRB2 (18.718 TL), TRC2 (19.436 TL), TRC3 (19.664 TL) ve TRA2 (19.780 TL) bölgeleridir. Bu durum gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgelerde yaşayan bireylerin hayat standartlarının ve alım güçlerinin diğer bölgelere göre daha düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 15’te yer alan düzey-2 bölgelerin 2023 yılı toplam yoksul sayısı ve yoksulluk oranları ile ilgili veriler değerlendirildiğinde, Türkiye’de 2023 yılında toplam yoksul sayısı 18 milyon 219 bin kişi ve yoksulluk oranı % 21,7’dir. Düzey-2 bölgeleri arasında toplam yoksul kişi sayısı ile yoksulluk oranı en fazla olan bölgeler sırasıyla TR10, TR51 ve TR31 bölgeleridir. Bu durum bu bölgelerin ortak özelliği bireylerin harcamaları, nüfus yoğunlukları ve göç alımları fazla olan bölgelerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’de nüfusun sanayileşme ve hizmet sektörlerin yoğun olduğu bölgelere doğru yayılarak bu bölgelerin gelişmişlik düzeylerin artmasında etkili oldukları söylenebilir. Türkiye’de yıllık nüfus artış oranları ile yıllık nüfus artış hızı oranların gelişmiş bölgelerden az gelişmiş bölgelere doğru doğum oranlarının ve yaşam sürelerin yüksek olmasından dolayı bir artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Türkiye’nin doğu ve iç kesimlerinden batı ve kıyı kesimlerine doğru gelişmişlik düzeyi, eğitim, sosyal yaşam

ve çevresel faktörlerden dolayı insanların yerleşim yerlerini değiştirdikleri söylenebilir. Türkiye’de toplumda evlenme yaş sürelerin ve boşanma hızı oranların doğudan batıya doğru yükseldiği bunda yaşam koşulları, eğitim ve kültür düzeyi ve çevresel faktörlerin etkili oldukları söylemek mümkündür.

Türkiye’de farklı okullaşma düzeylerinde olmak üzere bölgeler arasında farklılıkların meydana geldiği bu nedenle okullaşma oranları düşük kalan bölgelere yönelik eğitim yatırımların artması önem kazanmaktadır. Türkiye’de okuma-yazma bilmeyenlerin oranı gelişmişlik düzeyi düşük olan doğu ve güneydoğu bölgelerinde fazla olduğundan bu bölgelerde yeni bir eğitim seferberliğinin hayata geçirilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye’nin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi olan fakat doğum oranları ile nüfus yoğunlukları yüksek olan doğu ve güneydoğu bölgelerinde sağlık kurumların ve insan kaynakların sayısının az olduğundan bu bölgelerde sağlık alanında yatırımların artması sağlık olanakların gelişmesine önemli bir katkı sağlanabilir.

Türkiye’nin doğu, Karadeniz ve iç bölgelerinden batı ve kıyı bölgelerine doğru girişim sayısı, işgücü sayısı, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı arttığı söylenebilir. Dolayısıyla girişimci sayısı ve istihdam oranları düşük olan bölgelerde birtakım teşvik politikaların uygulanması önem taşımaktadır.

Türkiye’de faaliyet gösteren bölgelerin yarısından fazlası dış ticaret fazlası vermesine rağmen net dış ticaret açığı miktarı daha fazladır. Bu durum dış ticaret fazlası veren bölgelerin faktör verimlilikleri yüksek ve ihracat oranı artırmaya yönelik birtakım teşviklerin sağlanması dış ticaretin gelişmesine katkı sağlanabilir.

Türkiye’nin üst yoksulluk sınırı doğu ve güneydoğu bölgelerinden iç, batı ve kıyı bölgelerine doğru gidildikçe arttığı söylemek mümkündür. Bu durum bireylerin gelir düzeyi, alım gücü ve hayat standartların etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye’nin batı ve kıyı kesimlerinde yer alan bölgelerde yaşayan bireylerin ekonomiye yönelik politika ve uygulamaların gelecekte başarılı sonuçlar sağlayacaklarına yönelik olumlu beklentiler içerisinde oldukları söylenebilir. Ancak ülkenin doğu ve iç kesimlerinde hayatlarını idame eden bireylerin gelecekte ekonomi ile ilgili beklentilerinde iyimser yönlerinin düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Türkiye’nin düzey-2 bölgeleri arasında demografik, nüfus, eğitim, sağlık, istihdam, işsizlik, yoksulluk, dış ticaret, GSYİH gibi sosyo-ekonomik göstergeler olmak üzere birtakım farklılıklar söz konusudur. Türkiye’nin doğusundan batısına doğru sosyo-ekonomik olmak üzere

gelişmişlik düzeyin arttığı söylenebilir. Bu durum düzey-2 bölgeleri arasında gelişmişlik farklılıkların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerde birtakım teşviklerin ve kamu yatırımların sağlanması bölgesel gelişmişlik farklılıkların giderilmesine yönelik önemli bir katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Alpdoğan, H. (2023). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi. *Sayıştay Dergisi*, 34(129). ss. 259-287.
- Canatan, V., Çoşkun, P., Şensoy, M. ve Karaoğlan, H. (2024). Türkiye ve İngiltere’deki Öğretmen Eğitim Sisteminin İncelenmesi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 2(2), DOI: 10.5281, ss. 854-867.
- Çelik, K. (2011). Makro İktisada Giriş. (3. Baskı), Ankara: Murathan Yayınevi.
- Kaya, F. (2012). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi. (3. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayınevi.
- Köse, M. ve Sertkaya Doğan, Ö. (2022). Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), DOI: 10.51290, ss. 247-267.
- Meçik, O. (2014). Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Gelişmişlik Üzerindeki Etkileri. *Journal Of International Social Research*, 7(32), ss. 669-674.
- OECD. (2002). Frascati Kılavuzu: Araştırma ve Deneysel Geliştirme Taramaları için Önerilen Standart Uygulama. OECD Yayıncılık.
- Resmi Gazete. (2002). Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılmasının Tanımlanmasına İlişkin Hakkında Karar. Sayı:24884, 2002/2740.
- Saygın, Z. Ö. ve Kundakçı N. (2020). Sağlık Göstergeleri Açısından OECD Ülkelerinin EDAS ve ARAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(3), DOI: 10.29023, ss. 911-938.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2024). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 13.05.2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Merkezi Dağıtım Sistemi. <https://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 17.05.2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Bölgesel İstatistikler. <https://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 24.05.2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). İl Göstergeleri. <https://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 27.05.2024.

BÖLÜM 2

MUTLULUĞUN EKONOMİSİ: TÜRKİYE'NİN REFAHI YENİDEN TANIMLAMA YOLCULUĞU

Abdallah ABUKALLOUB¹

Filiz KUTLUAY TUTAR²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı

ORCID ID: 0009-0000-1697-5206

² Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-2574-9494

1. GİRİŞ

Geleneksel ekonomi anlayışı, refahı genellikle ekonomik büyüme oranları, kişi başına düşen gelir gibi maddi göstergelerle ölçerken, bu ölçütlerin bireylerin yaşam memnuniyetini ve mutluluğunu tam anlamıyla yansıtmadığı giderek daha fazla kabul edilmektedir. Ekonomik büyüme tek başına mutluluğu sağlamazken, gelir eşitsizliği, işsizlik, sosyal güvence sistemleri ve çevresel faktörler gibi unsurlar bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkilemektedir. Mutluluk ekonomisi, ekonomik kalkınmanın yalnızca maddi refahı artırmakla kalmayıp, bireylerin yaşam memnuniyetini ve öznel iyi oluşlarını da önceliklendirmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda, mutluluk, sosyal ilişkiler, sağlık, eğitim ve çevresel sürdürülebilirlik gibi psikolojik ve sosyal faktörlerle şekillenen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bhutan'ın Gayri Safi Milli Mutluluk (GSM) endeksini benimsemesi, mutluluk ekonomisinin küresel ölçekte önem kazanmasını sağlamış, ekonomik büyümenin bireylerin yaşam kalitesine etkisi üzerine derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine olanak tanımıştır. Bu çalışma, mutluluk ekonomisinin kavramsal çerçevesini, ekonomik büyüme ile mutluluk arasındaki ilişkiyi ve Türkiye özelindeki yaşam memnuniyeti verilerini inceleyerek, mutluluğun ekonomi politikalarındaki rolünü tartışmayı amaçlamaktadır.

2. MUTLULUK EKONOMİSİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, ORTAYA ÇIKIŞI VE EKONOMİK BÜYÜME

2.1. Mutluluğun Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi

Mutluluk, insanların ulaşmayı amaçladığı nihai hedeftir (Polat, 2024). Türk Dil Kurumuna göre mutluluk, tüm arzulara tam ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan sevinç hali olarak tanımlanmaktadır; aynı zamanda mut, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık ve saadeticilik gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Diğer kaynaklarda ise mutluluk, genellikle memnuniyet duyulan ya da olumlu bir şekilde tanımlanan zihinsel ve duygusal bir durum olarak açıklanmaktadır (Alan, 2021). Mutluluk, genellikle acı, keder ve ıstırapın yokluğu ve bunların yerine sevinç, neşe ve tatmin duygularının varlığıyla karakterize edilen bir durum olarak tanımlanır. Bu tanım, bireylerin genel yaşam memnuniyetini ve duygusal refahını kapsar (Kıroğlu ve Yıldırım, 2022). Mutluluk ve memnuniyet kavramları arasında güçlü bir ilişki bulunmakta olup, her biri diğerini karşılıklı olarak etkiler. Bu bağlamda, bir kişi mutlu olduğunda memnuniyet duygusu yaşar, aynı şekilde memnuniyet de bireyin mutluluğunu artıran bir faktör olarak kabul edilmektedir (Akman, 2021).

Mutluluk, hem hedonik (anlık hazlar ve keyif arayışı) hem de eudaimonik (yaşam anlamı ve potansiyelini gerçekleştirme) unsurları içeren çok boyutlu bir kavramdır. Hedonik mutluluk, bireylerin geçici hazzardan zevk almasını ifade ederken, eudaimonik mutluluk, anlamlı bir yaşam sürme ve bireyin kendini gerçekleştirme ile ilişkilidir. Bu iki boyut, yaşam tatmini ve duygusal mutlulukla birleşerek bireylerin genel ruh halini ve yaşamla ilgili memnuniyetini belirler. Pozitif psikoloji de, bireylerin güçlü yönlerini ve olumlu duygularını keşfederek daha tatmin edici bir yaşam sürmelerini amaçlar. Mutluluk, bireysel farklılıklar ve kültürel bağlamlar doğrultusunda kişiden kişiye değişebilen, geniş bir kavram olarak ele alınmaktadır (Baynal, 2020).

2.2. Mutluluk Ekonomisinin Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Mutluluk ekonomisi, geleneksel ekonomik göstergelerin ötesine geçerek, insanların refahını ve mutluluğunu ölçmeyi ve bu unsurları ekonomik politikalara entegre etmeyi amaçlayan bir disiplindir. Bu kavram, ekonomik büyümenin yanı sıra, yaşam kalitesi, psikolojik refah, sosyal ilişkiler ve çevresel sürdürülebilirlik gibi faktörleri de dikkate almaktadır (Öztürk ve Suluk, 2020). Mutluluk ekonomisi kavramı, 1970’lerde Bhutan’ın “Gayri Safi Milli Mutluluk” kavramını benimsemesiyle popüler hale geldi. Bhutan, ekonomik büyümenin yanı sıra, kültürel, çevresel ve ruhsal değerleri de korumayı hedefleyen bir politika benimsedi (GNHC, 2023). Daha sonra, Richard Easterlin’in 1974’te yayınladığı “Easterlin Paradoksu” ile mutluluk ve gelir arasındaki ilişki tartışılmaya başlandı. Easterlin, belirli bir gelir seviyesinden sonra, gelir artışının mutluluğu artırmadığını öne sürdü (Easterlin, 1974). Bu bulgu, mutluluk ekonomisinin temelini oluşturan önemli bir argüman haline geldi.

Günümüzde, mutluluk ekonomisi kavramı, uluslararası kuruluşlar tarafından da benimsenmektedir. Örneğin, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), Better Life Index (Daha İyi Yaşam Endeksi) gibi araçlarla ülkelerin refah düzeylerini ölçmektedir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler, 2012 yılında Dünya Mutluluk Günü’nü ilan etmiş ve her yıl Dünya Mutluluk Raporu yayınlamaya başlamıştır. Bu raporlar, ülkelerin mutluluk düzeylerini karşılaştırmak ve politika yapıcılar için rehberlik sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Helliwell vd., 2023).

2.3. Ekonomik Refah Mutluluğu Nasıl Etkiliyor? Literatürdeki Görüşler ve Bulgular

Ekonomik büyüme, uzun yıllardır bireylerin ve toplumların refahını artırmanın en önemli yollarından biri olarak görülmektedir. Ancak, ekonomik büyümenin mutluluk üzerindeki etkisi konusunda araştırmacılar

arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi çalışmalar, gelir artışının mutluluğu artırdığını savunurken, bazı araştırmalar ise ekonomik büyümenin bireylerin mutluluk seviyeleri üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu veya zaman içinde bu etkinin azaldığını göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, ekonomik büyüme ile mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı akademik araştırmaların bulguları ele alınmaktadır.

Tablo 1. Refah ve Mutluluk İlişkisi: Literatür Özeti

Araştırmacı(lar)	Yıl	Kapsam/Araştırma Konusu	Sonuçlar
Flower, Clark ve Oswald	1970	ABD ve Avrupa'da cinsiyet ve mutluluk ilişkisi	Kadınlar, erkeklerden daha mutlu bulunmuştur. Ancak, sonraki yıllarda yapılan araştırmalar, kadınların mutluluk seviyelerinin zamanla azaldığını göstermiştir.
Easterlin	1974	ABD'de mutluluk ve ekonomik büyüme verileri	Ekonomik büyüme mutluluğu artırmaz. Mutluluk görecelidir ve bireylerin birbirleriyle karşılaştırmalarından etkilenir.
Hirsch ve Scitovsky	1976	Mutluluk ve ulusal gelir	Yüksek toplam ulusal gelir vurgusunun yanıltıcı olduğu, çünkü bireylerin aynı anda gelir artışı yaşadığı belirtilmiştir.
McCracken	1977	Mutsuzluk Endeksi	Fiyat değişim oranının (enflasyon/ deflasyon) ve işsizlik oranının toplamından oluşan mutsuzluk endeksi önerildi.
Diener, Horwitz ve Emmons	1985	Zenginlik ve mutluluk ilişkisi	Zengin bireylerin mutluluğu, kontrol grubuna kıyasla yalnızca hafifçe daha yüksektir. Para mutluluğun ana kaynağı olarak görülmemiştir.
Scitovsky	1992	Gelir ve mutluluk	Gelir ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Flower, Oswald ve Warr	1993	ABD ekonomisi ve mutluluk	Ekonomik büyüme sırasında mutlulukta hafif bir artış gözlemlenmiştir.
Clark ve Oswald	1994	İşsizlik ve mutluluk ilişkisi	İşsizlik mutluluğu olumsuz etkiler. İşsizlikten en çok etkilenenler yeni işsizlerdir.

Easterlin	1995	Gelir, mutluluk ve materyal normlar	Daha yüksek gelir daha fazla mutluluk getirirken, toplu gelir artışları mutlulukta bir artış sağlamamaktadır.
Oswald	1997	ABD ve Avrupa'da mutluluk verileri	ABD ve Avrupa'da savaş sonrası dönemde mutluluk artışı çok sınırlı olmuştur. Bazı ülkelerde düşüşler gözlenmiştir.
Winkelmann ve Winkelmann	1998	Almanya'da işsizlik ve yaşam tatmini	İşsizliğin yaşam tatmini üzerindeki olumsuz etkisi gelir artışının etkisinden daha yüksektir.
Kenny	1999	Ekonomik büyüme ve mutluluk arasındaki çift yönlü nedensellik	Ekonomik büyümenin mutluluk üzerindeki etkisi karmaşıktır; neden-sonuç ilişkisi her iki yönde de olabilir.
Frey ve Stutzer	2000	İsviçre'de mutluluk ve işsizlik	İşsizlik mutluluğu ciddi şekilde azaltırken, yüksek gelir sadece sınırlı bir artış sağlamaktadır.
Easterlin	2001	Yaşam döngüsü boyunca materyal arzular	Gelir arttıkça materyal arzular da artar ve bu, mutluluk artışını sınırlar.
Veenhoven ve Hugerty	2003	Zengin ve fakir ülkelerde mutluluk	Fakir ülkelerde mutluluk artışı daha belirgin, zengin ülkelerde sadece hafif artış gözlenmiştir.
Di Tella, MacCulloch ve Oswald	2003	Makroekonomik hareketler ve mutluluk	İşsizlik ve enflasyon mutluluğu olumsuz etkiler; mutluluk üzerinde önemli makroekonomik etkiler bulunmaktadır.
Blanchflower	2007	OECD ülkelerinde makroekonomik faktörler ve mutluluk	İşsizlik, enflasyon ve faiz oranları mutluluğu olumsuz etkilerken, kişi başına düşen gelir yalnızca fakir ülkelerde mutluluğu artırmaktadır.
Stevenson ve Wolfers	2008	Gelir ve mutluluk ilişkisi	Gelir ile mutluluk arasında sürekli pozitif bir ilişki vardır ve doyum noktası bulunmamaktadır.
Easterlin ve Angelescu	2009	GSYİH büyümesi ve mutluluk	Uzun dönem GSYİH büyümesi ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Delhey ve Kroll	2012	Mutluluk perspektifi ile GSYİH	GSYİH, mutluluk üzerinde belirli bir açıklayıcılığa sahiptir ve diğer yaşam kalitesi ölçütleri ile uyumludur.
Clark, Fleche ve Senik	2012	GSYİH ve mutluluk eşitsizliği	GSYİH'deki artış mutluluk eşitsizliğini azaltır.
Şimşir	2013	TÜİK Yaşam Memnuniyeti Anketleri verileriyle mutluluk ve demografik faktörler	Gelir, yaş, medeni durum, cinsiyet ve yerleşim yeri ile mutluluk arasında anlamlı ilişki bulunmuştur; işsizlik ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.
Veenhoven ve Dumludağ	2015	Gelir ve mutluluk arasındaki ilişki	Gelir ve mutluluk ilintisi, büyüme odaklı politikalar yerine gelir dağılımını iyileştiren politikaların önceliklendirilmesi gerektiğini göstermektedir.
Çirkin ve Göksel	2015	Öznel mutluluk ve yaşam tatmini; ekonomik ve sosyal faktörlerin etkisi	Gelir ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.
Köksal ve Şahin	2015	Türkiye'de bireylerin refah ve mutluluk algısı	Bireylerin refah tatminlerinin, gelirlerini diğer bireylerin gelirleriyle kıyaslayarak şekillendiği bulunmuştur.
Beşel	2015	TÜİK verileriyle mutlu ve mutsuz iller analizi	Mutlu illerde işsizlik oranı, kişi başına tüketim, boşanma hızı ve genel bütçe vergi gelirleri tahsilat/ tahakkuk oranı daha düşük bulunmuştur.
Tian ve Yang	2016	Gelir seviyesi ve mutluluk arasındaki kritik gelir düzeyi	Kritik gelir seviyesine kadar gelir artışı mutluluğu artırır; ancak bu seviyenin üzerindeki gelir artışları mutluluğu doğrudan artırmamaktadır.
Knight ve Gunatilaka	2017	Çin ekonomisi özelinde ekonomik büyüme ve mutluluk ilişkisi	Sosyal faktörlerin (kentsel güvensizlik, hızlı kentleşme) mutluluk üzerinde gelirden daha fazla etkili olduğu ortaya konulmuştur.
Güzel	2018	OECD ülkeleri kapsamında Gini katsayısı ve mutluluk endeksi	Gelir dağılımı eşitsizliği düşük olan OECD ülkelerinde mutluluk endeksinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Uzunoğlu ve Aydemir	2018	Sosyal göstergelerin bireylerin mutluluk düzeyine etkisi	Yaş ve eğitim seviyesinin, düşük gelir düzeyine rağmen mutluluğu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Öztürk ve Suluk	2020	G8 ülkelerinde ekonomik büyüme ve mutluluk ilişkisi	Ekonomik büyüme ve mutluluk arasında çift yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Erarslan ve Yayar	2022	Türkiye’de bölgesel düzeyde mutluluk ekonomisi üzerine anket çalışması	Evliliğinden, işinden, sağlığından, gelirinden, sosyal hayatından ve kamusal hizmetlerden memnun olan, üniversite mezunu, yakın sosyal çevresi ile olumlu ilişkiler kuran, iyimser ve kadın bireylerin daha mutlu oldukları görülmektedir.
Oksijen Gazetesi	2024	2024 Dünya Mutluluk Raporu’nda Türkiye’nin sıralaması	Türkiye, 2024 Dünya Mutluluk Raporu’nda 106. sıradan 98. sıraya yükselmiştir.

Kaynak: (Albayrak, 2022), (Şimşir, 2013), (Abounoori ve Asgarizadeh, 2013), (Veenhoven ve Dumludağ, 2015), (Gazete Oksijen, 2024).

3. MUTLULUK EKONOMİSİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ

3.1. Gelir ve Mutluluk İlişkisi

Gelir ve mutluluk arasındaki ilişki, temel ihtiyaçların karşılanmasına kadar güçlü bir bağlantı gösterirken, belirli bir refah seviyesinden sonra bu etki azalmaktadır. Azalan Marjinal Fayda ilkesi, gelir artışının mutluluğa katkısının sınırlı olduğunu ortaya koyar. Özellikle düşük gelir seviyelerinde, temel ihtiyaçların karşılanması mutluluğu önemli ölçüde artırırken, yüksek gelir seviyelerinde sosyal ilişkiler, sağlık ve yaşam kalitesi gibi faktörler daha belirleyici hale gelir. Easterlin Paradoksu, ekonomik büyümenin her zaman toplumsal mutluluğu artırmadığını ortaya koyar. Bunun nedeni, bireylerin yalnızca mutlak gelirlerine değil, aynı zamanda başkalarıyla kıyasladıkları gelir düzeyine de önem vermeleridir. Bu durum, **görelî gelir hipotezi** ile açıklanmaktadır. Ayrıca, gelirini deneyimlere ve başkalarına yardım etmeye harcayan bireyler, maddi varlıklara yönelenlere kıyasla daha yüksek mutluluk düzeyine ulaşmaktadır (Köksal ve Şahin, 2015).

Gelir eşitsizliği, toplumsal düzeyde mutluluk seviyelerini olumsuz etkileyen önemli bir faktördür. Yüksek eşitsizlik, sosyal adalet algısını za-

yıflattırken, gelir dağılımının daha dengeli olduğu toplumlarda sosyal dayanışma güçlenir ve yaşam kalitesi yükselir. Bu duruma başarılı bir örnek olarak, refah devleti modeliyle öne çıkan İskandinav ülkeleri gösterilebilir. Dolayısıyla, mutluluğu artırmak için yalnızca ekonomik büyümeye odaklanmak yeterli değildir; **gelir adaleti, sosyal destek sistemleri ve yaşam kalitesini ön planda tutan politikalar** geliştirilmelidir. Böyle bir yaklaşım, bireysel ve toplumsal refahın dengeli bir şekilde yükselmesine katkı sağlayacaktır (Çirkin ve Göksel, 2016).

3.2. Sosyal Bağlantılar ve Toplumsal Destek

Sosyal bağlantılar ve toplumsal destek, bireylerin mutluluk ve refah düzeylerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Güçlü sosyal ilişkiler, bireylere aidiyet duygusu, güven ve destek sağlar, bu da yaşam memnuniyetini artırır. Sosyal bağlantılar, bireylerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamalarına, stresle başa çıkmalarına ve yaşamlarını anlamlandırmalarına yardımcı olur. Toplumsal destek ise bireylerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayarak, zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olur ve toplumsal güveni artırır (Andrijić, 2022).

Sosyal izolasyon ve yalnızlık, bireylerin mutluluk düzeylerini olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerdir. Sosyal bağlantıların zayıf olması veya toplumsal destekten yoksun olmak, bireylerin duygusal ve fiziksel sağlığını olumsuz etkiler. Toplumsal katılım ve gönüllülük ise bireylerin sosyal bağlantılarını güçlendirir ve mutluluk düzeylerini artırır. Gönüllü faaliyetlere katılmak, bireylerin kendilerini daha değerli ve mutlu hissetmelerine yardımcı olurken, toplumsal etkinliklere katılmak, sosyal çevrelerini genişletmelerine olanak tanır (Nikolova ve Graham, 2021).

3.3. Sağlık ve Eğitimin Mutluluk Üzerindeki Etkisi

Sağlık ve eğitim, bireylerin mutluluk ve yaşam memnuniyetini önemli ölçüde etkileyen iki temel faktördür. Sağlıklı bireyler, fiziksel ve zihinsel olarak daha iyi durumda oldukları için günlük yaşamlarını daha rahat sürdürebilir ve daha mutlu hissederken, eğitim ise bireylere bilgi ve beceri kazandırarak özgüvenlerini artırır, daha iyi iş imkanları sunarak ekonomik refahlarını yükseltir. Ekonomik refah, yaşam standartlarını iyileştirirken, eğitilmiş bireylerin sağlık hizmetlerine daha kolay erişmesi ve bilinçli yaşam tarzı seçimleri yapması genel sağlık durumlarını ve dolayısıyla mutluluklarını olumlu yönde etkiler (Gezer ve Aysan, 2023).

3.4. Çevresel Faktörler ve Sürdürülebilirlik

Çevresel faktörler ve sürdürülebilirlik, bireylerin mutluluğu ve genel refahı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sürdürülebilirlik, doğal kaynakların gelecek nesiller için korunmasını ve çevresel dengenin sağlanmasını amaçlar. Çevresel sürdürülebilirlik, kaynakların yenilenebilir şekilde kullanılmasını, kirliliğin azaltulmasını ve çevreye zarar veren süreçlerin ortadan kaldırılması anlamına gelir. Doğal kaynak yönetimi, atık yönetimi ve enerji verimliliği gibi çevresel faktörler, sürdürülebilirliğin temel unsurlarıdır. Doğal kaynakların bilinçli kullanımı, çevresel sürdürülebilirliği destekler ve bireylerin yaşam kalitesini artırır. Ayrıca, sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş ve atıkların geri dönüştürülmesi, çevresel etkileri minimize eder ve toplumsal refahı artırır (Gedik, 2020).

4. MUTLULUĞUN ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Mutluluk, insan hayatının en temel ve en değerli hedeflerinden biri olarak kabul edilir. Ancak, bireylerin ve toplumların mutluluğunu objektif bir şekilde ölçmek, karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu nedenle, mutluluğu ölçmek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Hedonimetre, Gayri Safi Milli Mutluluk (GSMM) endeksi ve öznel mutluluk ölçekleri gibi farklı araçlar, mutluluğun ölçülmesi için kullanılan başlıca yöntemler arasında yer alır. Hedonimetre, bireylerin anlık mutluluk düzeylerini ölçmek için ilk kez 19. yüzyılda önerilmiş, ancak günümüzde büyük veri analitiği ve sosyal medya içerik analizi ile daha uygulanabilir hale gelmiştir. GSMM, Bhutan gibi ülkelerde ekonomik ve manevi faktörleri birleştirerek mutluluğu ölçmeye çalışırken, öznel mutluluk ölçekleri, bireylerin yaşam doyumu ve duygusal iyi oluşlarını değerlendirmeye yönelik çeşitli araçlar sunmaktadır (Burns, 2005).

4.1. Haz ölçer (Hedonimetre) Mutluluk

Haz ölçer (hedonimetre), bireylerin veya toplumların mutluluk düzeylerini ölçmek için kullanılan bir kavramdır. İlk olarak 19. yüzyılda Francis Edgeworth tarafından önerilen “hedonimetre”, bireyin anlık haz ve mutluluk seviyelerini objektif olarak ölçen bir cihaz olarak tasarlanmıştır. Ancak, o dönemde böyle bir cihazın teknik olarak geliştirilmesi mümkün olmadığı için bu kavram teorik bir öneri olarak kalmıştır (Kahneman, 1999).

Günümüzde, hedonimetre fikri büyük veri analitiği, sosyal medya içerik analizi ve anketler aracılığıyla ölçülebilir hale gelmiştir. Özellikle sosyal medyada yapılan paylaşımlar, kullanılan kelimeler ve duygusal ifadeler analiz edilerek bir toplumun anlık mutluluk düzeyi belirlenebilmektedir. Hedonometrics, yani mutluluk ölçüm bilimi, duyguların (sentiment

analysis) ve büyük veri yöntemlerini kullanarak bireylerin mutluluk düzeylerini değerlendirmeye çalışır. Harvard ve Vermont Üniversitesi araştırmacıları tarafından geliştirilen **Hedonometer** adlı sistem, Twitter gibi sosyal medya platformlarında paylaşılan içerikleri analiz ederek toplumun genel mutluluk seviyesini ölçmeyi amaçlayan bir çalışmadır. Bu sistem, paylaşılan kelimelerin duygusal tonlarını değerlendirerek zaman içindeki mutluluk eğilimlerini belirlemeye yardımcı olmaktadır (Kahneman, 1999).

4.2. Gayri Safi Milli Mutluluk (GSMM)

Gayri Safi Milli Mutluluk (GSMM) kavramı, Güney Asya’da yer alan küçük bir ülke olan Bhutan Krallığı’nda ortaya çıkmıştır. Bhutan, ekonomik büyümeyi değerlendirirken yalnızca maddi unsurları değil, mutluluğu da temel bir gösterge olarak kabul etmektedir. Bu nedenle, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) kavramının yetersiz olduğunu savunarak, 1972 yılında GSMM anlayışını geliştirmiştir. Bu yaklaşım, manevi değerleri ön planda tutarken, refah, çevre koruma ve psikolojik iyi oluş gibi unsurları da içeren bütüncül bir bakış açısına sahiptir (Alan, 2021).

Gayri Safi Milli Mutluluk (GSMM), Bhutan Krallığı’nda geliştirilen ve ekonomik kalkınmayı yalnızca maddi büyüme ile değil, manevi ve toplumsal refah unsurlarıyla değerlendiren bir yaklaşımdır. GSYH’ye tam anlamıyla bir alternatif olmamakla birlikte, piyasa dışı etkenleri de kapsadığı için onu tamamlayıcı bir gösterge olarak görülmektedir. Bhutan’ın Dördüncü Kralı Jigme Singye Wangchuck tarafından 1970’lerde geliştirilmeye başlanan bu anlayış, kültür, manevi değerler, yönetim ve çevresel sürdürülebilirlik gibi faktörleri içeren bir mutluluk endeksi ile ölçülmektedir. Dokuz ana başlık ve otuz üç alt başlıktan oluşan GSMM endeksi, halkın mutluluğunu belirlemek ve temel ihtiyaçlarını sürdürülebilir şekilde karşılamak amacıyla tasarlanmıştır (Alan, 2021).

Bu endeks, Alkire-Foster Metodu kullanılarak geliştirilmiş olup, bireylerin 33 gösterge ile ifade edilen çeşitli ihtiyaçlarını karşılama seviyesini ölçmektedir. Aynı zamanda, Gayrisafi Milli Mutluluğun politika teşvikleri aracılığıyla artırılmasına yönelik bir araç olarak tasarlanmıştır. Söz konusu 33 gösterge ve bunların ağırlıkları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksi Göstergeleri

Alan	Göstergeler	Ağırlık	Alan	Göstergeler	Ağırlık
Psikolojik İyilik Hali	Yaşam memnuniyeti	33 %	Zaman Kullanımı	Çalışma	50 %
	Pozitif duygular	17 %		Uyku	50 %
	Negatif duygular	17 %			
	Maneviyat	33 %			
Sağlık	Sağlığa ilişkin bildirim	10 %	İyi Yönetişim	Politik katılım	40 %
	Sağlıklı günler	30 %		Hizmetler	40 %
	Engelli olma durumu	30 %		Hükümetin performansı	10 %
	Akıl sağlığı	30 %		Temel haklar	10 %
Eğitim	Okuryazarlık	30 %	Toplusal Canlılık	Bağış (Zaman ve Para)	30 %
	Okullaşma	30 %		Güvenlik	30 %
	Bilgi	20 %		Toplum ilişkileri	20 %
	Değer	20 %		Aile	20 %
Kültürel Çeşitlilik ve Esneklik	13 güzel sanat ve el sanatları	30 %	Ekolojik Çeşitlilik ve Esneklik	Vahşi yaşama verilen zarar	40 %
	Kültürel katılım	30 %		Kentsel Sorunlar	40 %
	Ana dilde konuşma	20 %		Çevresel sorumluluk	10 %
	Görgü kuralları	20 %		Ekolojik Sorunlar	10 %
			Yaşam Standartı	Kişi başına Gelir	33 %
				Varlıklar	33 %
				Konut (Barınma)	33 %

Kaynak: (Deviren ve Yıldız, 2017).

4.3. Öznel Mutluluk Ölçekleri

4.3.1. Oxford Mutluluk Ölçeği

Oxford Mutluluk Ölçeği, bireylerin genel mutluluk seviyelerini ölçmek için kullanılan yaygın bir araçtır. Bu ölçek, Michael Argyle ve Peter Hills tarafından Oxford Brookes Üniversitesi'nde geliştirilmiştir ve ilk olarak 2002 yılında yayımlanmıştır. Ölçek, bireylerin öznel iyi oluşlarını değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır ve 29 maddeden oluşur. Her madde, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 6 (kesinlikle katılıyorum) arasında

derecelendirilir. Bu ölçek, bireylerin genel mutluluk düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilmiş olup, psikolojik araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Doğan ve Sapmaz, 2012).

4.3.2. Mutluluk Potansiyeli Ölçeği

Mutluluk Potansiyeli Ölçeği, bireylerin belirli durumlara ilişkin mutluluk potansiyellerini ölçmek için geliştirilmiştir. Bu ölçek, Hasan Bacanlı ve Ayşe Sibel Demirtaş tarafından geliştirilmiş ve 11 maddeden oluşan Likert tipi bir ölçektir. Ölçekte; beklenti, bilgi ve haz olmak üzere üç alt boyut bulunmaktadır. Beklenti alt boyutu, bireylerin gelecekteki olaylara ilişkin beklentilerini; bilgi alt boyutu, bireylerin mutlulukla ilgili bilgi düzeylerini; haz alt boyutu ise bireylerin haz alma kapasitesini ölçer. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir (Bacanlı ve Demirtaş, 2020).

4.3.3. Yaşam Doyumu Ölçeği

Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ), bireylerin yaşamlarından ne kadar memnun olduklarını ölçmek amacıyla Ed Diener ve arkadaşları tarafından 1985 yılında geliştirilmiş bir öznel mutluluk ölçeğidir. 5 maddeden oluşan bu ölçek, her maddeyi 1 (hiç katılmıyorum) ile 7 (tamamen katılıyorum) arasında derecelendirerek bireylerin yaşamlarının farklı yönlerinden memnuniyet düzeyini değerlendirir. Tek faktörlü bir yapıya sahip olan ölçek, psikolojik araştırmalar, klinik değerlendirmeler ve bireysel danışmanlık süreçlerinde yaygın olarak kullanılır. Türkçe'ye uyarlanmış ve geçerlilik ile güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçekteki maddeler, bireylerin hayatlarından ne kadar tatmin olduklarını, sahip oldukları şeylerden memnuniyetlerini ve gelecekteki beklentilerini yansıtır (Dağlı ve Baysal, 2016).

5. DÜNYA MUTLULUK RAPORU VE TÜRKİYE

2024 Dünya Mutluluk Raporu, küresel mutluluk seviyelerinin ülkeler arasında nasıl değiştiğini ve hangi faktörlerin bu değişimlere yol açtığını daha derinlemesine incelemektedir. Finlandiya, son yıllarda sürekli olarak zirveye yerleşerek dünya çapında mutluluk açısından en yüksek skora sahip ülke olarak dikkat çekiyor. Bu ülke, yüksek yaşam standartları, güçlü sosyal güvenlik sistemleri, etkili sağlık hizmetleri ve güçlü bir eğitim sistemi gibi faktörler sayesinde insanların yaşam kalitesinin arttığı bir örnek teşkil ediyor. Diğer yandan, İskandinav ülkeleri, Avusturya, İsviçre ve Danimarka gibi ülkeler de sıralamada üst sıralarda yer alarak benzer refah düzeylerini ve sosyal güvenlik sistemlerini yansıtıyorlar. Türkiye'nin 106. sıradan 98. sıraya yükselmesi, son yıllarda bazı iyileşmelerin yaşandığı-

nı gösterse de, hala daha ileri sıralarda yer alabilmesi için birçok alanda daha fazla gelişim gereklidir. Bu sıralamadaki yükselişin temel sebepleri, ekonomik büyüme, bazı sosyal politikaların iyileştirilmesi ve halk sağlığına yapılan yatırımlar olabilir. Ancak, Türkiye'nin mutluluk düzeyinin artması için ekonomik eşitsizlik, işsizlik oranları, sosyal adalet ve bireysel özgürlükler gibi temel konularda hala çözülmesi gereken birçok problem bulunmaktadır. Dünyada mutluluk seviyelerinde önemli değişiklikler gözlemlenen ülkelerden biri de Sırbistan'dır. Sırbistan, 2013'ten bu yana 69 basamak birden yükselerek dikkat çekici bir başarıya imza atmıştır. Bu başarıda ekonomik büyüme, altyapı geliştirme, eğitim ve sağlık alanlarında yapılan reformlar, hükümetin halkı daha iyi bir yaşam kalitesine kavuşturma çabaları önemli rol oynamaktadır. Benzer şekilde, Bulgaristan da 63 basamaklık bir yükselişle sıralamada üst sıralara tırmanmıştır. Bu ülkelerdeki toplumsal reformlar, insanların yaşam kalitesini artırırken, devletin sunduğu sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi de önemli bir faktör olmuştur. Bununla birlikte, bazı ülkelerdeki düşüşler, dünya genelindeki mutlu olmayan yaşam koşullarını gözler önüne sermektedir. Afganistan, 2013 yılında sondan 13. sıradayken, 2024'te dünyanın en mutsuz ülkesi olarak raporlarda yer almıştır. Bu dramatik düşüş, savaş, iç karışıklık, yoksulluk, sağlık krizleri ve eğitimdeki eksiklikler gibi çok sayıda olumsuz faktörden kaynaklanmaktadır. Ülkede yaşanan insani kriz, halkın yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemiş ve bu da mutluluk seviyesinin dramatik şekilde düşmesine neden olmuştur. Afganistan'ın bu durumu, savaşın ve toplumsal huzursuzluğun insanların mutluluğu üzerindeki yıkıcı etkilerini vurgulamaktadır (Bimanset, 2024).

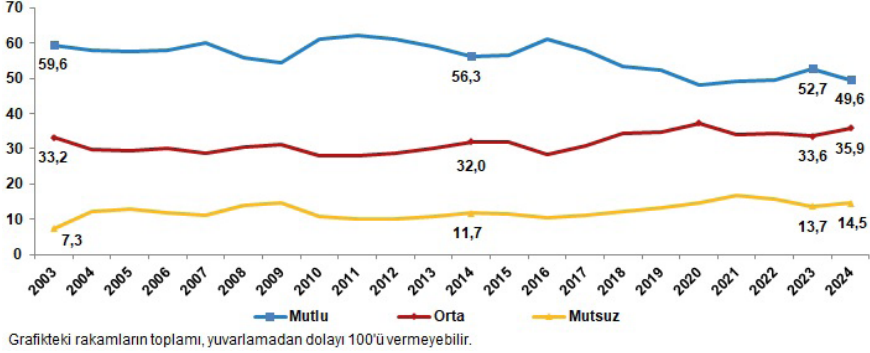
Raporda, mutlu ülkelerin çoğunun küçük nüfuslu ve yüksek gelirliliği olduğu vurgulanmaktadır. Küçük nüfuslu ülkeler, genellikle daha yönetilebilir ekonomik ve sosyal yapılarla, halklarına daha iyi hizmet sunarak yüksek yaşam standartları sağlayabiliyor. Buna karşın, büyük nüfusa sahip ülkeler ise daha fazla çeşitlilik ve eşitsizlikle karşılaşabiliyor, bu da mutluluk seviyelerinde daha geniş dalgalanmalara neden olabiliyor. Bu bağlamda, 2024 Dünya Mutluluk Raporu, ekonomik refah, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi temel unsurların bir ülkenin mutluluğunu belirlemede kritik rol oynadığını bir kez daha gözler önüne seriyor. Ülkeler arasındaki bu karşılaştırmalar, hükümetlerin halklarına daha kaliteli bir yaşam sunma çabalarının küresel mutluluk seviyelerini doğrudan etkilediğini göstermektedir (Helliwell vd., 2024).

5.1. Türkiye'de Yaşam Memnuniyeti

2024 yılına ait yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarına göre, 18 yaş ve üzeri bireyler arasında mutlu olduğunu belirtenlerin oranı 2023 yılında %52,7 iken, 2024 yılında 3,1 puanlık bir azalışla %49,6'ya gerile-

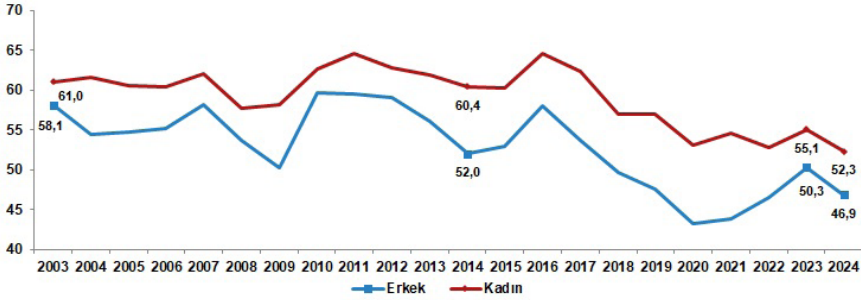
di. Öte yandan, mutsuz olduğunu ifade eden bireylerin oranı 2023 yılında %13,7 iken, 2024 yılında 0,8 puanlık bir artışla %14,5'e yükseldi (TÜİK, 2024).

Şekil 1. Genel Mutluluk Düzeyi (%), 2003-2024

Bu araştırma sonuçlarına göre, kadınlar erkeklere kıyasla daha mutlu. Mutlu olduğunu beyan eden erkeklerin oranı 2023 yılında %50,3 iken, 2024 yılında 3,4 puan azalarak %46,9'a geriledi. Kadınlarda ise bu oran 2023 yılında %55,1 iken, 2024 yılında 2,8 puanlık bir düşüşle %52,3 olarak kaydedildi (TÜİK, 2024).

Şekil 2. Cinsiyete Göre Mutlu Olduğunu Beyan Edenlerin Oranı (%), 2003-2024

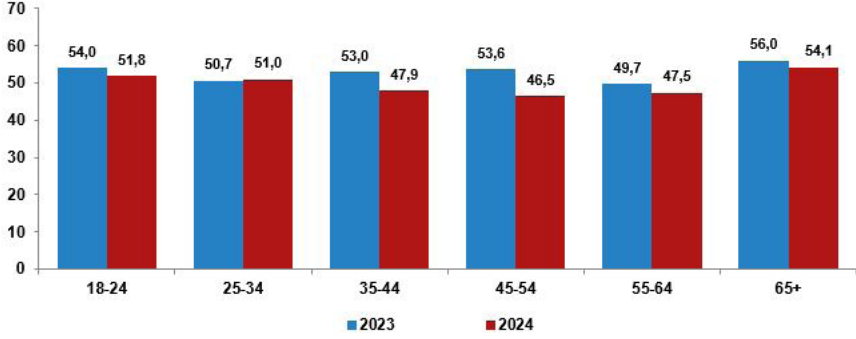
Evli bireylerin evli olmayanlara kıyasla daha mutlu olduğu görüldü. 2024 yılında mutlu olduğunu belirten evli bireylerin oranı %52,5 iken, evli olmayanlarda bu oran %44,0 olarak gerçekleşti. Mutluluk düzeyi cinsiyete göre incelendiğinde, evli erkeklerin %49,5'inin, evli kadınların ise %55,4'ünün mutlu olduğu tespit edildi. Bu veriler, evli bireylerin genel olarak daha yüksek bir yaşam memnuniyetine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçlarına göre, mutluluk oranı yalnızca 25-34 yaş grubunda artış gösterdi. Bu yaş grubunda 2023 yılında

%50,7 olan mutluluk oranı, 2024 yılında 0,3 puanlık bir artışla %51,0'a yükseldi.

Diğer yaş gruplarında ise mutluluk oranı azaldı. En büyük düşüş, 7,1 puanlık azalışla 45-54 yaş grubunda gerçekleşti; bu grupta 2023 yılında %53,6 olan mutluluk oranı, 2024 yılında %46,5'e geriledi. 55-64 yaş grubunda mutluluk oranı bir önceki yıla göre 2,2 puan azalarak %47,5 olarak tahmin edildi. 65 ve daha yukarı yaştaki bireylerde ise 2023 yılında %56,0 olan mutluluk oranı, 2024 yılında 1,9 puanlık düşüşle %54,1 olarak kaydedildi (TÜİK, 2024).

Şekil 3. Yaş Grubuna Göre Mutluluk Oranı (%), 2023, 2024

Araştırma sonuçlarına göre, bireylerin mutluluk kaynağı olan kişiler incelendiğinde, en çok ailelerinin kendilerini mutlu ettiğini belirtenlerin oranı 2024 yılında %72,9 olarak kaydedildi. Aileyi sırasıyla %13,2 ile çocukları, %4,2 ile kendisi, %3,4 ile eşi, %3,0 ile annesi/babası ve %1,9 ile torunları takip etti. Bu sonuçlar, aile bağlarının bireylerin mutluluğunda ne kadar önemli bir rol oynadığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

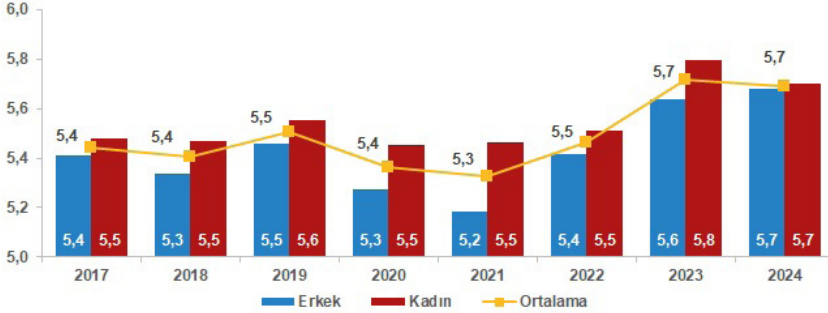
Bireylerin mutluluk kaynağı olan değerler incelendiğinde, en çok sağlıklı olmanın mutluluk kaynağı olduğu görüldü. 2024 yılında sağlığın mutluluk kaynağı olduğunu belirtenlerin oranı %68,3 olurken, bunu sırasıyla %14,4 ile sevgi, %8,9 ile başarı, %6,4 ile para ve %1,8 ile iş takip etti. Bu veriler, bireylerin mutluluğunun büyük ölçüde fiziksel ve zihinsel iyilik haliyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Bireylerin kendi geleceklerine dair umut düzeyi incelendiğinde, 2024 yılında her 100 kişiden 64'ü geleceğinden umutlu olduğunu belirtti. Erkeklerin geleceğe dair umutlu olma oranı %63,6 iken, kadınlarda bu oran %64,9 olarak kaydedildi. Bu veriler, bireylerin umut düzeylerinin cinsiyetler arasında benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bireylerin hayatlarını bir bütün olarak değerlendirdiklerinde hissettikleri yaşam memnuniyet düzeyini ölçmek amacıyla, "hiç memnun olmayan-

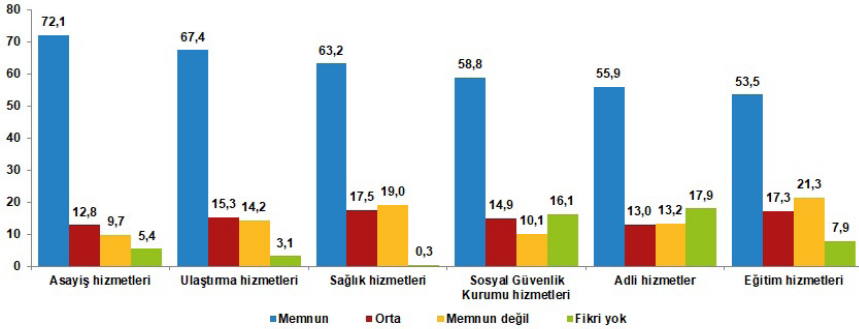
lar” için 0, “çok memnun olanlar” için 10 arasında bir skala kullanılarak ortalama hesaplandı. Bireylerin yaşam memnuniyet düzeyi 2023 ve 2024 yıllarında 5,7 olarak belirlendi. Erkeklerde 2023 yılında 5,6 olan yaşam memnuniyeti 2024 yılında 0,1 puan artarak 5,7’ye yükselirken, kadınlarda 2023 yılında 5,8 olan yaşam memnuniyeti 2024 yılında 0,1 puan azalarak 5,7 seviyesine geriledi. Bu sonuçlar, genel yaşam memnuniyetinin istikrarlı bir seyir izlediğini göstermektedir (TÜİK, 2024).

Şekil 4. Yaşam Memnuniyet Düzeyi, 2017-2024

2024 yılına ait kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri incelendiğinde, en yüksek memnuniyet oranı %72,1 ile asayiş hizmetlerinde görülmüştür. Asayiş hizmetlerini sırasıyla %67,4 ile ulaştırma, %63,2 ile sağlık, %58,8 ile Sosyal Güvenlik Kurumu, %55,9 ile adli hizmetler ve %53,5 ile eğitim hizmetlerinden memnuniyet takip etmiştir. Bu veriler, özellikle asayiş hizmetlerinin vatandaşlar tarafından en yüksek oranda memnuniyetle karşılandığını göstermektedir (TÜİK, 2024).

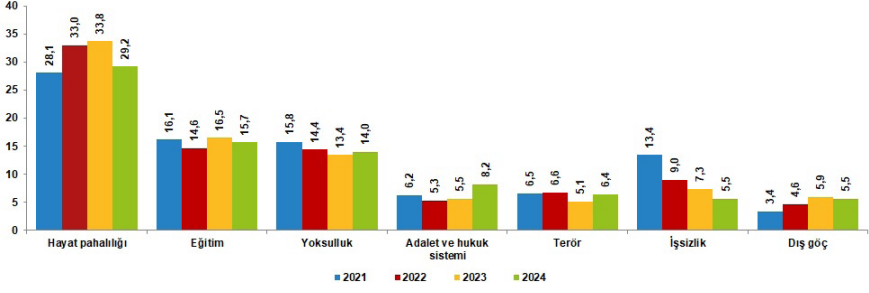
Şekil 4. Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%), 2024

Grafikteki rakamların toplamı, yuvarlamadan dolayı 100'ü vermeyebilir

2024 yılı itibarıyla yapılan değerlendirmelere göre, ülkenin en önemli sorunu hayat pahalılığı olup, %29,2'lik bir oranla birinci sırada yer almaktadır. Bu sorunu sırasıyla %15,7 ile eğitim ve %14,0 ile yoksulluk takip etmektedir. Bu veriler, hayat pahalılığının, vatandaşlar için en öncelikli sorun olarak öne çıktığını göstermektedir (TÜİK, 2024).

Şekil 5. Ülkenin En Önemli Sorunu (%), 2021-2024

Kaynak: (TÜİK, 2024).

5.2. Türkiye'nin Mutluluk Ekonomisi Potansiyeli

Türkiye'nin mutluluk ekonomisi potansiyeli, genç nüfusunun büyük bir dinamik ekonomi oluşturmasına dayanmaktadır. Ülkenin nüfusunun genç olması, işgücü piyasasına büyük bir katkı sağlamakta ve ekonomiyi canlandırmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin kültürel zenginlikleri ve sosyal sermayesi de mutluluk ekonomisi potansiyelini artırmaktadır. Bu unsurlar hem yerel hem de uluslararası düzeyde ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyerek Türkiye'nin mutluluk ekonomisi potansiyelini artırmaktadır. Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olması, ülkenin mutluluk ekonomisi potansiyelini güçlendirmektedir.

5.2.1. Genç Nüfus ve Dinamik Ekonomi

2023 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin toplam nüfusu 85 milyon 372 bin 377 kişi olurken, 15-24 yaş grubundaki genç nüfus 12 milyon 872 bin 39 kişiye ulaştı ve bu grup toplam nüfusun %15,1'ini oluşturdu. Genç nüfusun %51,3'ü erkek, %48,7'si ise kadınlardan oluşuyor. Birleşmiş Milletler verilerine göre, 1950 yılında genç nüfus toplam nüfusun %20,8'ini oluştururken, bu oran 2013'te %16,6, 2023'te ise %15,1'e gerilemiş durumda. Nüfus projeksiyonlarına göre, genç nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2030'da %14,0, 2040'ta %13,4, 2060'ta %11,8 ve 2080'de %11,1'e düşmesi beklenmektedir (TÜİK, 2023).

Genç nüfus, Türkiye'nin dinamik ve sürekli gelişen ekonomisinin sağlam temelini oluşturmaktadır. Bu genç nüfus, ülkenin mutluluk ekonomisi potansiyelini belirlemede çok önemli bir rol üstlenmektedir. Genç işgücü, inovasyon, teknolojik gelişme ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye, büyük ve vazgeçilmez katkılar sağlamaktadır. Bu durum, ekonominin her alanında kendini gösterirken, genç bireylerin yetenekleri ve yenilikçi düşünme becerileri ile de zenginleşmektedir. Bunun yanı sıra, genç nüfusun

eğitim seviyesinin yüksek olması, işgücü verimliliğini artırarak ekonomik kalkınmayı daha da detaylı ve etkin bir şekilde desteklemektedir. Genç nüfusun ekonomik faaliyetlerde aktif olarak yer alması, Türkiye'nin mutluluk ekonomisi potansiyelini artıran en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, ülkenin gelecekteki ekonomik hedefleri ve toplumun refahı açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Bu gençlerin, yaratıcı ve yenilikçi projelerle toparlayıcı oluşturacakları düşünülürse, Türkiye'nin uluslararası arenadaki rekabet gücü de artacaktır (Correa, 2015).

5.2.2. Kültürel Zenginlik ve Sosyal Sermaye

Türkiye'nin kültürel zenginlikleri ile sosyal sermayesi, ülkenin mutluluk ekonomisi potansiyelini derinlemesine güçlendiren son derece önemli unsurlardır. Ülkemizde yer alan çeşitli etnik gruplar, birbirleriyle barış ve huzur içinde yaşayarak, bu çeşitliliği bir avantaj haline getirmektedir. Türkiye, zengin ve köklü bir kültürel mirasa ev sahipliği yapmakta ve bu durum, ülkemizi sadece yerel değil, uluslararası alanda da cazip kılmaktadır. Dolayısıyla, bu dinamik yapı, turizm sektörünü önemli bir şekilde canlandırmakta ve ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin güçlü sosyal bağları, birlikte dayanışma ve yardımlaşma kültürü ile birleştiğinde, toplumun genel refah seviyesinin artmasına yardımcı olmakta ve bu durum, mutluluk ekonomisi potansiyelini doğrudan olumlu yönde desteklemektedir. Bu unsurların yanı sıra, Türkiye'nin tarihi ve doğal güzellikleri, uluslararası alanda giderek daha fazla ilgi çekmekte ve turizmde yeni fırsatlar yaratma potansiyeli taşımaktadır. Ülkemizin sunduğu bu zenginlikler hem yerli hem de yabancı ziyaretçiler için eşsiz bir deneyim sunmakta ve bu çerçevede Türkiye'nin mutluluk ekonomisi için daha büyük fırsatlar oluşturma yolunda önemli bir adım atılmasını sağlamaktadır (UCLG-MEWA, 2020).

5.2.3. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile Uyum

Türkiye'nin mutluluk ekonomisi potansiyeli, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu bir şekilde gelişmektedir. Bu durum, sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik ilkelerine odaklanan politikaların varlığıyla daha da desteklenmektedir. Uygulanan bu politikalar, yalnızca gelir adaleti sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda eğitim, sağlık, çevre koruma ve sosyal refah gibi önemli alanlarda da sürdürülebilir kalkınmanın temellerini atmaktadır. Böylece, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olması, mutluluk ekonomisi potansiyelini destekleyen ve güçlendiren kritik bir unsur haline gelmektedir. Bu unsurların bir araya gelmesi, hem toplumsal hem de ekonomik alanda toplam mutluluğun ve refahın artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin sürdürüle-

bilir kalkınma hedeflerine yönelik atılacak adımlar, gelecekteki mutluluk ekonomisi açısından büyük bir önem taşımaktadır (Çekal ve Doğan, 2022).

5.3. Türkiye'nin En Mutlu Şehirleri

Mutluluk genellikle bireysel ve göreceli bir kavram olsa da toplumsal ölçekte de belirli bir mutluluk düzeyi tespit edilebiliyor. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), geçmiş yıllarda halkın memnuniyetini temel alarak bir “mutlu şehirler” listesi oluşturdu. Bu listeye göre Türkiye'nin en mutlu 10 şehri şu şekilde sıralandı (Garenta, 2024; Hürriyet, 2024):

1. Sinop (%77,66):

- Gelir Faktörleri: Balıkçılık endüstrisi, turizm gelirleri ve küçük ölçekli işletmeler ekonomik istikrar sağlıyor.
- Sosyal Bağlantılar: Küçük şehir olması güçlü komşuluk ilişkilerini destekliyor, yüz yüze iletişim yüksek.
- Sağlık: Temiz hava, düşük stres seviyesi, doğal yaşam imkanları.
- Çevresel Faktörler: Karadeniz'in en güneşli şehri, doğal plajlar, tarihi liman, temiz çevre.
- Eğitim: Sinop'ta eğitim oranları yüksektir ve özellikle kırsal kesimde okuryazarlık oranı oldukça iyidir. Sinop Üniversitesi, şehre genç nüfus çekerek eğitim ve kültürel faaliyetleri canlandırmaktadır.

2. Afyonkarahisar (%76,43):

- Gelir Faktörleri: Termal turizm, mermer sanayi, gıda sektörü istihdam sağlıyor.
- Sosyal Bağlantılar: Geleneksel aile yapısı korunuyor, mahalle kültürü yaşatılıyor.
- Sağlık: Termal kaynakların sağlık turizmine katkısı, temiz hava.
- Çevresel Faktörler: Tarihi doku, kaplıcalar, doğal güzellikler.
- Eğitim: Afyon Kocatepe Üniversitesi, şehirde eğitim ve araştırma faaliyetlerini desteklemektedir. Ayrıca, şehirdeki meslek liseleri ve teknik eğitim kurumları, gençlerin istihdamına katkı sağlamaktadır.

3. Bayburt (%75,91):

- Gelir Faktörleri: Düşük yaşam maliyeti, tarım ve hayvancılık gelirleri.

- Sosyal Bağlantılar: Güçlü akrabalık ve komşuluk bağları, yüksek sosyal dayanışma.
- Sağlık: Düşük kirlilik, organik tarım ürünlerine kolay erişim.
- Çevresel Faktörler: Dağ havası, doğal yaşam, düşük nüfus yoğunluğu.
- Eğitim: Bayburt Üniversitesi, şehirde eğitim imkanlarını artırmıştır. Ayrıca, kırsal kesimdeki okulların sayısı ve kalitesi, özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan ailelerin çocukları için önemli bir avantajdır.

4. Kırıkkale (%75,48):

- Gelir Faktörleri: Sanayi tesisleri, kamu kurumları istihdamı, Ankara'ya yakınlık.
- Sosyal Bağlantılar: Üniversite gençliği, karma sosyal yapı.
- Sağlık: Modern sağlık tesisleri, spor imkanları.
- Çevresel Faktörler: Planlı şehirleşme, yeşil alanlar.
- Eğitim: Kırıkkale Üniversitesi, şehirde eğitim ve araştırma faaliyetlerini desteklemektedir. Ayrıca, sanayi bölgesine yakınlığı nedeniyle mesleki eğitim kurumları oldukça gelişmiştir.

5. Kütahya (%73,76):

- Gelir Faktörleri: Seramik sanayi, madencilik, turizm gelirleri.
- Sosyal Bağlantılar: Sanat ve zanaat kültürü, güçlü komşuluk ilişkileri.
- Sağlık: Termal kaynaklar, temiz hava.
- Çevresel Faktörler: Tarihi doku, doğal güzellikler.
- Eğitim: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, şehirde eğitim ve kültürel faaliyetleri canlandırmaktadır. Ayrıca, seramik ve maden sektörüne yönelik mesleki eğitim kurumları, gençlerin istihdamına katkı sağlamaktadır.

6. Çankırı (%73,50):

- Gelir Faktörleri: Tarım, hayvancılık, tuz madenleri.
- Sosyal Bağlantılar: Geleneksel yaşam tarzı, güçlü aile bağları.
- Sağlık: Düşük stres, temiz hava.
- Çevresel Faktörler: Ormanlar, doğal yaşam alanları.

- Eğitim: Çankırı Karatekin Üniversitesi, şehirde eğitim imkanlarını artırmıştır. Ayrıca, kırsal kesimdeki okulların sayısı ve kalitesi, özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan ailelerin çocukları için önemli bir avantajdır.

7. Düzce (%72,77):

- Gelir Faktörleri: Sanayi, tarım, İstanbul-Ankara ticareti.
- Sosyal Bağlantılar: Çok kültürlü yapı, hoşgörü ortamı.
- Sağlık: Modern sağlık tesisleri, doğa sporları imkanları.
- Çevresel Faktörler: Deniz ve dağ turizmi, verimli topraklar.
- Eğitim: Düzce Üniversitesi, şehirde eğitim ve araştırma faaliyetlerini desteklemektedir. Ayrıca, sanayi bölgesine yakınlığı nedeniyle mesleki eğitim kurumları oldukça gelişmiştir.

8. Uşak (%72,34):

- Gelir Faktörleri: Tekstil sanayi, halıcılık, tarım.
- Sosyal Bağlantılar: Esnaf kültürü, mahalle yaşantısı.
- Sağlık: Modern sağlık altyapısı.
- Çevresel Faktörler: Tarihi doku, termal kaynaklar.
- Eğitim: Uşak Üniversitesi, şehirde eğitim ve kültürel faaliyetleri canlandırmaktadır. Ayrıca, tekstil ve halıcılık sektörüne yönelik mesleki eğitim kurumları, gençlerin istihdamına katkı sağlamaktadır.

9. Siirt (%71,65):

- Gelir Faktörleri: Tarım, hayvancılık, geleneksel el sanatları.
- Sosyal Bağlantılar: Güçlü aile bağları, yüksek dayanışma.
- Sağlık: Geleneksel şifa yöntemleri, modern sağlık tesisleri.
- Çevresel Faktörler: Doğal güzellikler, tarihi mekanlar.
- Eğitim: Siirt Üniversitesi, şehirde eğitim imkanlarını artırmıştır. Ayrıca, kırsal kesimdeki okulların sayısı ve kalitesi, özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan ailelerin çocukları için önemli bir avantajdır.

10. Şırnak (%71,36):

- Gelir Faktörleri: Gelişen ticaret, sınır ticareti, kamu yatırımları.
- Sosyal Bağlantılar: Güçlü aile ve aşiret bağları, dayanışma kültürü.

- Sağlık: Yeni sağlık yatırımları.
- Çevresel Faktörler: Doğal güzellikler, tarihi mekanlar.
- Eğitim: Şırnak Üniversitesi, şehirde eğitim ve araştırma faaliyetlerini desteklemektedir. Ayrıca, sınır ticareti ve kamu yatırımları, eğitim altyapısını güçlendirmektedir.

Bu şehirlerin mutluluk seviyelerinin yüksek olmasının temel nedenleri arasında şunlar yer almaktadır:

- Düşük Yaşam Maliyetleri: Büyükşehirlere kıyasla daha ekonomik bir yaşam sunulmaktadır.
- Güçlü Sosyal Bağlar: Geleneksel aile yapısı ve komşuluk ilişkileri, toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir.
- Doğal Yaşam İmkanları: Temiz hava, yeşil alanlar ve doğal güzellikler, sağlıklı ve huzurlu bir yaşam sunmaktadır.
- Düşük Stres Faktörleri: Kalabalık olmayan yaşam alanları, trafiğin az olması ve doğayla iç içe yaşam, stres seviyelerini düşürmektedir.
- Tarih ve Kültür: Tarihi miras ve geleneksel değerlerin korunması, kimlik bilinci ve yaşam tatmini sağlamaktadır.
- Ekonomik İstikrar: Yerel sanayi, tarım ve turizm sektörlerinin sunduğu iş imkanları, ekonomik güvenceyi artırmaktadır (Akademi Sertifika, 2024).

6. SONUÇ

Mutluluk ekonomisi, ekonomik büyümenin ötesine geçerek bireylerin yaşam memnuniyetini ve refahını merkeze alan bir yaklaşım olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Türkiye’de mutluluk düzeyi; gelir dağılımı, işsizlik, sosyal güvence, sağlık ve eğitim gibi çok boyutlu faktörlerden etkilenmektedir. Araştırmalar, ekonomik kalkınmanın bireylerin mutluluğunu artırmada tek başına yeterli olmadığını, bunun ancak güçlü sosyal destek mekanizmaları ve sürdürülebilir politikalarla desteklendiğinde mümkün olacağını göstermektedir.

Gelecekte, mutluluk ekonomisi odaklı politikaların benimsenmesi, bireysel ve toplumsal refahın artmasına önemli katkılar sağlayabilir. Bu doğrultuda ekonomik eşitsizliklerin azaltılması, sosyal bağların güçlendirilmesi, çevresel sürdürülebilirlik politikalarının teşvik edilmesi ve bireylerin yaşam kalitesini artıracak kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi öncelikli hedefler arasında yer almalıdır. Türkiye’de refahın sürdürülebilir bir şekilde artırılabilmesi için birey odaklı politikalar geliştirilmeli, sosyal güvence

sistemleri güçlendirilmeli, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim yaygınlaştırılmalı ve toplumun her kesimini kapsayan adımlar atılmalıdır.

Mutluluk düzeyi yüksek toplumlar, güçlü sosyal dayanışma ağlarına, güvenilir ve şeffaf bir yönetim anlayışına ve bireysel özgürlüklerin desteklendiği adaletli bir sisteme sahiptir. Dolayısıyla, bireylerin yaşamlarından daha fazla tatmin duyması için yalnızca ekonomik göstergelere değil, aynı zamanda sosyal eşitlik, toplumsal huzur ve çevresel dengenin korunmasına da öncelik verilmelidir. Ancak bu sayede ekonomik kalkınma, insan odaklı ve sürdürülebilir bir mutluluğun temeli haline gelir.

KAYNAKLAR

- Abounoori, E., & Asgarizadeh, D. (2013). Macroeconomic factors affecting happiness.
- Akademi Sertifika, (2024). Türkiye'nin en mutlu 10 şehri: TÜİK verilerine göre mutluluk oranları. Akademi Sertifika. [https://akademisertifika.com/turkiyenin-en-mutlu-10-sehri-tuik-verilerine-gore-mutluluk-oranlari/?utm_source](https://akademisertifika.com/turkiyenin-en-mutlu-10-sehri-tuik-verilerine-gore-mutluluk-oranlari/?utm_source, Erişim Tarihi: 19.02.2025), Erişim Tarihi: 19.02.2025.
- Akman, S. U. (2021). Mutluluk ve yaşam memnuniyetinin belirleyicileri: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam memnuniyeti araştırması üzerine analizler. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 81).
- Alan, S. (2021). Mutluluk ekonomisi: Bolu ili alan çalışması (Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi).
- Alan, S. (2021). Mutluluk ekonomisi: Bolu ili alan çalışması (Yüksek lisans tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Albayrak, G. (2022). Mutluluk ekonomisi ve Türkiye. *Turkish Business Journal*, 3(5), 57-75.
- Andrijić, M. (2022). Economics and happiness—key insights and latest findings. *Ekonomiska misao i praksa*, 31(1), 257-275.
- Bacanlı, H., & Demirtaş, A. S. (2020). Mutluluk Potansiyeli ve Ölçülmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(1), 4701-4722.
- Baynal, F. (2020). Mutluluk kavramının felsefi, psikolojik ve dini açıdan incelenmesi. *darulfunun ilahiyat*, 31(2), 247-274.
- Bimanset, (2024). 2024 Dünya Mutluluk Raporu, <https://www.bimanset.com/2024/03/20/2024-dunya-mutluluk-raporu-turkiye-8-sira-yukseldi/>, Erişim Tarihi: 07.02.2025.
- Burns, J. H. (2005). Happiness and utility: Jeremy Bentham's equation. *Utilitas*, 17(1), 46-61.
- Correa, T. (2015). The power of youth: How the bottom-up technology transmission from children to parents is related to digital (in) equality. *International Journal of Communication*, 9, 24.
- Çekal, N., & Doğan, E. (2022). Sürdürülebilir gastronomide standart reçete ve coğrafi işaretlerin önemi. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 49-60.
- Çirkin, Z., & Göksel, T. (2016). Mutluluk ve gelir. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 375-400.
- Dağlı, A., & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59).
- Deviren, N. V., & Yıldız, O. (2017). Gayrisafi milli mutluluğun ekonomik kalkınmadaki rolü: Bhutan Krallığı örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 232-248.

- Doğan, T., & Sapmaz, F. (2012). Oxford mutluluk ölçeği Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrencilerinde incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25(4), 297-304.
- Easterlin, R. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*.
- Garenta, (2024). Mutluluğa giden gezi rotası: Türkiye'nin en mutlu 10 şehri. Garenta Blog, <https://www.garenta.com.tr/blog/rota/turkiyenin-en-mutlu-10-sehri>, Erişim Tarihi: 13.02.2025.
- Gazete Oksijen. (2024). 2024 Dünya Mutluluk Raporu: Türkiye 8 sıra yükseldi, <https://gazeteoksijen.com/dunya/2024-dunya-mutluluk-raporu-turkiye-8-sira-yukseldi-206060>, Erişim Tarihi: 01.02.2025.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Gezer, T., & Aysan, Ü. (2023). Sosyal Politikaların Mutluluk Üzerindeki Etkisi: jTürkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30(1), 179-196.
- GNHC. (2023). Gross National Happiness. Gross National Happiness Centre Bhutan.
- Helliwell, J. F., Layard, R., & Sachs, J. (2024). World happiness report 2024. Sustainable Development Solutions Network, <https://worldhappiness.report/ed/2024/>, Erişim Tarihi: 09.02.2025.
- Helliwell, J. F., Layard, R., & Sachs, J. D. (2023). World Happiness Report 2023. Sustainable Development Solutions Network, <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2024/WHR+24.pdf>, Erişim Tarihi: 02.02.2025.
- Hürriyet, (2024). Türkiye'nin en mutlu illeri. Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tuik-acikladi-iste-turkiyein-en-mutlu-illeri-42507555>, Erişim Tarihi: 13.02.2025.
- Kahneman, D. (1999). Well-being: The foundations of hedonic psychology. Russell Sage Foundation.
- Kıroğlu, B. S., & Yıldırım, K. (2022). Mutluluk ve belirleyicileri: Türkiye için bir analiz. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 50-70.
- Köksal, O., & Şahin, F. (2015). Gelir ve mutluluk: Gelir karşılaştırmasının etkisi. *Sosyoekonomi*, 23(26), 45-60.
- Nikolova, M., & Graham, C. (2021). The economics of happiness. In *Handbook of labor, human resources and population economics* (pp. 1-33). Cham: Springer International Publishing.
- Öztürk, S., & Suluk, S. (2020). Mutluluk Ekonomisi: G8 Ülkeleri Açısından Ekonomik Büyüme ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 226-249.

- Polat, M. (2024). Mutluluk Ekonomisi: Bibliyometrik Analiz & Uygulama. Özgür Yayınları.
- TÜİK, (2023). İstatistiklerle gençlik, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2023-53677>, Erişim Tarihi: 14.02.2025.
- TÜİK, (2024). Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2024-53785&dil=1>, Erişim Tarihi: 17.02.2025.
- UCLG-MEWA, (2020). Kültür 21 dokümanları antolojisi, https://uclg-mewa.org/uploads/file/73cf755deafd4aff837f6c1fd88ae55d/Kultur_21_Dokumanlari_Antolojisi.pdf, Erişim Tarihi: 13.02.2025.
- Veenhoven, R., & Dumludağ, D. (2015). İktisat ve mutluluk. İktisat ve Toplum Dergisi, 58(2), 46-51.

BÖLÜM 3

KRİPTO PARALARIN TARİHSEL SÜRECİ VE TÜRKİYE'DEKİ MEVCUT DURUM¹

Filiz KUTLUAY TUTAR²

Burak Mustafa BİRER³

¹ Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR danışmanlığında hazırlanan “*Tarihsel Süreçte Kripto Para*” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Prof. Dr; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü. ftztutar51@gmail.com ORCID: 0000-0002-2574-9494

³ Bilim Uzmanı; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.

bbirer51@gmail.com ORCID: 0000-0002-8014-4834

1. Giriş

Finansal sistemler, tarih boyunca teknolojik yenilikler ve toplumsal değişimlerle birlikte dönüşüm geçirmiştir. Paranın icadından itibaren ticaretin temel aracı olan finans, özellikle dijitalleşmenin etkisiyle yeni bir evreye girmiştir. Geleneksel finans sistemlerinin merkezî yapısı ve belirli kısıtlamaları, alternatif finansal modellerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, 2008 küresel finans krizinin ardından Satoshi Nakamoto'nun yayınladığı Bitcoin manifestosu, merkezi otoritelere bağlı olmayan, şeffaf ve güvenilir bir finansal sistemin inşa edilebileceğini ortaya koymuştur. Bitcoin ve beraberinde gelen kripto paralar, finansal işlemlerde aracıyı ortadan kaldırarak bireylerin doğrudan dijital varlık transferi yapmasına olanak tanımaktadır.

Bu makalede, kripto paranın tanımı ve gelişim süreci ele alınarak, geleneksel finans sistemleriyle karşılaştırılması yapılırken ayrıca, geleneksel finansın sınırlamaları ve dijital finansın doğuşu incelenip, kripto paranın finansal sistemdeki yeri tartışılmıştır. Küresel ölçekte kripto para kullanımına yönelik eğilimler değerlendirilip, Türkiye'de kripto paranın gelişimi üzerine bir inceleme yapılacaktır. Bu çerçevede, kripto paraların günümüz finansal dünyasındaki etkileri ve gelecekte oynayabileceği roller ele alınacaktır.

2. Kripto Paranın Tanımı Ve Gelişim Süreci

Kripto para kavramı, şifreleme anlamına gelen kriptoloji kelimesi ile oluşturulmuş para anlamına gelmektedir. Kripto paralar, tamamen dijital ortamda tasarlanan üretimi, tedarigi, transferi ve alışverişi gibi pek çok finansal işlemi hiçbir merkezi sisteme ihtiyaç duymadan ve tüm bunları dağıtık bir yapıda gerçekleştiren oldukça gelişmiş bir teknolojinin ürünüdür. Kripto paraları, geleneksel para sistemlerinden ayıran en büyük fark, sisteme dahil olmak isteyen herkesin sistemde gözetleyici ve denetleyici olarak bulunmasına izin veren dağıtık yapı ile oluşturulmaktadır. Bu duruma örnek vermek gerekirse; Amerikan doları aldığınız için, sizin bir ATM veya bir banka şubesi açmanıza izin verilmesi gibi bir örnek verebiliriz. Kripto para sistemlerinde işlemler birbirileri arkasına dizilmiş zincir gibi işlemektedir. Yapılan her işlem kendi içerisinde, kendinden önceki işleme dair izler taşır, böylece işlem sayısı arttıkça orantısız olarak artan güçte bir güvenlik önlemi oluşturulmuş olur, zincir işlemler belirli bir sayıya ulaşınca blok haline getirilir, bu yapı kısaca blok zinciri olarak adlandırılır. Kripto para sistemlerinin bu eşsiz yapısı sayesinde birbiri arkasına dizilen işlemler kolayca kontrol edilebilir hatta zincirin başlangıcına yani kripto para sistemlerinde yapılan ilk para transferini içeren işleme kadar geriye dönük inceleme yapılabilir (Nakamoto, 2008).

Kripto para sistemlerinde kullanıcılar, kripto para varlıklarını tuttukları elektronik cüzdanlara sahiplerdir. Kripto para alışverişi, kripto para transferleri ile gerçekleştirilir. Cüzdan adresleri her seferinde kişiye özel olarak tasarlanır, kullanıcılar kendi aralarında kripto para transferi yapmak istediği zaman cüzdan adreslerinin yanı sıra, yine cüzdanlarına özel olarak üretilmiş anahtar adı verilen oldukça uzun ve karmaşık sayı ve harf kombinasyonundan oluşturulan bir nevi dijital imza kullanır. Cüzdan adresleri herkese açık bir şekilde paylaşılır, böylece kripto para sisteminde yer alan kişiler, kripto para transferi gerçekleştirmek istediği zaman alıcıları ve satıcıları bu cüzdan adresi sayesinde bulabilir, cüzdan anahtarları ise gizlidir, yalnızca cüzdan sahibi tarafından bililir ve kullanılır. Kripto para ağı işlemciler ve madenciler tarafından işletilir, bunlar kripto para transferlerinin kontrollerini ve denetlenmesini sağlayan karmaşık kriptografi yöntemleri kullanan cihazlar ile para transferlerini tamamlar ve işlemleri blok zinciri adı verilen işlemler zincirine ekler, sistem madencilere tamamladıkları işlemler sonucunda daha önceden belirlenmiş bir miktarda ödeme yapar. Kripto para transferlerinin hepsi bir emir şeklinde incelenir, bir kişi para transfer etmek istediği zaman bir transfer emri girer, işlemciler bu emri aldığı anda bir dizi otomatik kontrol başlar, alıcı ve satıcının adresi incelenir, cüzdan anahtarları kontrol edilir, cüzdan içerisindeki kripto para varlığı kontrol edilir. Eğer tüm kontrol işlemleri tamamlanırsa emir bir başka işlemciye gönderilir, en az 3 adet işlemcinin onayından geçen emir bir işlem haline getirilir ve blok halini alıp içerisine yapılmak istenen transfere dair bilgiler, transferin miktarı ve transfere konu alıcı – satıcı bilgileri, imzaları ve kendinden önceki işlemin detayları eklenerek zincire eklenir. Zincir sistemi en basit tabirle örneklendirilmek istenirse limandan hareket eden geminin arkasında bıraktığı bir halat olarak değerlendirilebilir. Halatın her bir düğümünü bir işlem olarak değerlendirirsek, gemi ilerledikçe sürekli yeni düğümler eklenen böylece uzayan ve sonsuza kadar gidebilen bir halattır bu, geminin şu anki konumunda geçmişteki konumunu incelemek isteyen birisi bu halatı takip ederek ilk işlemde son işleme kadar bütün detayları görebilir. Blok zincirinin zincir yapısı herkese açık bir şekilde paylaşılır, böylece sisteme girip para transferlerinin kayıtlarını görmek isteyen kişiler, cihazlarına büyük defteri indirerek şu ana kadar yapılmış olan bütün kripto para transferlerini görebilir. İşlemler denetleme ve kontrolleri geçtikten sonra blok adı verilen bir veri kümesi haline getirilir, her bir blok kendi içerisinde yapılmak istenen işleme dair bilgileri, işlemlerin hangi zamanda gerçekleştiğini belirten zaman damgalarını, kendinden önceki bloğun hash değerini¹ içeren bir paket haline getirilir, blok işlemi tamamlanınca blok zincirine eklenir. Kripto para cüzdanları, cüzdan anah-

1 Hash değeri kripto paralarda ve pek çok farklı şifreleme sisteminde kullanılan algoritmadır. Verilerin bir özet haline getirilmesini sağlayan ve daha sonra bu verileri SHA-256 adı verilen bir kriptografi fonksiyonu ile 256 bit uzunluğunda (64 karakter) yeni bir değer üretir. SHA-256 oldukça gelişmiş bir şifreleme algoritmasıdır, eğer günümüzün ortalama bir bilgisayarı ile şifre-

tarları ve madenciler SHA-256 şifreleme yöntemini kullanarak çalışır. Bu yöntem sayesinde aynı giriş verileri ile her zaman aynı sonuca ulaşılabilirken, bilinmeyen bir anahtarın çözümüne ulaşmak isteyen birisinin çözmesi gereken 2^{256} farklı kombinasyon vardır, böylece sistemin güvenliği sağlanırken, hash kodundan giriş verisine ulaşamaması sayesinde kodu ele geçirenlerin bile orijinal veriyi elde etme şansı yoktur.² Hash kodu kelebek etkisi gibi en ufak değişiklikten bile etkilenir,

Örneğin ‘Burak’ kelimesinin hash kodu aşağıda belirtilirken 956d1d5e-39bf76f8cb71a3ae2a03e4d6312ce08b00a0e390d3cb9989a5e27a72

Ufak bir değişiklik yapılmak istenildiğinde örneğin baş harfin küçük yazılmasıyla ‘burak’ gibi, oluşan yeni hash kodu şu şekilde olacaktır; 10e54776d30cfffedf7789879844a87b046c5273273812b6c96da540a-26776dcd

Kripto para sistemlerinin şeffaf yapısı, dileyen herkesi istediği her para transferini görmesini sağlayan bu sistem, hem insanların kripto para teknolojilerine olan güvenini arttırırken hem de her bir işlemin dünya genelinde binlerce farklı insan tarafından gözetlenmesiyle beraber, sistemin çok daha güvenli bir hal almasını sağlamaktadır. Pek çok kripto para çeşidi, çeşitli işlemlerini halletmesi veya veri belleklerini tutması için insanlara ihtiyaç duyar, bu sayede kripto para sistemleri işlemlerini sürdürüp varlığını devam ettirirken, sisteme yardım eden insanlar da yaptıkları işlem başına ücret olarak ödül kazanmış olur. Bu dağıtık yapı sistemi, merkezi sistemlerde oluşan güvenlik zafiyetlerini ortadan kaldırırken, işlemlerin dağıtık bir ağ üzerinde gerçekleştirilmesi sayesinde üreticilerin, girişimcilerin ve yatırımcıların geliştirmiş oldukları teknolojilerine yaptığı yatırım maliyetlerini de oldukça aşağı çekmektedir, bu fırsat ortamı sayesinde her yıl binlerce farklı kripto para projesi hayata geçirilmekte ve kullanıcıların hayatını kolaylaştırmak amaçlı olarak hizmete sunulmaktadır.

Kripto paraların ortaya çıkışı 2008 yılında yaşanan mortgage krizine dayanmaktadır. 2008 yılında bankaların karşılıklarını alamayacakları krediler vermesi, kredi takibinin doğru bir biçimde yapılamaması sonucu öncelikle konut kredilerinin geri dönmemesi ile başlayan kriz çok kısa sürede pek çok farklı dalda diğer kurumları etkilemiş, büyük işten çıkarmalar yaşanmış pek çok firma küçülmeye gitmiş ve ayakta duramayan çoğu firma da iflas etmiştir. Amerika’da başlayan kriz küreselleşen dünya ekonomileri yüzünden diğer ülkelere yayılmış ve küresel bir kriz halini almıştır. Tam da bu şekilde insanların işten çıkarıldığı, gelirlerin düştüğü, şirketlerin kemer

leme kırılmak istenirse 2^{256} farklı olasılık vardır, ortalama olarak evrenin toplam yaşının yarısı kadar vakit harcanması gerekmektedir.

² Hash kodları tek yönlüdür, eğer kodun içerdiği orijinal veri daha önce kaydedilip bir yerde saklanmadıysa deneme yanılma yöntemiyle bulunmak zorundadır, bu işlemden imkansızdır.

sıkma politikaları yaşadığı ve gayrimenkul gibi pek çok farklı taşınır taşınmaz malda yaşanan değer kayıpları sonucu dünya genelinde milyonlarca insan zarar görmüştür. Krizden sonra, krizin etkilerini azaltmak için pek çok hükümet para arzını arttıracak politikalar izlemiş ve piyasalardaki para akışını canlandırmayı hedeflemiştir, fakat bu çözüm yeni sorunları da beraberinde getirmiş ve artan para arzı, enflasyonun oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum elinde merkez bankalarının parasını tutan her vatandaşın, cebindeki miktar azalmamasına rağmen paranın alım gücünün düşmesine değer kaybetmesine yol açıp krizin etkilerinin daha da derin hale gelmesine yol açmıştır (2008 Finansal Krizi ve Bitcoin (BTC), 2022).

2008 yılında Satoshi Nakamoto takma adını kullanan birisi, “Bitcoin peer-to-peer” (Bitcoin eşler arası para birimi) isimli bir makale yayınlamıştır. Kripto paraların ilki ve öncüsü olan, Bitcoin kavramı ilk defa bu makalede incelenmiş ve Bitcoin’in işleyişi, çalışma mantığı amaçları ve özellikleri gibi pek çok detayı insanlarla paylaşılmıştır. Bitcoin ismini de-polama alanı ölçüsünün en küçüğü olan bit ile coin yani para kavramının birleşiminden almıştır. Satoshi Nakamoto’nun yayınladığı manifesto çerçevesinde, Bitcoin’in kuralları belirlenmiştir. Sistem merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan çalışacaktır. Böylece merkezi sistemlerden doğan yönetim problemleri ve merkezi sistemlere olan saldırılar önlenmiş olacaktır. Sistem merkeziyetsiz bir biçimde dağıtık istasyonlar tarafından oluşturulan bir ağ üzerinde çalışacaktır. Kripto paranın bütün işlemlerini gerçekleşmesini sağlayan internet ağı dünya üzerinde sistemi indirip kullanan her madenci ve işleyici tarafından sağlanacaktır, bu durum bugün bile sağlıktan, lojistiğe kadar hayatımızın pek çok farklı alanında kullanılan dağıtık sistemin ilk kullanımlarından birisidir. Sistemin bir merkezde değil de dünya üzerinde yayılmış cihazlarda işleminin pek çok faydalı yanı vardır, özellikle sistemin güvenliğini oldukça arttırmaktadır, bugün kripto para ağına girip sistemi engellemeye çalışan birisi dünya üzerindeki sistemlerin hemen hemen hepsine erişmeden hedefine ulaşamaz, çünkü sistem birkaç cihaz devre dışı kalsa da işlemlerine faal bir şekilde devam edebilecek şekilde tasarlanmıştır. Kötü niyetli birisi bir kripto para transferini etkilemek isterse veya bir kişinin cüzdanına erişip kripto para varlıklarını almak isterse bunu gerçekleştirmek için dünya üzerindeki tüm sistemlere erişip, kayıt defterlerini değiştirmek zorundadır, kripto ağının en az yoğun olduğu dönemlerde bile bu işlemi gerçekleştirmek imkansızdır yakın bir ihtimaldir, 2025 yılı itibarıyla böyle bir müdahaleyi başaran olmamıştır (Nakamoto, 2008).

Merkezi sistemler, işletim sistemlerini merkezi olarak tek bir çatı altında tutan sistemlerdir. Örneğin bugün dünya genelinde pek çok banka ve finans kuruluşu, Google, Facebook³ dünyanın önde gelen markaları, kulla-

3 Yeni adı ile META

nıcılarına hizmet verebilmek için altyapı hizmetlerini ve diğer pek çok hizmet unsurunu belirli veri merkezlerinde barındırır. Bu durum şirketler veya kurumlar için, işlemlerin tek bir noktadan halledilmesini sağlarken, bakım masraflarını da düşürmektedir. Merkeziyetsiz sistemlerin çıkışı, merkezi sistemlerin güvenlik açıklarından gelmektedir, bugün şirket içerisinde çalışan kötü niyetli bir kişi veya kurumların veri merkezlerine saldırılar düzenleyerek işlemlerin durdurulmasını sağlayarak insanların zarar görmesini amaçlayan saldırganlar, bu veri merkezlerine yönelmektedir. Eğer istediklerini elde eder ve saldırılarında başarılı olurlarsa, sisteme sızıp kullanıcı verileri gibi milyonlarca insanın oluşturmuş olduğu verilere ulaşabilirler ve bu durum sadece yerel düzeyde değil küresel çapta büyük sorunlara yol açmaktadır. Merkezi sistemler bu bağlamda yalnızca saldırılara karşı değil, merkezi otoriteyi yöneten görevlilerin yetkinlik düzeylerine bağlı olarak da idare edilmektedir. Örneğin şirketin veya kurumun yönetim kadrosunda yer alan ve iş bakımından yeterli donanıma sahip olmayan kişiler şirketin alacağı kararlar konusunda yanılabilir ve bu durum şirket ve kullanıcılar açısından zor dönemlerin yaşanmasına yol açabilir.

Merkezi sistemler yanlış kararların alınması sonucunda kullanıcıların istemeyeceği sonuçların da doğmasına neden olabilen problemlili bir yapıya sahiptir. Bu durumun en bilindik örneği 1971 yılında Amerika Birleşik Devletleri başkanı, Richard Nixon 'un altın sabitini kaldırması olarak açıklanabilir. ABD'nin soğuk savaş döneminde Vietnam'da savaşa girmesi ülkenin askeri harcamaları dolayısıyla devasa bir girdaba girmesine yol açarken, uluslararası piyasalarda oluşan belirsizlik hali sonucunda yatırımcılar Amerikan doları yatırımdan vazgeçmiş ve bu durum Amerikan dolarının uluslararası piyasalardaki değerinin düşmesine ve etkisinin azalmasına yol açmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinin yaşadığı ekonomik problemleri çözmek için merkez bankası tarafından daha fazla banknot basılması gerektiğini düşünen dönemin başkanı Nixon, ekonomideki tıkanmanın sebebinin merkez bankalarının ürettiği ülke paralarının altına sabit olması nedeniyle oluştuğunu düşünmüştü, merkez bankaları para birimini üretirken enflasyon gibi istenmeyen durumlara yol açmamak piyasada dolaşan para birimi karşılığınca hazine bünyesinde altın stoklamak zorundadır, bu kural kağıt paraya geçişin ilk dönemlerinde insanların ellerindeki altınları ve değerli madenleri hazineye verip, karşılığında değerince kağıt para aldığı döneme kadar dayanmaktadır. Nixon 'un altın sabitini ortadan kaldırmasıyla beraber, Amerikan dolarında çok büyük düşüşler yaşandı, para biriminin ekonomideki belirsizlikler yüzünden talebi sabit iken, arzın arttırılması sonucu oluşan hata kısa sürede dünya piyasalarında da etkisinin gösterdi ve dünya çapında pek çok kişi bu karardan dolayı veya dolaysız yoldan etkilendi. Bu örnek bizlere merkezi sistemlerdeki alınan yanlış kararların etkisini gösteren çarpıcı bir gerçektir. Kripto para sistemlerinin merkezi-

yetsiz yapısı işte tam da bu sorun üzerine odaklanmıştır. İlk kripto para olan Bitcoin'den, günümüze kadar piyasaya sürülen binlerce farklı kripto para sistemi merkeziyetsiz bir yapıda işlem görmektedir, birkaç alternatifi dışında çoğu kripto para sistemi, daha piyasaya sürülmeden paranın işleyişi, getirdiği teknolojik yenilikler, gerekli alt yapılar, yönetim sistemi ⁴, paranın teknik alt yapısı ve en önemli husus para politikası hakkında önceden herkese açık olarak bilgi verilmektedir. Örneğin Bitcoin 2008 yılında yayınlamış olduğu Whitepaper ile, ekonomide yaşanan sorunlara ve bunlara yönelik olarak geliştirilen çözümü herkese açık bir şekilde sunarken, kripto para sisteminin temel yapısını, işleyişini, depolanmasını ve transferinin nasıl yapılacağı gibi teknik ve işleyişine dair gerekli bilgileri yayınlamıştır. Merkez bankalarının kontrolsüzce para basması sonucu oluşturduğu enflasyondan korunmak için, pek çok kripto para sınırlı arz ile piyasaya sürülmektedir. Kripto paraların ilki olan Bitcoin yalnızca 21 milyon adet üretime sahip olacaktır, üretimin detayları Whitepaper'da belirtildiği gibi zamana yayılmış bir şekilde, sürekli yarı yarıya azaltılan ödüller şeklinde sağlanacaktır, bu sayede sisteme ilk dahil olan madenciler kazdıkları blok başına daha çok ödül alarak öncü olmanın sadakati ile yüksek ücretler ile ödüllendirilirken sonradan sisteme girenler daha küçük ödüller ile ödeme alacaktır. Bitcoin yarılanması, Bitcoin üretiminin bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte daha da kolaylaşmış zaman içerisinde haksız rekabetin oluşmamasına karşı da oldukça etkileyici bir yöntemdir (2008 Finansal Krizi ve Bitcoin (BTC), 2022) (Nakamoto, 2008).

Bitcoin ve dolaylı yoldan kripto paraların doğuşu 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etrafında olmuştur. Geleneksel para sistemlerinin sorun çıkartmaya yatkın olan yapısı, güvenlik problemleri ve özellikle uluslararası para transferlerinin çeşitli gümrük mevzuatı ve kota gibi engellere takılmasına yönelik kripto paraların gelişmiş teknolojik altyapısı, hiçbir dışarıdan müdahaleden etkilenmeyen anonim para transferleri sayesinde kısa süre içerisinde toplumlar arasında popüler hale gelmeye başlamıştır. Kripto paraların başlangıçta çok dikkat edilmeyen kripto para borsası, kısa sürede potansiyelini göstermiş ve yatırım aracı olarak da pek çok insanın ilgisini çekmeye başlamıştır. Başlangıçta kripto para birimlerinin yalnızca şahıslar arasında transfer yoluyla veya madencilik işlemleri yapılarak kazılması ile yatırımcıların ellerindeki para birimlerini kripto para birimlerine çevirme istekleri olumsuz sonuçlanmaktadır. Bu duruma yönelik geliştirilen kripto para borsaları, kendi içlerinde kripto para havuzları oluşturarak belirli oranlarda kripto para birimleri tutmuş ve kullanıcıların isteklerine göre, belirlenen piyasa fiyatından satışını sağlamıştır. Bu sayede insanlar ellerindeki para birimlerini borsa platformlarına yükleyerek, karşılığında almak istedikleri kripto para birimlerine ulaştıkları bir nevi geleneksel para

4 Özellikle Dao gibi merkeziyetsiz organizasyonlarda yönetim biçimleri oldukça değişken olabildiği için, yönetim şekli ve biçiminin önceden açıklanması hayati önem taşımaktadır.

sistemi ile kripto para sisteminin melezi olan ilk kripto para borsalarına kavuşmuştur (Engin & Göllüce, 2016) (Erarslan, 2020).

Kripto para borsalarının hiçbir dış etkene maruz kalmadan çalışan yapısı sayesinde borsaların gün içi ve gün sonu gibi başlangıç ve kapanış saatleri ortadan kaldırılmış, 7 gün 24 saat çalışabilen, dünya genelinde internete erişimi olan herkesin ulaşabileceği sistemler oluşturulmuştur. Kripto para borsalarına ulaşımın bu denli kolay bir şekilde gerçekleşmesi sayesinde kısa süre içerisinde dünya genelinde pek çok insan kripto para borsaları üzerinde işlemler yapmaya başlamış ve bu durum ilk ciddi fiyat artışlarını da hazırlamıştır. Hisse senedi ve diğer menkul kıymet borsalarının aksine oldukça yüksek volatiliteye sahip olan kripto para borsaları, kısa vadede yüksek kazanç elde etmeyi amaçlayan pek çok insanı bünyesine çekmiş, dünya genelinde kripto para borsalarına artan ilgi sonucunda ise yerel ve küresel çapta pek çok farklı kripto para borsası kurulmuştur.

Kripto para birimlerini üretmenin oldukça kolay olması sonucunda insanların fikirlerine veya getirmek istedikleri yenilikçi teknolojilere olan kaynak arayışı onları yeni kripto para birimleri çıkarmaya itmiştir. Bitcoin haricindeki diğer kripto para birimlerini tanımlayan altcoin kavramı, Bitcoin'in piyasaya sürüldüğü 2009 yılının sonuna doğru ortaya çıkmıştır. Blok zinciri teknolojilerinin gelişmiş yapısını günlük hayatta farklı alanlara uygulanmasını sağlayarak akıllı sözleşmeleri geliştiren Ethereum projesi şu an Bitcoin'den sonra en dikkat çekici kripto para türlerinden birisini oluşturmaktadır. Akıllı sözleşmeler tıpkı gerçek hayattaki anlaşmalar ve sözleşmeler gibi çalışan bir yapıdır, akıllı sözleşmeleri geleneksel sözleşmelerden ayıran en önemli fark, işlemlerin herhangi bir banka, noter veya bilirkişi gibi aracıya ihtiyaç duymadan yalnızca sözleşmenin tarafları arasında halledilen basit yapısıdır. Akıllı sözleşmeler oldukça basit bir şekilde sözleşmeye taraf olan kişiler arasında hızlıca kurulabilir, taraflar anlaşmaya varduktan sonra işlem tıpkı Bitcoin transfer emri gibi bir dizi işlemden geçer ve onaycılara sunulur, onaylanan işlemler blok haline getirilir ve blok zincirindeki yerini alır. Akıllı sözleşmeler blok zinciri yapısına bağlı olduğu için blok zincirinin özelliklerini bünyesinde barındırır. İşlemler herkeşe açık şeffaf bir biçimde tamamlanır, dileyen gözlemciler şimdiye kadar yapılan bütün akıllı sözleşme işlemlerini inceleyebilir. Merkeziyetsiz bir yapı vardır. Akıllı sözleşmeler otonom çalışır, akıllı sözleşmelerde emir verilen işlemler otonom olarak işlenilir ve verilen tarihte veya emir verilen gelişme meydana geldiğinde otomatik olarak tetiklenerek söz konusu işlevi yerine getirir. Örneğin bugün akıllı sözleşmeler ile miras sözleşmesi hazırlanabilir. Kişi hayattayken kendine ait olan kripto para cüzdanındaki tüm varlıkları, vefat edince varislerinin belirtilen adreslerine gönderilecek şekilde otonom bir emir verebilir. Sistem emri inceler ve uygun görürse blok zincirine yerleştirir daha sonra kişinin ölümüne kadar geçen sürede

hiçbir işlem yapılmadan hazırda beklenir. Akıllı sözleşmeyi hazırlayan kişinin ölüm haberi ister devlet kaynaklarında duyurulmuş olsun ister farklı kaynaklardan alınsın⁵ akıllı sözleşme tetiklenir ve kendisine verilen emri yârine getirir. İşlem çok kısa bir sürede tamamlanır, akıllı sözleşmenin kurulmasından, söz konusu paranın transferine kadar bütün işlemler blok zinciri üzerinde tamamlanır, böylece herhangi bir dışarıdan müdahaleye imkan verilmeden işlem tamamlanmış olur. Özellikle günümüzde kripto para cüzdanlarının kişiye has olması ve vefat gibi durumlarda dahi hiçbir suretle kişinin arkasında bırakmış olduğu cüzdana başka bir kişinin müdahale edememesi sonucu ölü cüzdanlar⁶ ortaya çıkmıştır, bir başka durumda ise kripto para cüzdanlarının kişinin herhangi bir özel bilgisini içermemesi sonucu, sahibi açıklanmadığı sürece hesabın sahibinin bilinmemesidir. Cüzdan sahibi hayatını kaybetmişse ve geride kalan kimseye sahip olduğu cüzdan hakkında bilgi vermediyse, bu kişinin cüzdanına erişmenin hiçbir yolu yoktur, çünkü kripto para sistemleri kişiye dair bir bilgi taşımaz. Normal şartlarda banka hesapları ve diğer menkul kıymet işlemleri yapan işletmeler veya şirketler, bir kişi hayatını kaybettiği zaman kişinin mal varlıklarını belirlenmiş mirasçılara devrederek vefat eden kişinin hesabını kapatmak ile yükümlüdür fakat kripto para sisteminin anonim olan yapısı gereği böyle bir bilgiye ulaşılamaz ve kripto para sisteminin kripto para sahibinin mirasçılara mal varlıklarını devretme gibi bir işlemi yoktur. Akıllı sözleşmeler bu durumun yaratmış olduğu sorunları çözmek için miras sisteminin kullanılır, akıllı sözleşmelere emir verilmesi durumunda hesaba erişim yetkisi de yine cüzdan sahibi tarafından tanımlanır. Bu sayede insanlar hayatını kaybetmiş olsa da geride bıraktıkları varlıklarını istedikleri varislerine göndererek ölü cüzdan haline gelip kullanılamamasının önüne geçilmiş olur (Alpago, 2018) (Başara, 2023).

Akıllı sözleşmeler alışveriş işlemlerinde de sıklıkla kullanılan bir teknolojidir. Özellikle alıcı ve satıcının birbirini tanımadığı uluslararası ticaret işlemlerinde, işlemler akıllı sözleşmeler ile tamamlanarak güvenlik riskleri etkisiz hale getirilebilir. Akıllı sözleşmelere verilen emir doğrultusunda para transferini tamamlaması emri verilir, alıcı ve satıcı akıllı sözleşmeyi inceler ve ikisinin de uygun bulması halinde sözleşme hazırlanır ve emre verilir. Söz konusu ticaret başlamadan önce akıllı sözleşme bir dizi otonom kontrol başlatır, öncelikle alıcının hesapları incelenir ve bahse konu ticareti tamamlamak için yeterli miktarda varlık sahibi olup olmadığı kontrol edilir, daha sonra satıcının hesapları kontrol edilir ve eğer işlem olumlu sonuçlanır ise kaynakların nakledileceği cüzdan hesabı kontrol edilir. Alıcı ve satıcı kendi aralarında ticareti tamamladıkları anda, yani söz konusu

5 Akıllı sözleşme hazırlanırken kullanılacak olan kaynak belirlenir, bu sayede sözleşmeye taraf olan kişi istediği seçenekten gelen haber ile tetiklenen bir akıllı sözleşme hazırlayabilir.

6 Sahibi tarafından artık kullanılamayan cüzdanlar ölü cüzdanlar olarak tanımlanır, bu cüzdanlara erişimin hiçbir yolu yoktur. Bu tanım ilk defa bu çalışmada kullanılmıştır.

mal veya hizmetin satıcıdan alıcıya ulaştığı anda akıllı sözleşme otomatik olarak alıcının hesabındaki kripto para varlıklarını çeker ve satıcının hesabına nakleder. Bu sayede alıcı ve satıcı alışveriş işlemini akıllı kontratlar sayesinde güvence altına alarak tamamlamış olur, herhangi bir üçüncü taraf işletmeye ihtiyaç duymadan tamamlanan akıllı sözleşme işlemi sayesinde, para transferi çok daha kısa bir süre içerisinde oldukça düşük bir transfer ücreti ile herhangi bir engele takılmadan iletilmiş olur. Akıllı sözleşmelerin blok zinciri içerisinde yer alan yapısı sayesinde söz konusu işlemi isteyen her gözlemci görme hakkına sahiptir, böylece açık ve şeffaf bir şekilde tamamlanan işlem oldukça yüksek bir güvenlik seviyesine de sahip olmuş olur (Çarkacıoğlu, 2016).

2.1. Geleneksel Para İle Kripto Paranın Karşılaştırılması

Para kavramı insanlık tarihi boyunca ekonomik süreçlerin bel kemiğini oluşturan bir olgu olarak, pek çok farklı görev ve işlemde kullanılmıştır. Geleneksel para ve kripto para kavramları aslında birbirlerinden oldukça farklı fonksiyonlarda ve biçimlerde kullanılıyor olsa da özünde ikisinin de ortak paydası paranın temel işlevlerini ve fonksiyonlarını yerine getirmek amacı ile üretilmiştir.

Geleneksel para sistemleri, insanlığın ilk dönemlerine kadar dayandığı için tarihsel süreç boyunca pek çok farklı eşya para olarak nitelendirilmiştir. Takas sisteminin doğurmuş olduğu zorluklar ve eşitsizlik durumları insanları ticarete esas alınacak, değerini saklayabilen ve yatırım amacıyla kullanılabilir olan yeni bir eşya aramaya yöneltmiştir. İlk başlarda deniz kabuğu gibi kolay bir şekilde bulunabilen fakat takas sisteminde yaşanan, takasa konu eşyaların özellikle meyve sebze gibi zaman içerisinde bozulmasının oluşturduğu değer kaybını ortadan kaldıracak nesnelere tercih edilmiştir. Deniz kabukları belirli bir dönem boyunca para olarak kullanılmış olsa da arzının oldukça geniş olması ve dileyen herkesin istediği kadar deniz kabuğu kullanarak para yaratması neticesinde kullanımından kısa sürede vazgeçilmiştir. İlerleyen dönemlerde insanların buzdolabı gibi yiyecek saklama teknolojilerinin olmadığı zamanlarda, özellikle et gibi bozulmaya müsait ve varlığından da vazgeçilemez besinleri uzun süre korumaya yarayan tuz para olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemlerde özellikle denizcilik faaliyetlerinde, aylar süren uzun yolculuklarda mürettebatın beslenmesi hayati önem taşıyan bir konu haline gelmiştir. Bu dönemlerde denizcilik faaliyeti yürüten ticari gemilerin yolculuk süreleri oldukça kısa tutulmaktaydı. Mürettebatın tüketmesi gereken yiyeceklerin kısa sürede bozulması sonucu gemiler yalnızca yanlarına aldıkları yiyecekler bozulana kadar sefer yapabiliyordu, yolculuk esnasında deniz mahsulleri avlayarak uzun süreli seferlere çıkmak isteyen denizciler kısa sürede iskorbüt gibi, c vitamini tüketiminin olmamasına bağlı olarak gelişen hastalıklara

yakalanarak kayıplar vermeye başlamıştır. Tuzun yiyeceklerin üzerini kaplayan bir katman haline getirilip yiyeceklerin sıcak denizler üzerinde uzun süreler boyunca korunmasını sağlayarak, mürettebata ve ticaret yollarını işleten girişimcilere uzun soluklu seferlere çıkabilme fırsatını sağlayan tuz, dönemin en önemli eşyalarından birisi olarak insanlar arasında hayati öneme sahip bir noktaya gelmiştir. Gemiler vasıtasıyla kısa sürede dünyanın dört bir yanına ulaşan tuz teknolojisi, insanların dikkatini çekerek benimsenmiştir, bu sayede tuzun para olarak kullanımı başlamış ve hızlı bir şekilde insanlar ve ülkeler arasında yaygınlaşmıştır. Tuz teknolojisinin bu önemli faydası onu para olarak kullanmaya iterken yine tuzun da arz noktasında oldukça yüksek kaynaklara sahip olması tuzun değerini düşürmeye başlamış ve bir süre sonra tuzun da para olarak kullanımından vazgeçilmiştir. Paranın icadından önceki dönemlerde paraya benzer değerli madenlerin kullanımı başlamıştır. Bu dönem madeni paradan daha farklı olarak genellikle üzerinde kralların mühürleri veya simalarını betimleyen veya basılan ülkenin önemli değerlerini barındıran para benzeri eşyalardır. Kendinden önceki para olarak kullanılan eşyalardan farklı olarak basımı ve kontrolü merkezi bir otoriteye bağlıdır. Genellikle bakır, gümüş veya altın gibi sadece bulunduğu bölgede değil dünya üzerinde değer gören önemli madeni metallerden yapılmıştır. Bu para benzeri ilk girişimlerin sorunu ise şekillerin oldukça belirsiz olması, üretimde belirli bir standartın yaratılmamasından kaynaklanan sorunlar ve paranın kötü niyetli kişiler tarafından kesilip kırılarak değerli metallerinin elde edilmesi veya kalpazanlar tarafından paranın taklit edilmesi gibi sorunlar baş göstermiştir. Bu paraların belirli şekilde üretilmesi planlanmıştır fakat dönemin üretim araçlarının oldukça düşük imkanlara sahip olması sonucu paranın üretiminde belirli bir oran veya standart yakalanamamıştır, bu durumu fırsat bilen hırsızlar paranın köşelerini şeklini çok fazla bozmadan keserek veya törpüleyerek, paranın gramajını eksiltmiş eksilen orandaki değerli metali yeniden işleyerek kendi paralarını basmaya başlamışlardır. Bu durum toplumda sürekli elden ele dolaşan paraların kısa sürede yıpranıp tanınamaz hale gelmesine yol açarken paranın üretimini ve piyasaya sürülmesini zorlaştırmıştır. İlerleyen dönemlerde çıkan günümüzdeki madeni paralara oldukça benzeyen ilk para birimleri milattan önce 7. Yüzyılda bugünkü Türkiye sınırları içerisinde bulunan Lidya krallığı tarafından basılmıştır. Lidyalılar maden teknolojilerindeki gelişmiş yapılarını, para için kullanmaya başlamış ve kendinden önceki saf madeni metalden yapılan paralar yerine, metallerin güçlü olduğu özelliklerini⁷ birleştiren elekturum adlı gümüş ve altın karışımından yapılan parayı üretmiştir. Lidyalıların üretmiş olduğu bu yeni

7 Her metalin iyi ve kötü olduğu yanları vardır. Altın kolayca bükülebilir ve hırsızlığa müsaittir, gümüş ise altın kadar değer görmeyen fakat işlenmesi altına kıyasla daha zorlu bir metaldir.

paralar, madeni paraların ilk dönemlerinden farklı olarak üretim konusunda belirli bir standarttı tutturmayı başarmış ve madeni paraların hırsızların ve kalpazanların elinde çoğaltılmasını veya çalınmasını engellemeye yönelik ilk güvenlik önlemlerini barındırmıştır. Her paranın ağırlığı ve paranın üretiminde kullanılan madenlerin alaşım oranları hassas bir şekilde belirlenmiştir, bu sayede kalpazanların parayı üretmek için oldukça hassas bir karışım ayarı yakalaması gerekmektedir, paranın sabit bir standartta üretilmesiyle beraber, para üretimine dahil olmayan gündelik vatandaşlar bile sahte para ile gerçek parayı ayırt edebilecektir. Lidyalılar ürettikleri para birimlerini özel darphanelerde basmaktaydı, bu darphanelerde özellikle para basımı için ayrılan kaynaklar ve dönemin gelişmiş baskı teknolojileri sayesinde, Lidyalılar paranın sadece üretimini değil üretildikten sonra ticarete kullanılmasını da güvence altına alarak ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Dönemler boyunca paraların üzerinde çeşitli devlet mühürleri, damgalar, kralın ve devletin onayını gösteren semboller basılmıştır. Bunların yanında paranın taklit edilmesini zorlaştırmak ve paranın üzerindeki görselliği arttırmak amacıyla çeşitli kabartmalar ve sembollerde kullanılmıştır. Günümüzde ise madeni paraların baskınlığı ortadan kaldırılmış, para üzerinde itibari değeri olan kağıt sayfaları haline getirilmiştir. Kağıt para üretiminde merkezi otoritelere ve para üretiminden sorumlu olan merkez bankalarına oldukça büyük kolaylıklar sağlarken, gelişmiş teknolojik yenilikler ve güvenlik önlemleri sayesinde de ticarete ve kullanıcılara da sorunsuz bir araç olarak hizmet etmektedir. Paranın bir sonraki ilerlemesinde artık nakit para kavramının ortadan kaldırıldığı dijital para sistemlerine yönelik dönüşüm başlamış ve artık paranın kontrolünü internete bağlı olan cihazlardan halledilebilen teknoloji çağı başlamıştır. Dijital paralar, kripto para sistemlerinin gelişmesini sağlayan en büyük teknolojik yeniliklerden birisidir. Dijital para teknolojilerinin hazırladığı alt yapı sayesinde insanlar zaten mevcut kaynaklarını cep telefonları veya diğer cihazlarından kullanmaya başlamış ve geçişini sağlamıştır. Kripto para sistemleri dijital para sistemlerinden ortaya çıkan merkezi yapı ve çeşitli kurum veya kuruluşları aradan çıkararak, insanlara oldukça özgür ve güvenli yeni finans ve ekonomi sistemini sunmuştur (Fidan, Dilek, & Esev, 2019). Kripto para teknolojileri genel hatlarıyla geleneksel para sistemlerinden oldukça farklı bir işleyiş sistemine sahiptir.

- Geleneksel para sistemlerinde, para transferleri için aracı bir kurumun ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kurum genellikle banka gibi üçüncü taraf şirketler olurken yatırım araçlarının çeşitlendiği durumlarda farklı kurumlarında araya girmesi transfer sürecini uzatmakta ve her kurum kendisi için yapılan transferden belirli bir oranda işlem ücreti kesmektedir. Kripto para teknolojilerinde araçlar ortadan

kaldırılarak tek bir işlem ücreti ile hızlı bir şekilde para transferleri gerçekleştirilir.

- Geleneksel para sistemlerinden paranın üretiminden ve piyasadaki dolaşımına kadar her adım, para politikaları ve ekonomi politikaları amacıyla kontrol edilmektedir. Bu durumun sonucunda enflasyon gibi istenmeyen durumların ortaya çıkması ve insanların ellerindeki paraların kısaca mal varlıklarının değer kaybederek zarar görmesine yol açabilir. Kripto para sistemlerinde ise bu durumu ortadan kaldırmak için her bir para birimi veya her yeni teknoloji pazara sürülmeden önce manifesto yayımlar, yayınlanan manifesto içerisinde üretilmek istenen paranın çalışma mantığı, gerekli alt yapı işlemleri ve en önemlisi bu paranın üretimine dair yöntemleri ve arz adedi gibi bilgiler önceden yayınlanmak zorundadır. Asimetrik bilgi ve kullanıcıların kontrolünde olmayan durumları ortadan kaldıran bu sistem sayesinde daha stabil ve kontrol altında güvenli bir finans sistemi kurulmuş olur.
- Geleneksel para sistemlerinde bankalar kişilerin kimliklerini doğrulamak zorundadır, kişisel bilgileri içeren kyc doğrulamaları sistemin anonim bir şekilde işlemlerini engeller, kripto para sistemlerinde ise yalnızca cüzdan adresleri ve anahtarları doğrulanır, hiçbir kişisel bilgi sistemde tutulmaz, girişlerde ve işlemlerde ihtiyaç duyulmaz.
- Geleneksel sistemlerde bankalar, merkez bankaları ve idari otoriteler temel sorumluluklar ile ilgilendikleri için kullanıcıların güvenliğini sağlamak zorundadır, kullanıcılar bu sistemlere güvenerek işlemlerini gerçekleştirir. Kripto para sistemlerinde ise sorumluluk merkezi olmayan bir protokole bağımlıdır, sistemi oluşturan yapı madencilik ağıdır ve tüm işlemler burada gerçekleştirilir.
- Geleneksel para sistemlerinde aracı hizmetler ulaşabildikleri bölgelere erişim sağlayabilir, yani bugün kullanılan bankacılık uygulaması yalnızca erişimine sahip olduğu ülkelere veya bölgelere transfer işlemleri gerçekleştirebilir. Kripto para sistemleri internet ağına erişimi olan herkese açıktır, bu bağlamda dünya genelinde bir kısıtlama veya engele sahip değildir.

Sonuç itibarıyla geleneksel para sistemleri dünya üzerinde binlerce yıldır çeşitli şekillerde var olan, varlığı ve kontrolü merkez bankaları, bankalar, hükümetler ve finans otoriteleri tarafından korunan yapılardır. Kripto para teknolojileri ise 2009 yılında hayatımıza girmiş⁸ geleneksel

8 2008 yılında Bitcoin manifestosu ile ortaya çıkmıştır fakat ilk kripto para işlemi 2009 yılında yapılmıştır.

para sistemlerine bir alternatif olarak şeffaf ve güvenli yeni bir ekonomik oluşumdur. Geleneksel para sistemlerine göre oldukça yeni yapısı yüzünden fiyat dalgalanmalarından ve piyasa spekülasyonlarından oldukça etkilenmektedir.

2.2. Geleneksel Finansın Sınırları

Geleneksel finans sistemleri merkez bankaları, devlet otoriteleri ve büyük finans kurumları tarafından kontrol edilen yapılardır, kullanıcılar finans sistemini kullanmak için bu yapılara güvenmek zorundadır fakat çeşitli problemler de sistemde var olmaktadır. Örneğin merkez bankalarının para arzını arttırması sonucu mevcut paranın enflasyona uğrayıp değer kaybı oluşması önemli bir sorundur. Sistemde en büyük etkiye sahip olan büyük finans kuruluşları örneğin bankalar, iflas edebilir ve bu durum ekonomik stabiliteyi bozarak devasa mali zararlar oluşturabilir. Devletler çeşitli ülke dışı siyasi nedenler veya çekişmeler nedeniyle birbirleri arasındaki ticari faaliyetleri sonlandırabilir, insanların mal varlıklarına ve para akışına el koyabilir. Bu durumların hepsi geleneksel finansın merkezileşmiş yapısı ve insanların sisteme olan güvensizliğinin nedenleridir.

Geleneksel finans sistemlerini kullanmak isteyen kullanıcıların önemli kimlik tanımlarından geçmesi ve banka hesabı açmak veya kredi kullanma gibi işlemler için kredi geçmişi gibi çeşitli verileri aracı kurumlara iletmesi gerekmektedir. Sistemin güvenliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamak için yapılan bu çalışmalar bir taraftan da insanların sisteme erişimini zorlaştırmaktadır. Yasal sorumluluklar ve firmaların kar zarar araştırmaları yüzünden her bölgeye veya her ülkeye hizmet vermek istemediği durumlar oluşmaktadır. Bu durum bazı insanların bankacılık ve finans sistemlerine erişememesine yol açarak özellikle gelişmemiş ülkelerde ciddi olumsuzluklar yaratıp adil bir ticareti bozmaktadır. Bankacılık işlemleri her işlem için belirli bir ücret talep etmektedir, işlemler karmaşık hale geldikçe her süreç için ödenmesi gereken farklı farklı ücretler birikmekte ve işlem sonunda oldukça yüksek komisyon ödemeleri ortaya çıkmaktadır. İşlemlerin çeşitli aşamalardan geçmesi aynı zamanda kullanıcıların daha uzun süren süreçlere katlanması ve nihayetinde işlemlerin hem pahalı hem de oldukça zaman alan bir süreç haline gelmesine yol açmaktadır. Aynı bankaların kullanılmadığı işlemlerde, özellikle yurt dışı para transferlerinde ülke dışına çıkarılan kaynakların farklı bankalara gönderildiği durumlarda, işlem süreleri birkaç gün ile birkaç hafta arasında değişebilen oldukça uzun bir hal almaktadır (Erten, tarih yok).

Geleneksel finans sistemleri merkezi yapılar olduğu için, merkezi otoritelerin veya hükümetlerin izin verdiği alanlar içerisinde kontrollü olarak ilerlemek zorundadır. Vergi takibinin yapılması, kara para aklama girişim-

lerinin yakalanması ve kimlik kontrolünün yapılabilmesi için, kullanıcıların yapmış olduğu bütün işlemler kontrol edilmektedir. Ekonomik krizlerin olduğu durumlarda, merkezi otoriteler kullanıcıların mal varlıklarını yönelik sermaye kontrolleri başlatabilir. Özellikle geçtiğimiz yıllarda Arjantin ve Yunanistan'da bu tarz uygulamalar kullanılmıştır. Sermaye kontrolü dönemlerinde kişilerin bankalarda veya diğer kurumlarda bulunan mal varlıklarını kısıtlama getirilir ve düzenli limitler konularak kullanıcıların sermayelerine ve mal varlıklarına erişimi kısıtlanır. Bankalar yasa koyucuların emirleri çerçevesinde hareket ettiği için, kullanıcıların emirlerine veya işlemlerine kısıtlamalar uygulayabilir.

Geleneksel finans sistemleri manipülasyonlara karşı korunmalı değildir, özellikle para piyasalarında oldukça fazla işlem hacmine sahip olan büyük firmalar veya bankaların piyasaların gidişatına yön verebilecek kadar güce sahiptir. Büyük firmaların veya kurumların içerisinde bulunan kötü niyetli kişiler, şirketlerin piyasa hareketlerini önceden öğrenme ve kendilerine göre kullanma durumları vardır. Örneğin büyük yatırım fonuna sahip bir şirketin çalışanı eğer ki şirketin yatırım hareketlerinde yapacağı değişimi şirket içerisindeyken öğrenirse, kendi yatırım cüzdanını bu karara göre şekillendirerek kar elde etmeyi amaçlayabilir. Bu durum ülkemizde ve dünya genelinde oldukça ciddi bir mali suç olarak kabul edilir.⁹ Büyük finansal kuruluşların riskli kararları sonucunda ciddi ekonomik krizler oluşabilmektedir. Örneğin 2008 krizini başlatan zincirin ilk adımı, kredi geri dönüşü oldukça riskli olan yani verilen krediyi geri ödemesi konusunda sorunları olan kişilere dahi açılan gayrimenkul kredileri, bir noktadan sonra bu riskli kimselerin kredileri geri ödeyememesi ile sonuçlanmış ve bu durum kısa bir süre içerisinde çığ gibi büyüyerek başta bankaların alacaklarını tahsil edememesine, ilerleyen dönemlerde büyük firmaların arasında işlemlerin durma noktasına gelmesine ve en nihayetinde finansal piyasaların yavaşlayıp ticaretin oldukça düştüğü bir ekonomik kriz haline gelmesine yol açmıştır.

Geleneksel finans sistemlerinde çapraz döviz işlemleri genellikle politik kararlar doğrultusunda izin alınan işlemlerdir. Dış siyaset konusunda sorun yaşayan ülkeler, diğer ülkeler ile olan ticari işlemleri engelleyerek onları dışlamak için birbirleri arasındaki ticari işlemlerini durdurur, bu durum en kolay iki şekilde sağlanır, ilki dış ticaret anlaşmalarına kısıtlama getirerek gümrüklerde ticareti durdurup mal ve hizmet alışverişini kesmektir. İkincisi ise ülkelerin birbiri arasındaki para akışını keserek hem dış ticareti bitirmeye hem de yabancı ülke para birimlerinin ülke iç pazarına girmesini engelleyerek bu yabancı paraya olan talebi azaltmak amaçlanır.

9 Sermaye piyasası denetleme kurulu bu tür suçları denetler, suçlu bulunan kimseler sermaye piyasası kanunu çerçevesinde madde 106 ve madde 107'den işlem görerek hapis cezası, elde edilen suç gelirlerine el konulması ve adli para cezasına çarptırılır.

Bu duruma en yakın örnek yakın dönemde başlayan Rusya- Ukrayna savaşıdır, pek çok ülke Rusya'ya olan tavrını göstermek için bir araya gelmiş ve Rusya'nın küresel finans sistemi olan Swift'ten çıkarılmasını sağlamıştır. Böylece Rusya artık dış ülkelerle olan ticaretinde kendi para birimini kullanamaz hale gelecektir. Bu durum hem ülke bazında hem de ülke içerisindeki dış ticarete yönelik mal ve hizmet üreten vatandaşların işini zorlaştırmaktadır.

Geleneksel finans sisteminde para birimlerini basımı ve piyasa içindeki kontrolü merkez bankalarının elindedir. Bu durumun bir sonucu olarak kriz anlarında veya nakit problemi çekilen anlarda merkez bankalarının para basma aracını kullanması ekonomide enflasyon yaratılmasına sebep olmaktadır. Bu durum ülkenin para birimini kullanan herkesi etkileyen ve sahip oldukları para miktarı değişmese bile paranın satın alma gücünü düşüren oldukça istenmeyen sonuçlara yol açar. Tasarruf sahipleri uzun vadede enflasyondan en çok etkilenen kimselerdir, bu durumun sonucunda kendilerini korumak isteyen kimseler, ellerindeki nakit varlıkları çeşitli değerli madenlere veya emtia'lara yönelterek kendilerini korumaya çalışabilir, fakat bu durumda her türlü yatırım ürününde ciddi fiyat artışları ortaya çıkartarak, üreticilerin maliyetlerinde artış yaşanmasına ve tüm bu örgünün kendi içerisinde bir sarmal yaratarak enflasyonun stagflasyon haline gelmesine yol açabilir. Enflasyon konusunda en bilindik örnek Amerikan dolarıdır, 1970 yılından günümüze kadar olan süreçte Amerikan dolarında %85 oranında enflasyon görülmüştür. 1970 yılında 100 Amerikan dolarına sahip olan bir kişinin alım gücü ile günümüzde yaklaşık 1.000 dolara sahip olan bir kişinin alım güçleri aynıdır. Bu durumun en temel sebebi merkez bankalarının piyasa durumlarını incelemeyen, paranın gelecekteki değerini hesaba katmadan kontrolsüzce para basması ve nihayetinde ülke para birimlerinde enflasyon oluşturan sonuçlar ortaya çıkartmasıdır (Kripto Uzmanlar, 2022).

2.3. Dijital Finansın Doğuşu, Nedenleri Kripto Para Ve Finansal Sistemlerdeki Yeri

Dijital finans ve kripto para sistemleri geleneksel finans sistemlerinde yaşanan sınırları aşmak için ortaya çıkartılmıştır. Pek çok alanda yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde dijital finansın çalışabileceği alan yaratılmış ve kısa süre içerisinde merkezi otoritelerden bağımsız olarak çalışan, kendine ait merkeziyetsiz bir yapıda kullanıcılarına her türlü imkanı güven içerisinde sağlayan, geleneksel finans sistemlerinin erişemediği dünyanın her bir yerinde herkesin kolayca kullanabileceği kripto para teknolojileri geliştirilmiştir. Kripto para sistemlerinin ortaya çıkışını tetikleyen en büyük nedenlerden birisi 2008 yılında yaşanan küresel mortgage krizi ve krizin ardından krizin etkilerini azaltmaya yönelik olarak para basarak ekono-

minin çarklarını hızlandırma sürecinin yaratmış olduğu olumsuzluklardır (Fidan, Dilek, & Esev, 2019).

Dijital finans sistemleri tıpkı madeni paralardan önce çıkmış olan, madeni paralara oldukça benzer fakat bir yandan da oldukça ilkel ilk madeni para geliştirmeleri gibi görülmektedir. Sistem geleneksel finans sistemlerinin yetersiz olduğu alanlarda çeşitli düzenlemeler ve yenilikler getirmiş fakat tüm bunları yaparken geleneksel sistemden ayrılmayan tıpkı bir melez finans sistemi gibi çalışmıştır. Örneğin geleneksel finans sistemlerinde, özellikle gelişmemiş ülkelerde ciddi erişim sorunları yaşanmaktadır, dijital finans sistemleri bu duruma bir çözüm yolu olarak mevcut para sistemlerini dijital ortama taşıyan böylece insanlara ellerindeki dijital cihazlardan bankacılık ve diğer finans işlemlerini yapabileceği yeni bir alan yaratmıştır. ATM'ler gibi cihazlar sayesinde insanların bankalara olan ihtiyacını azaltmış ve bankaların yapmış olduğu çoğu işlemi, oldukça kısa sürede halledebilen ve tüm bunları yaparken kira veya banka çalışanı gibi masraflı giderlere ihtiyaç duymayan yeni nesil bir bankacılık sistemi oluşturulmuştur. Ödeme işlemlerinin dijital sistemlere taşınması sayesinde insanların alışveriş işlemleri kolaylaşırken, nakit alışverişlerde yaşanan dolandırıcılık gibi zararlı faaliyetlere karşı güvenli ödeme hizmetleri gibi çeşitli çözümler sunarak alıcı ve satıcı arasında güven içerisinde ticaret yapılmasının önü açılmıştır (Güven & Şahinöz, 2018).

Mobil bankacılık hizmetleri ve kişilere özel tanımlanan yeni dijital cüzdanlar sayesinde insanların bankalara veya diğer kurumlara gidip gelmesini gerektirecek veya bankaların ve diğer kurumlarından dünyanın dört bir yanındaki müşterilerine yeni şubeler açma ihtiyacını ortadan kaldıracak yenilikçi çözümler geliştirilmiştir. Dijital finans getirmiş olduğu tüm bu yenilikler sayesinde, geleneksel para sistemlerinin temel sorunlarına çözüm yolları sağlamışken ne yazık ki bir yandan da temel finanstan bağıni kopartmayan ve ona bağlı olarak gelişen bir hal almıştır. Bu yüzden dijital finans sistemleri, geleneksel finans sistemlerinin yaşamış olduğu kısıtlardan direkt olarak etkilenmektedir. Bu durum ilerleyen süreçte gelişen dünya teknolojilerine karşın finans sektöründe artan ihtiyaçları ve istekleri göz önüne sermiştir. İnsanlar gelecekte finans sektörüne gelecek çok daha köklü değişimler isteyen yeni bir çözüm yolu arayışındadır.

2008 yılı itibariyle yaşanan ekonomik kriz sonucunda artık merkezi sistemlerden bağımsız, geleneksel finans sistemlerinin sorunlarını taşımayan ve teknolojik gelişmelere oldukça hızlı yanıtlar vererek bünyesine alan yeni bir finans sistemi hayatımıza girmiştir. Kripto para sistemleri hayatına Bitcoin adlı ilk dijital para ile başlamıştır, Bitcoin'in doğuşu 2008 yılına dayansa da piyasaya ilk çıkışı 2009 yılında gerçekleşmiştir. Bitcoin'in başlattığı yeni finansal dönem kısa sürede insanlar arasında benimsenip kullanılmaya başlanmış ve ilerleyen dönemlerde artan ihtiyaçlara ve yeni

isteklere cevap verebilmek için çok daha fazla sayıda çok daha farklı alanlarda kripto para türleri üretilmiştir (Nakamoto, 2008).

Kripto para sistemleri belirli konular üzerinde, geleneksel sistemden ayrılan bir yapıya sahiptir.

- Merkeziyetsizlik; geleneksel para sistemlerinde, paranın üretimi, korunması ve güvenliği gibi konuların hepsi merkezi sistemlere bağlıdır. Kullanıcılar, çeşitli ülkelerin parasını alırken veya ticari işlemlerinden kullanırken, o paranın üretiminden dolaşımına kadar bütün işlemlerinden sorumlu olan ve parayı kontrol eden bir kurum veya kuruluşun olduğunu bilir. Kripto para sistemlerinde ise merkezi bir yapı yoktur, sistem tamamen dağıtık halde çalışır. Dileyen herkes dağıtık yapı içerisinde yer alarak kripto para sisteminde bir iş bölümü alabilir. Kripto para sistemlerinde merkezi bir yapının olmaması sayesinde paranın kontrolü hiçbir kurum veya kuruluşun eline geçmemiş olur, bu sayede para basımı ile enflasyon oluşması gibi geleneksel para sistemlerinde karşımıza çıkan istenmeyen olaylar engellenmiş olur. Kripto para sistemlerinden üretilmek istenen para veya çıkarılmak istenen teknoloji henüz piyasaya çıkmadan kullanıcılara bir manifesto yardımıyla açıklanır. Manifesto içerisinde, geliştirilen teknoloji, üretilmek istenen para, sisteminin altyapısı ve sistemin nasıl çalışacağına yönelik her türlü bilgi verilir. Kripto para sistemleri verilen bilgiler esasında piyasaya sürülür, paranın kontrolü ve takibi gibi bir işlem yoktur, her şey sistem üzerinde çalışır, dışarıdan gelebilecek her türlü müdahalenin ilk muhataptı sistemde yer alan ve dünya genelinden herkesin katılabileceği dağıtık yapıdır. Aynı anda binlerce kişinin oluşturmuş olduğu bu sistem ağı sayesinde kripto para sistemleri güvenli ve hızlı bir işlem yapmayı kullanıcılarına garanti eder.
- Kripto para sistemlerinde tüm işlemler şeffaf bir şekilde gerçekleştirilir. Blok zinciri teknolojisi dileyen herkesin inceleyebileceği ve her an her saniye gerçekleşen bütün transfer işlemlerini görebileceği bir yapıdadır. Araştırmayı sevenler blok zincirleri arasında gezerek, kripto para sisteminin ilk kurulduğu günden, günümüze kadar yapılan bütün transferleri inceleyebilir. Özel transfer takibi uygulamalarını kullananlar, incelemek istedikleri cüzdan adreslerinin geçmişte yaptığı para transferlerinin tamamını takip edebilir. Bu sayede geleneksel sisteme kıyasla oldukça yüksek bir güvenlik seviyesi elde edilir.
- Kripto para sistemleri defter kayıtlarını da dağıtık sistemde tuttukları için geçmiş işlemlere yönelik bir değişiklik yapmak neredeyse imkansızdır. Kripto para sistemi içerisinde yapılan bütün işlemleri

barındıran büyük defter dileyen herkesin cihazına indirebileceği bir veri kaynağıdır. Geleneksel finans sistemlerinde tüm kayıtlar merkezi sistemlerde tutulurken, olası saldırılara karşı bu kayıt defterlerini korumak için çok büyük maliyetlere katlanılması gerekmektedir, bu durum yalnızca maliyeti değil işlem esnasında defterin kullanılmasını da zorlaştırdığı için işlem sürelerini gereksiz uzatan bir haldedir. Kripto para sistemlerinin kullanmış olduğu kayıt defterleri herkese açık olarak sunulur ve dileyen herkes sisteme dahil olabilir. Dağıtık defter yapısı içerisine yerleştirilmiş bir dizi şifreleme ve şifre çözme algoritmasına sahiptir, yapılmak istenen işlemler emir olarak iletilir, defter içerisinde kontrolleri başlatılır ve işlemin onaylandığı durumlarda, emir işlemi yerine getirilerek defter içerisindeki yerini alır. Defter ilk güvenlik duvarını, aynı anda dünya genelindeki binlerce kullanıcısı olmasından alır, eğer kötü niyetli birisi defterdeki bir kaydı değiştirip sistemden para çalmak isterse, bu işlemi gerçekleştirmek için aynı anda dünya genelindeki bütün defter kullanıcılarına erişmeli ve tüm defterleri aynı anda değiştirmek zorundadır. İkinci güvenlik duvarı defterin algoritması tarafından sağlanır, defterler kendi aralarında sürekli iletişim halindedir, eğer kayıt defterlerinden birisinde şüpheli işlem veya şüpheli değişiklik görülürse anında müdahale ederler. Tüm bu çalışmalar sistemin güvenli bir biçimde çalışmasını sağlarken, merkezi sistemlerde yapılan işlemlerin merkeziyetsiz bir hale getirilmesi sayesinde, sistemin maliyeti azalırken, işlem gücünün oldukça yüksek seviyelere çıkmasıyla beraber sistemin geleneksel finans sistemlerine kıyasla çok daha hızlı bir biçimde çalışmasına olanak sağlamaktadır. Dağıtık defter teknolojileri tüm bu işlemleri yaparken şeffaflık hususundan hiçbir kayıp vermeden dileyen herkesin bütün işlemleri görebileceği bir biçimde çalışmasına izin vermektedir.

- Geleneksel finans sistemlerinde, çeşitli finans işlemlerinin yerine getirilmesi için aracı olarak hizmet veren banka veya diğer kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Aracı kurumların işleme dahil edilmesi yüzünden yapılan işlemlerin maliyetleri artarken her kurumun kendi içerisinde yapması gereken kontroller ve güvenlik önlemleri gereği işlemlerin süreci uzamaktadır. Kripto para sistemlerinde kullanılan merkeziyetsiz yapı sayesinde işlemler aynı anda yüzlerce farklı denetleyiciye sunulur ve işlemlerin kontrolü tamamlandıktan sonra herhangi bir aracı kuruma daha ihtiyaç olmadan, işleme taraf olan alıcı ve satıcı arasında para transferi tamamlanır. Sistem bu sayede maliyetleri azaltıp işlem sürelerini düşürürken,

kullanıcıların ödemesi gereken komisyon oranlarını düşürüp çok daha düşük ücretler ile işlem yapmanın önünü açmaktadır.

- İlk kripto para teknolojileri, geleneksel finans sistemlerinin problemlerini çözmeye çalışarak insanlara yeni bir finans sistemi sunmayı amaçlarken, ilerleyen dönemlerde pek çok farklı kripto para teknolojisi çıkmıştır. Örneğin 2015 yılında çıkan Ethereum teknolojisi sayesinde, kripto para sistemlerinin kullanmış olduğu blok zinciri ağında akıllı sözleşmeler yapılarak, geleneksel sözleşmelerin blok zinciri ile korunan, şeffaf, güvenli ve hızlı bir şekilde sözleşmeler yapılabilirken aynı zamanda sözleşmelerin otonom emirler ile idare edilmesini sağlayarak kendi kendine çalışan sözleşme sisteminin kurulmasını sağlamıştır.
- Defi gibi merkeziyetsiz finansal kuruluşlar ile kripto paralar üzerinde çeşitli finans araçları kullanılabilir hale gelmiş ve geleneksel sistemlerdeki borsa kurumu gibi aracı kurumlar merkeziyetsiz çalışan bir yapı haline gelerek çok daha düşük ücretlerle insanlara hizmet vermeye başlamıştır.

Kripto para sistemleri 2008 yılından bu yana kendisini teknolojinin son unsurları ile güncelleyen, insanların istekleri ve ihtiyaçları çerçevesinde kendini geliştiren oldukça esnek bir yapı haline getirmiştir. Artık günümüzde kripto para sistemleri, kripto para ekosistemi olarak adlandırılmaktadır. Kendi içinde hemen hemen her türlü işlemin yapıldığı ve kendi ihtiyaçlarını yine kendi bünyesindeki hizmetler ile halledebilecek hale gelen bu sistem bir ekosistem haline gelmiş ve günümüzde pek çok sektörü de kripto para ekosistemi içerisine almaya devam etmektedir.

Dijital finans sistemleri ve kripto para teknolojileri geleneksel finans sisteminin aşamadığı sorunları aşmak için ortaya çıkartılmıştır. Dijital finans sistemleriyle başlayan finans sistemlerinin kapsayıcılık oranının artırılması girişimleri bugün kripto para teknolojileri sayesinde internete bağlanabilen herkesin kripto para işlemleri yapabileceği imkana kavuşmasını sağlayan bir yapı haline gelmiştir. Kripto para teknolojilerinin gelişiminden etkilenen pek çok banka ve finans kurumu blok zinciri ağına geçiş için gerekli çalışmalara yönelmiştir, geleneksel sistem ve kripto para sistemleri ile melez olarak çalışan bu ilk girişimler tam manasıyla kripto para dönüşümü olmasa da kripto para sistemlerine yönelik geçişteki ilk adımı atmak olarak değerlendirilmektedir. Merkez bankaları gibi kurumlar kripto para teknolojilerindeki gelişmeleri fark etmiş ve bu gelişmelere ayak uydurmak için sahip oldukları ülke paralarının kripto para sistemlerinde kullanılabilirlik dijital versiyonlarını çıkartmaya başlamıştır. Bu gelişme sayesinde kripto para sistemine geçmek isteyen kullanıcıların para takası gibi işlemleri kolaylaşacak, kripto para teknolojilerini kullanmaya başlayan kurum

ve kuruluşlar sayesinde kripto para teknolojilerinin yaşamış olduğu yasal mevzuat boşlukları doldurulmaya zorlanacaktır. Günümüzde finans sistemleri ile alakası olmayan nakliye ve sağlık sektörü gibi farklı işletme dalları da kripto para teknolojileri altında gelişen blok zinciri ağı ve akıllı sözleşmeler gibi teknolojileri kendi bünyelerindeki sorunları çözmek için kullanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler finansal anlamda bir gelişme ifade etmiyor olsa da kripto para sistemlerinin gelişmiş teknolojilerinin, günlük hayatımızın farklı alanlarında ve dallarında da kullanılabilir olduğunu göstermektedir (Fidan, Dilek, & Esev, 2019).

Kripto para sistemlerinin ilki ve şu an bile en yüksek Pazar payına sahip olan Bitcoin'in kuruluş sebebi geleneksel finans sistemlerinin olumsuz etkilerinden korunarak insanlara mal varlıklarını saklayabilecekleri yeni bir para verme amacıdır. 2008 krizinde yaşanan kriz, kriz ile alakası olsun olmasın ellerinde nakit olarak para tutan herkesi derinden etkileyen bir krizdir, öyle ki krizden çıkmak için atılan adımlar dahi krizi daha derin bir hale getirmiş ve piyasayı canlı tutma adımlarına karşılık para sahibi olan insanlara enflasyon yoluyla satın alma güçleri düşürülmüştür. Kripto para sistemleri tamda bu noktada, neden birilerinin vermiş olduğu yanlış kararlar beni etkiliyor ki düşüncesi çerçevesinde, kimliğinin gizli tutan biri veya bir grup içerisinde kurulmuştur. Kripto para sistemlerinde sorun yaratan merkezi bir sistem yoktur. Bütün işlemler kripto para daha piyasaya sürülmemişken kullanıcılara bir manifesto aracılığıyla açıklanmak zorundadır, açıklanan kuralların dışına çıkılamaz. Bu durum finansal işlemlerde ve dahi gündelik hayatta bile insanların başına en büyük bela olan asimetrik bilgi¹⁰ durumunu ortadan kaldıır. Kripto para sistemlerinde çıkarılan paranın adedi belirlidir ve katıyen bu miktarın üzerine çıkılamaz. Bu durum paranın arzını sabit tuttuğu için, enflasyon çözümüne yönelik net bir adımdır (Nakamoto, 2008).

Kripto para sistemlerinin oluşturduğu merkeziyetsiz yapı, insanlar arasında kısa süre içerisinde popüler bir hale gelmiştir. Geleneksel iktisat sistemlerinde özellikle dış ticaret pamuk ipliğine bağlı olarak ilerlemektedir. Örneğin sizin bir ithalatçı veya ihracatçı olduğunuz durumu ele alalım. Politik bir sebepten dolayı hükümetler dış ülkeler ile sorun yaşıyor olabilir, genellikle böyle çatışma durumlarında, ülkeler birbirleri arasındaki ticareti keserek bir nevi birbirlerini dışlamış olurlar fakat günümüzün küreselleşen ekonomi sisteminde atılan bu adımlar iki ülkeyi de derinden etkileyecek yapıdadır. Ülkeler arasındaki ilişki bir süre sonra hiçbir şey olmamış gibi eski haline dönebilir, fakat ülke içerisindeki iş adamları ve firmalar bir daha eski gücüne dönemeyebilir. İşte bu durum karşısında kripto para sis-

10 Basit iktisatta alıcı ve satıcıların ürün hakkında her şeyi bildiği varsayılr fakat asimetrik bilgi durumunda taraflardan birisi diğerinden daha çok bilgiye sahiptir. Örneğin siz pazardan elma alırsınız, elma hakkında her şeyi bildiğinizi varsayarsınız fakat pazarcı o elmaların üretim ve lojistik aşamalarından özenle geçmediğinin ve kısa süre içerisinde bozulacağını farkındadır.

temlerinin merkezi otoriteden uzak ve özgürlükçü yapısı ön plana çıkmaktadır. Kripto para sistemleri devlet otoriteleri de dahil olmak üzere hiçbir dış müdahaleden etkilenmez. Kripto para sistemlerini durdurmak için dünya genelindeki yüzbinlerce farklı cihazı aynı anda kapatmak gerekir ki bu da imkansız bir hale gelmiştir. Sistem bu yüzden kullanıcılarına sonsuz imkanlar sunmaktadır. Elbette bu durumu kendi lehine kullanmak isteyen kötü niyetli kişiler, kara para aklama ve terörün finanse edilmesi gibi çeşitli istenmeyen faaliyetlere de bulaşabilir, bu da madalyonun diğer yüzüdür.

3. Kripto Para Kullanımında Küresel Trendler

Kripto para teknolojileri çıktığı günden, günümüze kadar pek çok farklı yeniliği ekosistemine katmıştır. Bu sayede başlangıçta alternatif bir para birimi olarak görülen sistem, sizin yerinize sözleşmeler hazırlayabilen otonom yapıları, dünyanın her tarafından anonim olarak katılabilen katılımcılar ile yürütülen kar amacı güden veya gütmeyen kuruluşları dahi kurabilen bir yapı haline gelmiştir. Kripto para sistemlerinin bu bağlamda kullanım alışkanlıkları, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler için farklılık göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde en büyük problemlerden birisi finansal sistemlere olan ulaşımın kısıtlı olmasıdır. Geleneksel finans sistemlerinden kullanıcıların çeşitli finans işlemlerini halledebilmek için finans kuruluşlarının hizmet verebileceği kurumlara ihtiyaç vardır. Dijital finasta bu kurumların yerine hizmetin sunulabileceği altyapı hizmetleri bulunmak zorundadır çünkü sistem geleneksel finanstan ayrılmış olsa da tam anlamıyla dijital bir sistem haline de gelmemiş durumdadır. Bu noktada meseleyi ele alan kripto para sistemleri, hiçbir kurum veya altyapı hizmetine ihtiyaç duymadan çok basit araçlarda bile çalışabilen bir arayüz ile finansal sistemlere erişimi olamayan kullanıcılara hizmet götürmektedir. Telefon veya bilgisayar gibi internet bağlantısı olan bir cihaz ile kolayca çeşitli finans işlemleri tamamlanabilecektir.

Ekonomide yaşanan istikrarsızlıklar gelişmekte olan ülke ekonomilerinde en çok karşılaşılan problemlerden bir tanesidir. Ekonominin henüz belirli bir düzene oturmadığı, dış etkilerden ve manipülasyonlardan oldukça etkilenen kırılğan bir yapıda olduğu gelişmekte olan ülke ekonomilerinde belirsizliğin yarattığı olumsuz sonuçlardan kaçınmanın bir yöntemi olarak kripto para sistemleri kullanılmaktadır. Ekonomik istikrarın bozuk olmasına karşılık merkez bankaları ve hükümetler tarafından çıkarılan sermaye kontrolleri de gelişmekte olan ülkelerde yaşanan insanların önemli bir sorunudur. Örneğin Arjantin kriz döneminde insanların banka mevduatlarında tutmuş olduğu birikimlere yönelik kontrol uygulaması getirmiştir. Bu yüzden banka hesabınızda binlerde dolar bile olsa yalnızca izin verilen

limitlerde bir miktarı hesabınızdan almanız mümkündür, bu durum vatandaş bazında hak ve özgürlükleri oldukça kısıtlayan bir uygulamadır. Bu durumlardan kaçınmanın bir yöntemi kripto para sistemlerine yönelmektir, çünkü kripto para sistemlerinde dışarıdan müdahale olmaz, paranın tek sahibi cüzdanın anahtarını elinde tutan kullanıcıdır, mal varlığını istediği gibi kontrol eder, istediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Kripto para teknolojilerinin gelişmekte olan ülkelerdeki en temel kullanım biçimleri bu iki madde çerçevesinde oluşmuştur (Alniaçık, 2019).

Gelişmiş ülkelerde ekonominin belirli standartlara oturmuş olması ve sağlanan ekonomik istikrar sayesinde kullanıcıların istek ve ihtiyaçları gelişmekte olan ülkelere göre oldukça farklı bir şekilde ilerlemektedir. Gelişmiş ülkelerde kripto para teknolojilerinin para konusunda getirdiği hizmetlerden çok, kripto para teknolojilerinin sahip olduğu alt yapı teknolojilerinin farklı alanlarda kullanılıp günlük hayatta kullanıcılara hizmet vermesi istenilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde kripto para çeşitlerinden daha çok, bu paraların çıkarılmasının ardındaki teknolojik gelişmeye yatırım yapılmaktadır. Hemen hemen her kripto para türü, yeni bir teknolojik gelişmeyle beraber piyasaya çıkmaktadır. Örneğin Ethereum akıllı sözleşme teknolojisiyle ortaya çıkmıştır ve temel hedefi akıllı sözleşmelerin blok zinciri ağında kullanılmasını sağlayarak insanlara hizmet etmesidir, sahip olduğu kripto para olan Ethereum temel işlemlerde kullanılmasını sağlamak için üretilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde Ethereum projesi yerine yalnızca Ethereum' un piyasa fiyatındaki gelişmeler takip edilerek, piyasa fiyatında yaşanan dalgalanmalardan kar edilmek amaçlanıyor olsa da gelişmekte olan ülkelere, kripto para çeşitlerinin projesine önem verilir ve getirilmek istenen teknolojiye destek olunmak için kripto para satın alınır. Bu sayede yenilikçi bir fikri veya bir gelişmeyi kripto para haline getiren girişimciler, projelerine kaynak sağlarken, projenin insanlar arasında kabul görüp tutulması sayesinde yatırımcılarda satın almış oldukları kripto paraların piyasa fiyatındaki yükselmelerde kar elde etmektedir (Alniaçık, 2019).

Akıllı sözleşmeler gelişmiş ülkelerde aktif olarak kullanılan teknolojilerdendir. Akıllı sözleşmeler sayesinde özellikle yurtdışı alışveriş işlemleri güvenli ve otonom bir hale getirilir. Orta Asya ve Avrupa'da kullanımı oldukça yaygındır. Japonya gibi ülkeler akıllı sözleşme teknolojilerini mevcut ekonomi sistemine entegre eden çalışmalar üzerinde durmaktadır bu sayede mevcut sistemin yasal dayanağından yararlanan, kripto para teknolojilerinin ise şeffaf ve güvenilir teknolojinin buluşturan bir melez yapı oluşturulmaktadır. Bu sayede her iki sisteminde güçlü yanları bir araya getirilerek yenilikçi çözümler oluşturulmaktadır (Erkasap, 2024).

Gelişmiş ülke ekonomilerinde uluslararası para transferleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumda geleneksel para sistemlerinin yavaş çalışan ve yüksek transfer ücretleri talep eden yapısı yerine kripto para sistemlerinin hızlı çalışan ve işlem bazında oldukça düşük komisyonla çalışan para transferleri tercih edilmektedir.

Merkeziyetsiz otonom organizasyonlar¹¹ günümüzün öne çıkan popüler gelişmelerinden birisidir. Dao organizasyonları sayesinde artık geleneksel şirket yapıları değiştirilerek, merkeziyetsiz şirketler oluşturulabilecektir. Dao teknolojileri birkaç amaç altında kurulmuştur. Merkezi şirket yönetimler oldukça fazla teknik personel gerektiren ve çeşitli kötü niyetli kişilerin saldırılarına karşı savunmasız kalan bir yapıya sahiptir. Şirket içerisine sızan bir rakip firma yöneticisi şirketin verilerinin sızdırılması, yanlış veriler ile şirketin gelecekteki adımlarını yanıltmak ve şirketin mevcut operasyonlarını engelleyebilen girişimlerde bulunabilir. Bu durumları insan bazında değerlendirirsek şirketlerin bir de olağan durumlar karşısında yaşadığı olumsuzluklar vardır, bunlar şirket yapısı gereği çok fazla insanın bir kurum altında bir araya getirilmesi, bu kişilerin yol, yemek ve sigorta gibi çeşitli hizmetlerden faydalandırılması ve şirketin kurduğu birimlerin kira, elektrik gibi çeşitli giderlere katlanması gerekmektedir. Dao sistemleri tüm bu gereksiz yapıları aradan çıkartarak bir nevi dijital şirketlerin kurulmasının önünü açmaktadır. Dao organizasyonları kendi içerisinde yönetim kuruluna sahiptir, bu kurul organizasyonun alacağı tüm kararları belirler, bu durum şirket daha kurulmadan belirlenir. Örneğin şirket kurulmadan önce işleyişi ve çalışma şartları hazırlanır, bütün belgeler akıllı sözleşmeler ile güvenlik altına alınır, şirket istediği taktirde verdiği bütün kararları şeffaf bir biçimde kullanıcılarına açıklayabilir veya sadece yöneticilerine özel anahtarlar vererek yalnızca yönetim kurulunun görebileceği bir biçimde seçim yapabilir. Dao sisteminin en temel özelliği merkeziyetsiz olmasıdır, aynı anda dünya genelinden binlerce farklı kişi bu organizasyona dahil olabilir, organizasyon bir karar vermek istediğinde tüm kullanıcıları tek tek ulaştırır ve belirlenen kurallara göre oy çokluğu veya oy birliği ile alınan kararları otonom olarak işleme koyar. Dao organizasyonları çalışanların verimini arttıran yenilikçi çözümlerdir, sağladığı merkeziyetsiz, şeffaf ve güvenli ortam sayesinde oluşabilecek pek çok sorunun önünü kesmektedir. Dao organizasyonlarının ilerleyen dönemlerde çok daha kapsamlı yasal düzenlemelere kavuşması ile gelecek vadeden projeye sahiptir (Erkasap, 2024) (Yılmaz, 2022).

Defi tarzı merkeziyetsiz finans sistemleri son yıllarda kullanıcılar ve kurumlar tarafından en dikkat çekici konulardan birisidir. Defi protokolleri sayesinde kripto para sistemlerinin finans alanında çeşitli yatırım araçlarına ulaşması sağlanırken, kullanıcıların sistemden kredi çekebileceği

11 Kısaça DAO (Decentralized Autonom Organization

ve vadeli mevduat hesapları gibi yatırım yapabilecekleri çeşitli alanların oluşturulması da sağlanmaktadır. Defi sisteminin geleneksel bankacılık sisteminden ayrılıp, kripto para sistemi üzerinde kurmuş olduğu yeni nesi bankacılık hizmetleri bu bağlamda pek çok kullanıcıyı kendisine çeken, artan talebin ve trendin defi yönünde olduğunu fark eden uluslararası ödeme kuruluşları ve diğer finans hizmetleri şirketleri defi teknolojilerine yönelik uyum çalışmalarına girmiştir. Defi teknolojileri gelişmekte olan ülkelerde çeşitli bankacılık hizmetlerine ulaşma imkanı olmayan kullanıcılarına bankacılık ve diğer finans işlemlerine yönelik çeşitli hizmetler sunarken, gelişmiş ülkelerde ise mevcut bankacılık ve finans sistemlerinin yüksek komisyonlar talep ettiği işlemlere karşı kullanıcılarına yeni ve gelişmiş bir bankacılık hizmetini çok daha düşük komisyonlar ile sunmaktadır. Defi sistemleri aynı zamanda geliştirmek istediği proje ve teknolojilere yeni yatırımcılar bulmak isteyen girişimcilerin, yatırımcılara ulaşmasını sağlayan bir platform olarak görev almaktadır (Günay, 2021).

4. Türkiye’de Kripto Paranın Gelişimi

Türkiye kripto para teknolojileri konusunda dünyanın en önde gelen kullanıcılarından birisi olarak öne çıkmaktadır. Gelişmekte olan ekonomide yaşanan sorunlar, kripto para piyasalarındaki yüksek dalgalanma sayesinde yüksek kazançlar elde edilebilme imkanı olması ve kripto para sisteminin sağladığı şeffaf, güvenli ve düşük ücretli işlemler özellikle genç kesiminin dikkatini çekmekte ve ülke bazında da ciddi bilinirlik ve kullanım oranlarına sahip olmaktadır.

Türkiye kripto para teknolojilerine çıktığı ilk günden beri aşınadır, bu durum toplumun genç bir kesimden oluşmasından ve çeşitli haber kaynaklarının geleneksel para sistemlerine alternatif yeni bir sistemin kurulmasına duyduğu ilgiyi halka yansıtmasından dolayı gelmektedir. 2009 yılında ilk defa piyasaya çıkan Bitcoin, ne yazık ki ilk çıktığı dönemlerde yalnızca kişiler arasında transferi yapılabilen bir para birimiydi. Örneğin birisi yatırım amaçlı olarak kripto para almak isterse öncelikle kendisine bir kripto para satıcısı bulması gerekiyordu. Alıcı ve satıcı bir araya geldiğinde nakit veya farklı bir ödeme yöntemi kullanılarak para transferi gerçekleştiriliyor ve daha sonra kripto para birimi alınabiliyordu. Kripto paranın henüz çıkmış olduğu bu ilk dönemlerde, yaratmış olduğu heyecan ne yazık ki böyle engeller tarafından kırılıyordu. İlerleyen dönemlerde ilk uluslararası kripto para borsaları kurulmaya başlandı, kripto para borsaları sayesinde oluşturulan kripto para havuzu, isteyen herkesin kripto para alıp satabilmesinin önünü açtı. Bu sayede yatırımcılar, kripto para yatırımı yapmak istediği zaman kendilerine uygun satıcılar aramak yerine, kripto para borsaları üzerinden istedikleri kadar kripto para alma imkanına kavuştu, ilk kurulan kripto para borsaları uluslararası platformlardı, aslında dünya genelinde

herkese açık bir şekilde çalışmaktaydı fakat Türkiye’de, bir merkezi olmadığı için yerli yatırımcılar kripto para almak istedikleri zaman ellerindeki Türk lirasını dolar veya euro gibi dünya genelinde kabul gören döviz birimlerine çevirip daha sonra bu borsa uygulamalarına transfer etmek zorundaydı. Bu durum işlemlerin sürecini uzatırken, kullanıcıların döviz alması, uluslararası para transferlerinin komisyon ücretlerine katlanması gibi çeşitli nedenlerden dolayı insanların isteklerini engelleyen bir duruma sahipti (Dayanan, 2021).

Kripto para teknolojilerinin büyük ilgi ve kullanıma ulaşması yerel kripto para borsalarının kurulması sayesinde başlamıştır. İlk yerel kripto para borsaları sayesinde artık kullanıcıların döviz alma ve uluslararası platformlara para gönderme zorunluluğu ortadan kaldırıldı ve ülke içerisinde herkesin kolayca kripto para alabilmesinin önü açılmış oldu. Yerel borsaların ülke içerisinde görmüş olduğu ilgi kısa sürede devasa bir büyüme göstererek yerel borsaların çok kısa bir zamanda dünya pazarına açılmasını sağladı. Her geçen gün büyüyen kripto para borsaları, kendi bünyelerine yeni kripto para birimleri eklemeye başladılar. Özellikle 2017 yılına yakın dönemlerde Altcoinlerin popülaritesi oldukça büyük yükselmeler göstermeye başladı (Özen & Vurur, 2021).

2017 yılında Bitcoin’in madencilere ödemiş olduğu ücret yarılanmaya gitmiştir. Bu durum toplumda Bitcoin’in arzı bitiyor ve çok yakında piyasada Bitcoin bulunamaz hale gelecek ve bu durum Bitcoin’in fiyatlarını inanılmaz seviyelere çıkaracak algısı yarattı. Bu dönem kripto para birimleri için ilk rallilerden¹² birisi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde yaşanan büyük yükselişler dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de ciddi yankılar uyandırmıştır. Fakat bu dönemlerde kripto para sistemlerinin henüz bir yasal korumaya sahip olmaması, kripto para hakkındaki tek düzenlemenin 2013 yılında merkez bankası tarafından çıkarılan ve kripto paranın bir ödeme aracı olarak kullanılmasını engelleyip, sadece yatırım amaçlı kullanılabileceğini belirten bir düzenlemeden başka yasal dayanağı yoktur. Bu durum özellikle 2017 yılındaki Bitcoin rallisiyle beraber borsaların ve kripto para piyasalarının hareketlenmiş olduğu dönemlerde, kötü niyetli kişileri kripto para sistemlerindeki yasal açıkları fırsat bilerek ciddi kripto para dolandırıcılıklarına yöneltmiştir. Dönemin en yaygın kullanılan kripto para uygulamalarından birisi olan Thodex bu dönemde ortada hiçbir şey yokken kullanıcılarına işlem yaptırmamaya başlamış, daha sonrasında ise şirket sahibinin, o döneme göre dünyanın en büyük kripto para vurgunlarından birisini yapmış olduğu anlaşılmıştır. Bu durum hem yerli yatırımcıyı hem de yabancı basında da bu haberin yayılmasıyla beraber ya-

12 Kripto para rallisi, kripto paraların fiyatlarında büyük hareketler yaratan, yatırımcıların toplu halde büyük miktarlarda kripto para birimleri aldığı sattığı piyasanın en hararetili olduğu dönemlere denilmektedir.

bancı yatırımcılarında kripto para yatırımlarını gözden geçirmesine sebep olmuştur (Kubar & Toprak, 2022) (Dilek & Pilatin, 2023) (Cumhuriyet, 2023).

2017 yılındaki kripto para rallisinden sonra 2020 yılına doğru olan dönemde, dünya genelinde pandemi haline gelen covid-19 salgını, insan hayatına yönelik ciddi tehditler oluşturduğu için çoğu ülkede insanların bir araya gelmesini engelleyen, sosyal hayatı etkileyen hatta bazı ülkelerde karantina ve sokağa çıkma yasağı gibi çeşitli önlemler alınmasına neden olmuştur. Covid-19 yüzünden ülkeler arasındaki ticaretler de olumsuz etkilenmiş ve tüm bu nedenler bir araya gelince pandemiye bağlı bir ekonomik durgunluk dönemi oluşmuştur. Ekonominin oldukça yavaşladığı ve insanların evinde kaldığı bu dönemde kripto para piyasaları popülerleşmeye başlamış ve piyasa kısa süre içerisinde yeni bir ralli ortamına geçmiştir. Bu dönemde dünyanın önde gelen iş adamlarından Elon Musk'ın da kripto para sistemlerine destek vermesi ve şirketlerinde kripto para sistemleri ile ödeme alacağını belirtmesi üzerine, kripto para teknolojileri üzerinde oluşan olumlu rüzgarlar Bitcoin ve pek çok diğer altcoinde tarihin en yüksek piyasa değerlerine ulaşmasını sağlamıştır. 2020 yılında başlayan ikinci en büyük ralli, Türkiye'nin kripto para teknolojilerine vergi getireceğine yönelik açıklamalar yapmasıyla beraber kısa bir süre içerisinde olumsuz bir piyasa görüşü oluşmasına neden olmuş ve ralli sonrasında ciddi kayıplar yaşanmıştır. Bu dönemde kripto para sistemlerinin, artan kara para aklama faaliyetleri ve terörün finanse edilmesi gibi istenmeyen durumlara karşı önlemler alınmasını belirten açıklamalar gelmeye başlamıştır. 2022 yılı ve sonrasındaki dönemde Türkiye, mali eylem gücü tarafından, kara paranın aklanması ve terörün finanse edilmesi gibi sebepler ile gri listeye alınarak ciddi bir takip süreci başlatılmıştır. Ülkeler arası ilişkileri ve dış ticareti oldukça etkileyen gri liste süreci, dış kredilerde artan risk yüzünden ciddi faizlerin yansıtılması gibi iç ve dış imalatçıyı, ihracatçıyı etkileyen oldukça yıkıcı bir sürecin oluşmasına sebep olmuştur. Bu süreçten çıkmak isteyen Türkiye, kısa vadede ciddi bir dizi önlem almış ve bu önlemlerden kripto para sistemleri de etkilenmiştir. Alınan önlemlerin etkisini göstermesi sayesinde Türkiye'nin gri listeden çıkması sağlanmıştır. Kripto para teknolojilerine bu dönemde getirilen uygulamalar yüzünden, kullanıcıların çeşitli finansal işlem sürelerinin uzaması ve işlem başına alınan komisyonlarda ciddi artışlar ortaya çıkmıştır. Mali suçlar araştırma kurumu masak kripto para teknolojilerine yönelik çeşitli takip ve kontrol işlemleri için görevlendirilmiştir (Karataş, 2024).

2024-2025 yılı itibariyle kripto para teknolojilerinin sosyal medya platformlarındaki yeri ve önemi tekrardan gündeme gelmeye başlamış ve ilk merkezizetsiz sosyal medya platformları dünya genelinde kullanıcılara sunulmuştur. Kripto para sistemleri bu merkezizetsiz sosyal medya plat-

formlarının çeşitli finans ve güvenlik hizmetlerini sağlarken, artırılmış gerçeklik teknolojileri ile donatılmış meta evrenlerde akıllı sözleşmeler gibi çeşitli alt hizmetler de aktif olarak kullanılmaktadır. Kripto para teknolojileri içerisinde ayrı bir yer tutan, herhangi bir teknolojik gelişme veya çalışmadan ziyade, gündelik konular ile alakalı olarak çıkarılan Memecoin'ler (şaka coin) popülerliğini arttırmaktadır. 2024 yılında Amerika'da yapılan başkanlık seçimlerinde, başkan adaylarına yönelik Memecoin'ler çıkarılmış ve seçimden önce halk arasında kimin seçimi kazanacağına dair bir piyasa yarışı başlatılmıştır. Nft teknolojileri sayesinde, insanların dijital platformlarda üretmiş olduğu çeşitli eserler ve yapılar telif hakkı sahibinin haklarını koruyan bir yapı haline gelmiş ve yalnızca hak sahibinin isteği doğrultusunda istediği kişilere kullanım imkanı veren veya değişimini sağlayan bir hizmet oluşturmuştur. Gelişen teknolojiyle beraber artan telif hakkı ihlallerine karşı günümüzün en önemli önlemlerinden birisi olarak yer almaktadır (Kahraman M. E., 2022).

Sonuç

Kripto paralar, finansal sistemde devrim niteliğinde bir dönüşümün habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel finansal sistemlerin merkezîyetçi yapısına karşı alternatif bir çözüm sunan bu dijital varlıklar, bireylerin finansal özgürlüğünü artırmakta ve küresel ölçekte yeni bir ekonomi inşa etmektedir. Kripto paraların sağladığı güvenli, şeffaf ve merkezîyetsiz yapı, özellikle finansal erişim zorlukları yaşayan bölgelerde önemli avantajlar sunmaktadır. Bununla birlikte, düzenleyici çerçevenin henüz tam olarak netleşmemesi, piyasa dalgalanmaları ve güvenlik riskleri gibi faktörler, kripto paraların yaygın kabulünü sınırlayan başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Küresel çapta artan benimsenme oranları ve finans sektöründeki inovasyonlarla birlikte kripto paraların gelecekte daha da yaygınlaşması beklenmektedir. Birçok ülke, bu yeni finansal teknolojiyi düzenlemek ve uyumlu hale getirmek adına çeşitli hukuki çerçeveler geliştirmekte olup, finans kuruluşları da blockchain ve dijital varlık teknolojilerine yönelik yatırımlarını artırmaktadır. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, kripto paraların benimsenme oranının yüksek olduğu görülmekte ve regülasyon süreçlerinin hız kazandığı anlaşılmaktadır. Ancak, sürdürülebilir bir finansal ekosistem oluşturabilmek için kapsamlı ve dengeli bir düzenleyici çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak, kripto paralar yalnızca bir yatırım aracı olarak değil, aynı zamanda finansal sistemin geleceğini ve dijital ekosistemi şekillendiren bir teknoloji olarak değerlendirilmelidir. Kripto para ekosistemi, finansın ötesine geçerek sanat, oyun, eğlence, tedarik zinciri yönetimi ve veri güvenliği gibi birçok alanda etkisini göstermektedir. Nft'ler, merkezîyetsiz finans (DeFi) ve akıllı kontratlar gibi yenilikçi uygulamalar, blockchain

teknolojisinin sunduğu olanakları genişletmekte ve dijital varlıkların kullanım alanlarını çeşitlendirmektedir.

Kripto paraların potansiyelinden tam anlamıyla faydalanılabilmesi için hem bireysel hem de kurumsal düzeyde bilinçlenme, teknolojik adaptasyon ve düzenleyici mekanizmaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Küresel çapta bu ekosistemin benimsenme oranının arttığı gözlemlenirken, finans kuruluşları ve teknoloji şirketleri de blockchain tabanlı çözümler geliştirmeye hız vermektedir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, kripto para ekosisteminin büyüme potansiyelinin yüksek olduğu görülmekte ve regülasyon süreçlerinin ekosistemin sağlıklı gelişimi için kritik olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda, geleceğin finansal ve dijital ekosistemlerinde kripto paraların ve blockchain tabanlı teknolojilerin oynayacağı rolün giderek artacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- 2008 Finansal Krizi ve Bitcoin (BTC). (2022, aralık 13). Bitlo Akademi: akademi.bitlo.com/makale/2008-finansal-krizi-ve-bitcoin-btc? adresinden alındı
- Alınışık, B. (2019, mart 04). KRİPTO PARANIN TEKNOLOJİ KABUL VE KULLANIM. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 35-48. aralık 2024 tarihinde alındı
- Alpago, H. (2018, mayıs 17). BİTCOİN'DEN SELFÇOİN'E KRİPTO PARA. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), s. 411-428. doi:Doi Number :<http://dx.doi.org/10.21733/ibad.419462>
- Başara, G. T. (2023, mart 17). KRİPTO PARALARLA İLGİLİ MİRAS HUKUKUNA ÖZGÜ TEMEL MESELELER. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), s. 15-30. doi:<https://doi.org/10.21492/inuhfd.1177481>
- Cumhuriyet. (2023, eylül 8). *Son dakika... Thodex vurguncusu Faruk Fatih Özer'in cezası belli oldu*. Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/thodex-kurucusu-faruk-fatih-ozerin-cezasi-belli-oldu-2117055> adresinden alındı
- Çarkacıoğlu, A. (2016, aralık). KRİPTO-PARA BITCOİN. *sermaye piyasası kurulu araştırma dairesi*, 1-73. ekim 04, 2023 tarihinde alındı
- Dayanan, D. (2021, haziran 30). Kripto Para Birimleri ve Türkiye'deki Yasal Uygulamaları. *Rahva Teknik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), s. 37-44. aralık 28, 2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2426958> adresinden alındı
- Dilek, Ö., & Pilatin, A. (2023, ekim 19). COVID-19 Sürecinin Kripto Varlık Yatırımlarına Etkisi. *18(72)*. doi:<https://doi.org/10.19168/jyasar.1260480>
- Engin, C., & Göllüce, E. (2016). 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE YANSIMALARI. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27+39.
- Erarslan, C. (2020). Bitcoin'in Özellikleri, Teknolojik Altyapısı, Ulusal Para Sistemleri için Oluşturduğu Fırsat ve Tehditler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23-35. doi:10.35343/kosbed.623097
- Erkasap, A. (2024, kasım 30). Merkeziyetsiz Özerk Organizasyonların Evrimi ve Etkileri. *Sosyal Mucit Academic Review (Sosyal Bilimlere Yenilikçi Kavramsal Yaklaşımlar)*, 25-54. doi:doi: 10.54733/smar.1545182
- Ersöz, B., & Bülbül, H. İ. (2022). Eğitimde yapay zekâ sanal gerçeklik ve sanal evren (Metaverse). *Yapay zekâ ve büyük veri kitap serisi*, s. 149-183. aralık 10, 2024 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Betuel-Ersoez/publication/365768909_Egitimde_Yapay_Zeka_Sanal_Gerceklik_ve_Sanal_EvrenMetaverse/links/63825634c2cb154d292d4739/Egitimde-Yapay-Zeka-Sanal-Gerceklik-ve-Sanal-EvrenMetaverse.pdf adresinden alındı

- Erten, Z. (tarih yok). *KYC'nin Kripto Para Borsalarındaki Rolü ve Önemi*. Hukuk ve Bilişim Dergisi: hukukvebilisim.org/kycnin-kripto-para-borsalarindaki-rolu-ve-onemi/? adresinden alındı
- Fidan, M., Dilek, S., & Esev, A. (2019, aralık 09). Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 141-162. doi:<https://doi.org/10.31834/kilissbd.613107>
- Günay, C. (2021, ekim 21). *Marshall Adaları Kripto Para Birimi için Fiziksel Banknotlar Üretiyor*. ekim 20, 2023 tarihinde parafil: <https://www.parafil.com/marshall-adalari-kripto-para-birimi-icin-fiziksel-banknotlar-uretiyor/#:~:text=Marshall%20Adaları%20Kripto%20Para%20Birimi%20için%20Fiziksel%20Banknotlar%20Üretiyor,-Yazar%3A%20Can%20Günay&text=İsviçre%20merkezli%20bir%20akıllı%2> adresinden alındı
- Güven, V., & Şahinöz, E. (2018). *blokzincir kripto paralar Bitcoin* (2. b.). (m. özerten, Dü.) istanbul: kronik kitap. eylül 29, 2023 tarihinde alındı
- Kahraman, M. E. (2022, haziran 28). Blok zincir, Deepfake, Avatar, Kripto para, NFT ve Metaverse ile Yaygınlaşan Sanal Yaşam. *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), s. 149-162. doi:<https://doi.org/10.46442/intjcss.1106228>
- Karataş, H. (2024, ağustos 12). *Türkiye'nin Gri Liste Sertüveni*. Business Diplomacy: <https://businessdiplomacy.net/tr/turkiyenin-gri-liste-seruveni/>? adresinden alındı
- Kripto Uzmanlar. (2022, nisan 3). *Kripto Para ve Geleneksel Finans: Karşılaştırmalı Analiz*. aralık 2024 tarihinde Kripto Uzmanlar: <https://kriptouzmanlar.com.tr/kripto-para-ve-geleneksel-finans-karsilastirmali-analiz/>? adresinden alındı
- Kubar, Y., & Toprak, Y. D. (2022, ocak). COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN SEÇİLMİŞ KRİPTO PARALAR VE EMTİA FİYATLARI ÜZERİNE ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimler*, 6(14). aralık 13, 2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joe-copol/issue/71381/1109897> adresinden alındı
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. 1-9. ekim 2, 2023 tarihinde alındı
- Özen, E., & Vurur, N. (2021). DIGITAL ERA DIGITAL RISKS: THE CASE STUDY OF TURKISH CRYPTO CURRENCIES MARKET. *Economic growth in coditions of globalization*(2), 10-13. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/p-10-13.pdf adresinden alındı
- Yılmaz, H. U. (2022, ocak 16). Merkezi Olmayan Otonom Kuruluşlar (DAO): Kavramsal Bir Çalışma. s. 196-203. ekim 11, 2024 tarihinde https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/106565798/Dr_Hande_ULUKAPI_YILMAZ_Merkezi_Olmayan_Otonom_Kuruluslar_DAO_-libre.pdf?1697215756=&response-content-disposition=in

line%3B+filename%3DMerkezi_Olmayan_Otonom_Kuruluslar_DAO_
Ka.pdf&Expires=1736158680&Signatu adresinden alındı